

U/7131

B I R Ó L A J O S

magyarországi írói és újságírói tevékenységéhez

- Doktorai értekezés -

Kardos József

1962.

A modern magyar irodalom kibontakozása a huszadik század első két évtizedében történik meg. Ez az ellentmondásokkal teljes kor, "a forradalom elvetélésének kora", ugyanakkor jelentős politikai erők és mozgalmak, a munkás- és parasztmozgalmak kiteljesedését hozza, és érdekes módon polgári mozgalom, a radikalizmus megteremtője. A reformkorhoz hasonlóan a politikai és irodalmi harc most is párhuzamosan folyik, az irodalmi háborúság politikai küzdelmeket takar. Ennek ellenére a kölcsönhatás felmérése eddig csak részben vagy alig történt meg. Legteljesebben talán a polgári radikalizmusnak Adyra tett hatását dolgozták fel, a kisebb jelentőségű írók, költők munkásságával alig foglalkoztak ilyen szempontból.

Megnehezíti a munkát, hogy az irodalmi anyag még jórészt feltáratlan, napilapokban, folyóiratokban szétszórt, másrészt a radikalizmus történetének feldolgozása is a kezdet kezdetén tart. Az irodalom második, harmadik vonalába tartozók neve éppen hogy feledésbe nem merült. Így érthető, ha még a jelentősebbek értékelése is sok bizonytalanságot, olykor tévedést mutat. Az elfeledettek közé tartozik Bíró Lajos is. Pedig az igényes Kosztolányi egy 1906-os cikkében Mikszáth, Gárdonyi és Ady mellett rá is gondol, amikor az akademikusok gyászos sopánkodására válaszolva így ír:

"... a magyar irodalom sohasem állt sem az írók, sem az egészséges és üdítő hullámzások tekintetében Európához közelebb, mint ma. Ma benne vagyunk az egész világot átjáró irodalmi áramlat fősodrában. ... oly íróink vannak, kik a szó legnemesebb értelmében magyarok, s mégis világáramlatoktól veszik a lökést, és immár az egész világ élvezheti írásaikat."

Bíró Lajos neve a mai olvasó, sőt az irodalomtörténész számára is alig jelent valamit. 1919 óta szinte állandóan külföldön tartózkodott, a harmincas években felhagyott irodalmi működésével, és törvénytelenül kiesett az emlékezetből. 1948-ban néhány rövid újsághír közölte halálát. Négy elbeszélése megjelent a Vihar előtt című kötetben 1953-ban. Válogatott elbeszéléseinek gyűjteményét Szolgák országa címmel 1957-ben Lengyel Géza rendezte sajtó alá. A Jókai Színház 1958-ban újította fel Sárga liliom című szindarabját. Erre korlátozódik irodalmi utóélete.

Kortársai emlékeznek rá, neve egyike volt a legismertebbeknek. Az Adyról szóló irodalom sűrűn emlegeti: legjobb barátai közé tartozott, írói pályájuk együtt indult Nagyváradról. Minden irodalomtörténet, kézikönyv említi, a legutóbb megjelent Kis magyar irodalomtörténet is.

Ez a szerény munka talán hozzájárul néhány adalékkal a radikalizmus irodalmi hatásának felméréséhez és a századeleji polgári irodalom egyik képviselőjének megismeréséhez. Nem vállalkozhatik Bíró teljes munkásságának értékelésére. Az emigráció után külföldön megjelent műveihez, a filmszövegkönyvekhez hozzáférni nem lehet, és ez utóbbiak már más tudomány körébe tartoznak.

BIRÓ LAJOS, A PUBLICISTA

1. Hevestől Nagyváradig /1880-1900/

Az életrajzíró nagy zavarban lenne, ha csak önéletrajzból, visszaemlékezésből kellene írnia Biró Lajosról. Rendkívül szűkszavú ember, "önéletrajzai" alig pár sorosak. Ide iktatom az 1911-ből származót teljes terjedelemben:

"1880. augusztus 22-én születtem. 1898-ban lettem ujságíró. Ma is az vagyok. Írtam három szindarabot, két regényt és nagyon sok novellát. Megházasodtam és négy évvel ezelőtt született egy kislányom. Más említésre méltó dolog nincs az életemben."¹

Semmiféle más adatot nem közöl, munkáiban alig találunk életrajzi vonatkozást. Bécsben született, de alig két-három éves, amikor szülei Hevesre költöznek. "Az apám, a nagyapám és a nagyapám apja Heves városában éltek" - írja. Egyik nagybátyja orvos itt, a parasztok csak Blau doktornak nevezik, igen népszerű köztük.² Blau Péter, az apa korán meghal, édesanyja Löffler Rozina neveli a három gyermeket, Irmát, Lajost és Jánost férje halála óta sok ügyel-bajjal. A Jászságba vezető úton abban az alacsony, földszintes házban laknak, ahol 1843-ban Hevesi Lajos író született. Lengyel Géza, az író gyermek-

1. A Budapesti Ujságírók Egyesületének almanachja 1911. évre
2. Lengyel Géza rendelkezésemre bocsátott kéziratából.

kori barátja, iskolatársa és később ujságíró kollegája így írja le:

"A ház hosszan elhuzódik az udvarban: az utcára csak széles szobájának két ablaka néz. Így épültek a parasztházak és az "uri" házak is. Az igazi uri házhoz azonban kocsi-felhajtó vezetett virágos kerten át."¹

Az özvegynék kis vasboltja van a falu közepén, a községháza épületének sarkán. Itt sok ember megfordul, az üzlet elég jó forgalma. Futja a jövedelemből a két fiu taníttatására is. Gyermekeköréhez hozzátartozik Petron azaz Petronella, a szakácsnő is.

"A legrégibb gyerekkori emlékeimtől elválaszthatatlan az az erőtől duzzadó fiatal nő, aki reggeltől estig jókedvűen és fáradhatatlanul a konyhában dolgozott ugyan, de ha találkoztunk vele, szinte indulatos mozdulattal kapott fel a földről engem vagy valamelyik testvéremet, és forró gyöngédségű öleléssel szoritott bő mellére.

"Csillagom, gyöngyöm, gyöngyvirágom" - mondta egy kielégíthetetlen anyai szeretet gúgyögésével. Ilyen furcsa, becézó szavai voltak..."²

A hevesi homokdombok a játszadozó gyerekek képzeletében várakozó nőnek, ahol katonásdit játszanak, ostromot vezetnek, indián módra settenkednek. A züllő dzsentri külön képviselői élnek itt zárkózott életüket a "vigasztalanul egyszerű, lapos, poros és békés községben. Szigorúak, merevek az erkölcsök, iparos polgárokat, parasztokat, birtokos és birtokukat vesz-

1. Lengyel Géza: Ady a műhelyben, Bp. 1957. 343. 1.

2. Szolgák országa, Bp. 1957. 368. 1.

tett törzsökös családokat, zsidókat mérhetetlen távolság választja el egymástól. Az emigráció megszépíti a szülőföldet, "egy szép tájék van a világon: Heves vidékén az Alföld"¹ - írja majd.

Heves megye konzervatív politikát csinál ekkor. Irányítója az egri érsek; a kormánypárt megbukik a választásokon, főként a zsidók támogatják. Hevesen a demokratikus hagyomány kiveszőben van, "Németh Berci" gyanús embernek számít, oszlopos kuriája kertjében a zsidóiskola gyerekei játszanak.

A népiskola elvégzése után Biró a budapesti IV. kerületi reáliskolában járja az első osztályt, három évig az egri reál-gimnázium tanulója.² Vidéki zsidó gyerekeket nemigen vesznek fel a liceumba. Egerben az érsek az ur, "szigorúan a papok városa."

"... a ciszterciták nem nézik e' néző fölénnyel... a fiatal-ság bolondságait, hanem szigoru arccal járnak fél és le délután a Főutcán, s fogadják az ijedt kis gimnázisták köszöntését. Laudetur Jesus Christus. In aeternum, Amen! ... a "ciszterek nem szeretik a zsidó gyerekeket, minél jobb tanulók, annál kevésbé."³

A serdülőnek rosszul esik a megkülönböztetés, és kissé avult-nak tartja a zsidó életformát. Származását már kora ifjúságá-ban elválasztónak érzi, talán az egri tapasztalatok indították meg benne ezt a folyamatot.

"Tizenhét éves koromban azzal a tervvel foglalkoztam, hogy apostolként fogok fellépni a magyar zsidóságban, és rá-bírom az e g é s z magyar zsidóságot, hogy térjen át a református egyházba, vagyis legyen annyira magyar, hogy már kálvinista lesz."⁴

1. Biró Lajos: A zsidók utja, Bécs, 1921. 65. lap.

2. Vö. a Dobó István Gimnázium névkönyvei az 1891-94. évben.

3. Lengyel i.m. 343. lap.

4. Biró i.m. 44. lap.

A későbbi években is lelkes asszimiláló és teljesen közömbös a zsidósággal szemben, az asszimilálást kikeresztelkedéssel kezdi.

A középiskolát Budapesten fejezi be. Irodalmi ambíciók fűtik, és gyermekkori álma megvalósítására készül: újságíró akar lenni. Egyelőre szerény igényű lapokban jelennek meg versei, novellái. Már 1898. év márciusától találkozunk nevével a Heltai Jenő szerkesztette Magyar Figaró című élclapban. Juliusban a Függetlenség belső munkatársa.

A Függetlenség 48-as lap, dr. Székely Béla és Sima Ferenc képviselő szerkeszti. Három éve alapították, de már menthetetlenül haldoklik. Sima kilép az újságtól, ettől kezdve megszüntetésén gondolkodnak. A munkatársak közé tartozik Somogyi Béla, a Népszava volt szerkesztője, aki a Munkásvilág állandó rovatot vezet. A Függetlenség az utolsó időben szélsőbaloldali, közös akciói vannak a szociáldemokrata párttal.¹ A lapot csak május 25-én vette át a Vörösmarty Kiadóvállalat, július 23-án már új kézen van: a Függetlenség Kiadóvállalat tulajdona.

A magyar sajtó történetében páratlan vállalkozás ez. A lap szerkesztősége és nyomdai munkatársai elhatározták, hogy maguk tartják fenn a lapot. A Hírekben hozzák az olvasók tudomására, hogy harminchároman új vállalatot alapítottak e célból. Az ügyeket hat tagú igazgatóság intézi, fele részét a szerkesztőség, fele részét a munkások választják. Az igazgatóság hetenként ülésezik, elnöke a felelős szerkesztő. Havonként közgyűlést tartanak. A laptulajdonosok közt - most lesz 18 éves - ott van Biró Lajos is.²

1. Vö. Révész Mihály: Somogyi Béla élete és munkássága, Bp. 1925. Népszava 38. 1.
2. Függetlenség 1898. július 30.

A lap megszűnéséig összesen öt szignált írása jelenik meg - tárca, hír és politikai rigmus. Talán ezek a legérdekesebbek. "A demokrácia levegőjében nőttünk fel, és királycsufoló irodalmi munkákon mulattunk ifju korunkban" - írja kezdő éveire emlékezve.¹ A két "versben" ez a hazafias - függetlenségi - magatartás kétséget kizáróan megfogható. Az elsőt Bánffy miniszterelnök bécsi útja alkalmával szerezte kuruc nótá ritmusára.

Hajh, te hires, Bécset járó
Nagy kuruc,
Bánffy báró most mutasd meg,
Küzdni, győzni hogyan tudsz!
Szemben annyi ellenséggel
Most, hogy igaz merészség kell,
Mire jutsz?

.....

Ellened van magyarfaló
Sok osztrák,
Kik a magyart mindenétől,
Ha lehetne - megfosztnák,
De míg jogainkat véded,
Melletted van, kitart véled
Az ország.²

.....

A másik travesztia Tompa Mihály költeményére: Ausztria - fia-
ihoz. Alcime is jellegzetes: A rajkát holnap megnyilik.³

1. Az Ujság, 1912. április 20.

2. Függetlenség, 1898. augusztus 14.

3. Uo. 1898. szept. 24.

Az ifju ujságíró hamarosan a Kereskedelmi Bank gyakornoka, csak nagyon rövid időre. Talán kicsit magát is rajzolja a Kávéház című novellában.

"Berg Géza 18 éves korában került fel Budapestre egy Náador utcai nagy bankba. Se rokona, se ismerőse nem volt az egész nagy városban. ... szívós elszántsággal látott neki a munkának. Szépnek találta ezt a szabad életet, amelybe az iskola szolgasága után belekerült, és minden reggel új gyönyörűséggel töltötte el, hogy kávéházban reggelizik!"¹

A gyakornoki fizetés nagyon kicsi, más megoldásra van szükség. Párizsba vágyik, és szülői segítséggel megy ki az év végén. Cikket ír. Párizsban ekkor folyik a Dreyfus-per revíziója. A Nagyváradai Naplóhoz küldött tudósításában a Grand Orient nagyszobájában tartott gyűlésről számol be. Az igazság kiderülését - írja "nem állította meg semmi. Sem a vezérkar kétségbeesett erőlködései, sem a krelikálisok, a jezsuiták befolyása, sem a Rochefort-ok és Brummont-ok üvöltése - az igazság ime győzelmesen halad előre."²

Radikális republikánusok, militaristák és royalisták harcolnak egymással a francia politikában. A küzdelem becsap a Sorbonne-ra is, az egyetemisták pártokra szakadnak. Bíró nagy izgalommal figyeli az eseményeket, táguló szemmel gyűjti az élményt. Franciaország és Párizs más, mint amilyennek gondolta. Nehéz ezt a telet kibírnia, éhezik és fázik.

"A szobától el voltam ragadtatva, az ágy bársony-menyegzetére tisztelettel bámultam fel, a kandalló pedig egyenesen elbűvölt, mert akkor fogalmam se volt még róla,

1. Szabadság, 1904. augusztus 23.

2. 1898. december 29. C'est Piquart qu'il nous faut!

mennyivel többet ér az ilyen romantikus szobadisznél egy közönséges, banális, de buzgó vaskályha.... 18 éves voltam, négy hete álmodtam már szomjas álmokat a párizsi nőről - nem, a parisienne-ről..."¹

Ez a fél esztendőnyi idő nemcsak azért fontos számára, mert megtanul franciául, a francia kultúra lelkes hívévé lesz, hanem alakuló világnézetére is döntő befolyással van: ösztönös radikalizmusának forrása itt keresendő.

Betegén tér vissza a rövid párizsi kirándulás után Budapestre. Hevesre utazik, nagybátyja gyógyítja, tejen és gyógyvizen tartja. A család már rosszul áll 1900-ra. Az üzlet nem jövedelmez kellőképpen, és kölcsönt kell felvenni. A legidősebb fiút, Lajost nagykorúsítják, a váltókon az ő neve is szerepel. Évtizedek múlva, még Londonban is fizeti ezt a hevesi adósságot?²

1900 elején megy vissza Budapestre, a Magyar Távirati Iroda kis magánvállalatának alkalmazottja, "a fővárosi zsurnalisztika tagja", de olyan kicsi a fizetése, hogy vidékre kénytelen menni. A nagyváradi Szabadság kiadója hívja meg, és elfogadja a felajánlott állást. Telve van ambícióval és a Szajnaparti Párizs emlékeivel, "amiket csak nehezen felejtett el a Pece-parti Párizsban".³ Az ujságnál szükség van, fiatal, erős tehetségekre. Most először nyílik igazán alkalma tervei megvalósítására. A magyar ujságírás a század elejére már sokféle igényt kielégít.

A modern ujság hosszú integrálódási folyamat eredménye. Két fő forrása van. Először kialakult a politikai pamflettekből, országgyűlési tudósításokból, kalendáriumok bizonyos rovataiból

1. Szolgák országa, Bp. 1957. 116. 1.

2. Lengyel Géza és Biró Lajosné kéziratos emlékezései alapján.

3. A Szabadság 40 éves jubileumi albuma, 1914. 65. 1.

összenőve a politikai levelezést pótló, komoly, férfiaknak való hirlap. Ezzel a folyamattal egyidőben keletkezett a kalendáriumokból, vásári ponyvakiadványokból, később divatba jött irodalmi évkönyvekből, a főleg női közönséghez szóló szépirodalmi lap. A modern sajtó ezt a két formát egyesíti, közönséget nevel, bizonyos mértékig szervezi olvasóit. A lapok köré tömörült emberekből kialakul az újságírók egyre népesebb tábor. Aki irodalomból akar megélni, újságíró lesz. Modern időkben járunk. Az újságíró már nem garabonciás, az újságíró bohém. A derék polgár a félelem respektusával ejti ki ezt a szót, amely a rendetlen életet élő, éjszakázó, kopott ruhájú, szabadabb erkölcsű merész embereknek kijár. Az újságíró keveset gondol mások véleményével, de ennek nagy az ára. Rendes havi fizetése van, de ez rendesen nem elegendő; így szólítják: szerkesztő ur - mert valamikor szerkesztő is lehet; megszokott élettere a kávéház, az éjszaka is nyitva van, és az újságírás főként éjszakai munka. Társadalmi helyzete: se bent, se kint. Ügyvéd, orvos, hivatalnok barátkozik vele, együtt ülnek a kávéházi asztalnál, mégsem egyenrangú velük. Napról napra keservesen érzi, hogy minden illúziója ellenére nem teljes jogú tagja a polgári társadalomnak. Megbecsülik mint jó szolgát.

A modern sajtó izig-vérig kapitalista. A kapitalizmusban a munkaerő áru, a szellem munkaereje is. Az újságíró a meggyőződését adja el. Ezt a keserű igazságot azonban kevesen merik bevallani, bár minden látó ember tudja. Aki bevallja, cinikus: mindenki büszke látszatfüggetlenségére. Az átlagujságíró bértollnok, de vannak néhányan, öregek és fiatalok, nagy, őszinte, erőslelkű emberek, akik nem futószalagon gyártanak

cikkeket, nem változtatják meggyőződésüket mindenkori szerkesztőségük és közönségük ízlése szerint. Ritkán szólhatnak az első oldalon, de nyulfarknyi írásokban, napi vagy heti kommentárjaikban makacsul és szívésen döngetik ó meggyőződések várait, nevelni akarnak: publicisták. Ilyen lelkesedéssel kezdi új munkahelyén Bíró is tevékenységét.

2. "A szentlélek lovagja" /1900-1904/

1900. március közepén érkezik meg Bíró Nagyváradra. A Szabadság a vármegyéhez távozott Pásztor Bertalan helyébe segéd-szerkesztőnek alkalmazza. Adyt már itt találja a Szabadságnál, hamarosan összebarátkoznak, és 1901. május 22-ig, amikor Ady a Nagyváradai Napló szerkesztőségébe megy át, együtt dolgoznak. A Szabadság munkatársa másfél évig öccse, Bíró János is.

A századelő egyre szaporodó fővárosi és vidéki kis redakciói fontos szerepet játszanak a magyar irodalomban: költőket, írókat nevelnek. A modern magyar irodalomban kevesen vannak olyanok, akik nem ujságíróként kezdték pályájukat Budapesten, Szegeden, Debrecenben vagy Nagyváradon. Lehetne sorolni a neveket: ujságíró volt Ady, Móricz, Juhász, Kosztolányi, Dutka, Bíró... Ki több, ki kevesebb ideig tartott ki, kettejüknek élethivatása lette az a pálya - Adynak és Birónak. Mindketten Nagyváradról indulnak.

Nagyváradon megtalálható ekkor Magyarország fejlődésének valamennyi hibája és erénye. A kor minden lényeges kérdése

megoldásra vár ebben a városban is. A régi és az új vonások ellentmondásos bonyolultságukban, egymással összefonódva jelentkeznek: a feudalizmus, a vármegye, a pusztuló dzsentrí, klerikalizmus és szabadkőművesség. A város képe is kettősséget mutat. A vörös, dupla zsindelytetős, barokk püspöki palotán túl a vizes réteken szegényes, nádfedelű fa- és vályogházak állnak. A régi város, Váradolaszi, a Körös jobb partján fekszik. Utcái keskeny, kanyargós sikátorok, a földszintes házak bekönyökölnek az utba. A kutyafej kövezet anyagát a folyóból kotorják ki, egyenetlen, zötyögős. A Szent János utcát ezért nevezik a váradiak Pokol utcának. A Fő utca, a korzó is így épült. Most épül a villanytelep, és az első utcákat aszfaltozzák. Az új-városban már paloták emelkednek, ezeket Rimanóczy Kálmán építi, a legnagyobb vállalkozó és városatya. A vendéglők, a Magyar király, a Korona itt kapnak helyet, a versenytársuk a Katonavárosban a Lloyd kávéház a Kereskedelmi Csarnok ugyancsak új épületében.

A polgárság délelőtti sörözésekre gyakran tér be ide, de esténként többnyire csak a katonatisztek szórakoznak. A civileket ilyenkor nemigen tűrik meg. Kasztot alkotnak, nyelvük, származásuk többnyire idegen. A leghírhedtebb mulatások azonban nagyon "magyarosan" folynak, különösen a braganzai herceg itt-tartózkodása idején: pezsgővel, cigánnyal, színésznőkkel, tükör és pohártöréssel.

A bihari dzsentrí földszintes házait telente foglalja el. Itt lakik báró Fejérváry honvédelmi miniszter anyósa, Gerliczy Félixné és a hatalmas Tisza család. A Kaszinó tagjai a Beöthyek, Szunyoghok, Cziffrák, Balásházyak, Lovassyak. A dzsentrí is

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁR
Bölcsészeti és Humán Tudományi Kar

36/1962-63. bksz.

Dr. Mérei Gyula elvtársnak
tanszékvezető egyetemi tanár

Szeged, Tóccsás Mihály u. 21. Tárgy: Kardos József doktori
szigorlata.

Helyben

Professzor Elvtárs!

Kardos József többször, legtöbbször a mai napon érdekeltődtt nálam személyesen,
doktori szigorlatra bocsájtása ügyének állása iránt. "Bíró János magyarországi
írói és újságírói tevékenységéhez" című disszertációját bírálólat céljából 1962.
szeptember 17. kelettel küldtem meg Professzor Elvtársnak. Engedje meg Professzor
Elvtárs tiszteléttel arra kérnem, hogy amennyiben akadályba nem ütközhék, bíráló-
tát rövidesen elkészíteni és hozzám eljuttatni szíveskedjék.
Szeged, 1963. január 24.

W. C. 2012

V. M. V. 2012

Beleír

Beleír

9. 2.

JÓZSEF ATTILA
Bölcsészeti és Humán Tudományi Kar

Bíró János/
kari titkár

mulat, itt is ur, a rendőrség tisztelettel elnézi az urak hóbortját.

A polgárok gazdagok vagy legalább jómóduak, előfordul, hogy egyik-másik Párizsból hozat ruhát, ékszert feleségének, leányának. Az asszonyok cukrászdába járnak, német kuplét hallgatnak, a közös gyalogezred zenekarának térzenéjét élvezik. Egyelőre "a brettli" hódít, zsonglőrök jelentik az alkalmi szenzációt, de épül már a színház, nagy lesz és impozáns, a kolozsvári társulat rendszeresen vendégszerepel addig is.

Az ujságoknál ~~ugy~~ gyakran fiatalok dolgoznak tekintélyes ügyvédek és a bevételre ügyelő laptulajdonosok ellenőrzése alatt. Nem igazi nagyváros, de többre vitte sok vidéki városnál. "Pakfon" város, de előnyös helyzetű. Budapesten Tisza miniszterelnök, de hatalma Biharban gyökerezik. Itt is vannak virilizések, de mégsem az álmos Debrecen. A "Királyi Katolikus Jogakadémián" tanít Somló Bódog, a Társadalomtudományi Társaság tagja. A társadalmi ellentétek a város fejlődésével párhuzamosan éleződnek. A Magyar Királyban külön asztala van a "reakciónak", itt a klerikálisok ülnek ..., és a "progresszióknak" azaz a szabadkőműveseknek. Ez azt mutatja, hogy a polgárság sem egységes már. Nagyvárad közhangulatát legjobban Hegedüs Nándor jellemzi:

" Az individualis vállalkozás vágya akkor a levegőben sís-tergett. A pincér: kávé, a kereskedőseged: boltos, a munkás: iparos akart lenni. Az ambíció mindenkit azzal fűtött, hogy saját, önálló egzisztenciája legyen."¹

Véleményem szerint ez a szellem határozza meg Nagyvárad kulturális arculatát is. Éppen ezért nagy tévedés Ady egyik önélet-

1. Hegedüs Nándor: Ady Endre nagyváradai napjai, Bp. 1957.

rajzi írásának "zsidós" jelzőjét úgy értelmezni, hogy a progresszió a zsidósághoz kötött, hogy a polgári haladást csak a zsidók képviselik. Ady a magyar társadalom demokratizálódásában a zsidóságnak a kovász szerepét tulajdonította. Ilyen kovász szerepük van Nagybáradon is. Lengyel Géza statisztikai adatokat sorakoztat föl a zsidós jelleg igazolására.

"Igaza van Adynak: ez valóban "zsidós" város. Egész Magyarországnak ez időben /Horvát- Szlavónország nélkül/ nem egészen 18 millió lakosa volt, s ebből 4,9% izraelita. Nagybárad polgári lakosságából 25,8% a zsidó. Megelőzik a római katolikusok 38,8 százalékkal, a reformátusok 30 százalékkal."¹

Érdemes egy kicsit tovább nézegetni a statisztikát. A város a kiegyezés óta fejlődik rohamosan. Három önálló községet csatoltak hozzá, de nagy volt a betelepülők, elsősorban a zsidók száma is. 1869-ben 28698 az össz-lakosság. A lélekszámot tekintve Nagybárad 1900-ban a 12. helyen áll. Megelőzik olyan vidéki városok is, mint például Temesvár a hatodik, Arad a hetedik helyen. Az összes lakosok száma 50177, de le kell számítani az itt állomásozó mintegy 3000 katonát.

A vallási megoszlásnál talán többet mutat a foglalkozások szerinti megoszlás. A kereső foglalkozásuak közül csak 7,6% él a mezőgazdaságból. Szántóterülete 8313 kh. /Aradé 19530, Temesváré 6358 kh./ A birtokeloszlás is arra mutat, hogy a földművelés nem játszik jelentős szerepet a város életében. Határában 100 kh-on felüli birtok 49 van. Igazi nagybirtok csak kettő és kétszáznál valamivel több kisbirtok. Mintegy háromszáz

1. Lengyel i. m. 17. 1.

mezőgazdasági cselédet és 650 mezőgazdasági bér munkást tartanak nyilván, ezek annyira nincstelenek, hogy mindössze 74-nek van saját háza. Kis számuk miatt azonban a társadalmi mozgalmak szempontjából nincs komoly befolyásuk. /Temesváron a lakosság 2,8, Aradon 8,0%-a foglalkozik mezőgazdasággal./

Ezek szerint Nagyvárad ipari-kereskedelmi jellegű. Óvatosan kell azonban ezzel a jelzővel is bánni. Bár mindhárom városban a lakosságnak több mint fele él iparból, kereskedelemből, igazán jelentős ipar még sincs. Kovács, lakatos, asztalos, szabó, cipész, kőmives, ács, hentes, pék kisiparosok egyedül vagy egy két segéddel dolgoznak 2000-nél többen. A 3-20 munkást foglalkoztató iparosok száma mintegy 350, négy-ezer segédet alkalmaznak, ezeknél nagyobb üzem mindössze 26 van összesen 1330 munkással. 50 körüli létszámmal dolgozik 3 téglagyár, egy élesztő, egy cipő üzem, két malom, két építkezési vállalat és egy szeszfőzde. Tulajdonképpen 3 jelentősebb ipari létesítménye van: két szeszgyár és egy nagy malom, száznál több munkást alkalmaznak egyenként. Ugyanekkor Aradon 29 üzemben 3000-nél több, egyetlen gyárában 1700, Temesvár 32 üzemében 3500-on fölüli, dohánygyárában 1600-nál több munkás dolgozik¹. A két város tehát az ipara fejlettségét tekintve is Nagyvárad előtt áll. Viszonylag nagy a kereskedők száma, de ezek sem nagykereskedők, hanem inkább csak szatócsok. Nagyváradot a zsidóság nagy száma nem tette gazdaságilag haladottabbá néhány más, ugyancsak fejlődőben lévő vidéki városnál. Itt is csak elsősorban mezőgazdasághoz kapcsolódó ipart, illetve a lakosság szükségleteit kielégítő kisipart teremtetett. A progresszióban betöltött szerepére még visszatérek.

1. Magyar Statisztikai Közlemények, Bp. 1902. /Az 1900. évi népszámlálás adatai./

A zsidók lélekszáma tekintetében Nagyvárad valóban egyedül áll, de ez a százalékos kimutatás nem sokat jelent. Aradon is, Temesvárott is 6000 körül van a zsidó lakosság száma. A zsidóság, Magyarország sajátos történeti fejlődéséből következően, nemcsak Nagyváradon játszott haladó szerepet. Az itteni zsidóság sem egységes, és nem *exprofesso* haladó. Megoszlik vallási szempontból: ortodoxok és asszimiláltak élesen szemben állnak egymással. Megoszlik vagyoni tekintetben is: a zsidók egy része a Katona-városban békés földművelő, prémes bekecses, lovagolónadrágos, rámásocsizmás lócsiszár és ökörhajcsár. A népes, félproletár helyzetű zsidóság politikai magatartását anyagi érdekei határozzák meg. A gazdagabb zsidók is csak kényszerből, a vármegyével szembekerülve, sokszor tudattalammal és nem lelkesedéssel állnak a haladó eszmék oldalába. Még a zsidó intelligencia sem egységes. Egyrésztük az ortodoxiával tart, a kis zsidóság vezetője. Csak egy kis csoportja progresszív gondolkodású. A zsidóság társadalmilag meglehetősen elszigetelt, a "keresztény uri családok" nem érintkeznek velük szívesen. Az érdekeknek ezt az összeszövődöttségét tükrözi a nagyváradai sajtó is.

A Szabadság tulajdonosa Laszky Ármin zsidó nyomdász. A lap a Tisza-gárda hivatalos orgánuma, mint ilyen kormány-szubvenciót élvez, megkapja az állami hirdetéseket: mindez biztos pénzt jelent. A főszerkesztő Hlatky Endre ügyvéd, később Szunyogh Szabolcs, Beöthy László főispán sógora. A közvetlen munkatársak sorában van zsidó is, keresztény is. Közönsége: megyei urak, jegyzők, gyarapodó városi polgárok, kereskedők, értelmiségiek.

A radikális Nagváradai Napló tulajdonosa Fehér Dezső zsidó, első szerkesztője Lovassy Andor vármegyei aljegyző, dzsentri. Évekig főmunkatársa Ady Endre. A lap megindulásakor a vármegye felé is tapogatózik, szubvenciót akar szerezni. Hegedüs megjegyzi, hogy " az elvhűség ezeknél a lapoknál az üzleti érdek korlátai közt bukdácsolt." ¹ A faji megkülönböztetés így hát helytelenül tükrözi a politikai erővonalakat: az alternatíva nem zsidó és nem-zsidó, hanem haladó és nemhaladó, mindkét táborban van " fajmagyar" és zsidó is. Nagvárad ezidei progresszív szerepének magyarázatában a zsidós jelleg hangsúlyozása a legenda-gyártás körébe utalható.

Biró nagyváradai élete a szerkesztőség, a színház, a kávéház- kiskocsmá és az albérleti szoba közötti négyszögben telik el, alig különbözve az átlagos vidéki újságírók életétől. Magas, izmos, sötéthaju férfi. Arca hosszukás, feje finoman mintázott, a század-végi izlésnek megfelelően csaknem szépfiú. Félelmetesen jó vivó, és ez a tulajdonság nem utolsó helyen áll, tekintve az igen sűrűn megismétlődő párbajokat. Egy-egy párbaj jobb esetben néhány napi fogházzal végződik. ²

Jó társasági ember, kitűnik nagy kulturájával, kellemes hangjával és modorával. A lehetőségekhez képest igyekszik elegánsan öltözni, e célból gyakran vesznek igénybe kisebb- nagyobb kölcsönt is Adyval együtt. Tabukkot sziv, szeret üldögdélni a váradai előkelők társaságában; valóságos hagyomány a Szabadságnál, hogy a felelős szerkesztő délután a Royalban uzsonnázik a törzsasztalnál.

-
1. Hegedüs Nándor: Ady Endre nagyváradai napjai, Bp. 1957.17 lap
 2. 1902. január végén a szegedi államfogházban párbaj vétségért kiszabott 5 napi büntetését tölti.

Nem éjszakázó ember, bár részt vesz különböző baráti összejöveteleken, de csak fekete és szivar mellett, mert bort sohasem iszik. Élete külsőleg teljesen eseménytelen. Hosszu itt-tartózkodása alatt csak egyszer távozik el huzamosabb időre. 1902 szeptember végén bevonul 1 éves önkéntesnek. A nagyváradí tüzérezredhez kéri beosztását - az önténtesek maguk választhatták meg ezredüket, de Olmützbe kerül, az I. krakkói hadtest tüzérezredhez. Nagyon egyedül van, a katonaság eleinte nem izlik neki, bár nem gyűlöli, inkább enyhe megvetéssel viseli el a drillt, alkalmazkodik. Később átkerül a nagyváradí hadtest temesvári iskolájába, majd a nagyváradí 19. k.u.k. tüzérezredhez. A tiszti vizsgákat 1903. szeptembe végén kezdi, október 1-én ismét belép a Szabadság szerkesztőségébe.¹

Mint segédszerkesztő, meglehetősen elfoglalt ember. A redakció a Sas utcában, a későbbi Kossuth Lajos utcán a Takarékpénztár épületében van. Hosszu, folyosószerű könyvesbolt tartozik hozzá, állandóan ég benne a gázláng, a végében egy üvegajtó mögött van a kiadó hivatal, Laszky szobája. Az újságírók azonban inkább az udvar felől járnak be.

A Szabadság egyik szerkesztői üzenete A műhely titkai címmel eleven képet ad munkájukról:

" Bejön a segédszerkesztő, Biró Lajos. /Hogy ez csak 11-12 óra tájban történik meg, mivel Biró nem nagyon igyekszik a felkeléssel, sokszor az éjszakát is a szerkesztőségben tölti- nem írja meg. K.J./ Mindenekelőtt is átnézi a

1. A Szabadság, 1902. szeptember 21-i szám VI. lap Változás a szerkesztőségben című hire és 1903. október 1. IV. lap A szerkesztésből című hire.

helyi lapokat, és napról napra elégtelenen konstatálja, "nem maradtunk le". Mert a segédszerkesztők mindig arról álmodoznak, hogy az ellenlap lefőzi őket valami hallatlan szenzációval. Aztán hozzáát a holnapi laphoz. Első a tárca. Az asztalfiában van bőven novella, csevegés. Fővárosi szerkesztőnk legnagyobb íróink műveit özönével küldi hozzánk. Aztán itt vannak szárnypróbálgatások. Szegény segédszerkesztő dolga, hogy átolvassa azokat. Bizony, száz közül ha beválik egy. Vidéki levelezőinktől is ilyenkor érkeznek be nagyobbará tudósítások. Az egyikből lesz szenzációs cikk, a másik papirkosárba kerül".¹

A tulajdonképpen gyakorlati szerkesztést ő végzi, ráadásul Biró feladata a pesti telefon felvétele gyorsírással, erre a tudományára nagyon büszke. A meglehetősen sok és terhes elfoglaltság miatt kevés ideje jut az írásra, de az ismert kézjegy: B. L., b.l., - r -, ha ritkán is, feltűnik a Hírek, a Vasárnapi levél, a Hétről-Hétre rovatban. / Ady távozása után övé ez a rovat./

Nagyváradon állandó belső forrongás feszíti: döntő évek ezek világnézete alakulásában. Ady és Biró kölcsönösen segítik egymást a fejlődésben. Kettejük barátsága hamarosan rendkívül meleg kapcsolat lesz, Ady haláláig tart, bár később Biró házassága után személyes találkozásai megritkulnak. Nagyváradon a Szent János utcában, később Budapesten / a mai Bajcsy-Zsilinszky ut 74.sz. alatt/, egy ideig együtt laknak. Biró, noha két évvel fiatalabb Adynál, az idősebb barát szerepét tölti be.

1. Szabadság, 1900. március 31.

Nyugodtsága és szélesebb körű tájékozottsága teszi alkalmassá erre a szerepre. A két fiatal-ember csakhamar összetartozik a váradiak szemében. Együtt járják a kávéházakat, lókesednek Dankó Pistáért, az 1900. szeptember 1-i banketten ő szavalja Ady Dankó-versét. Együtt fogadják a Nagyváradra látogató Jókait 1901. november 5-én és rajonganak Fedák Sáriért. Szinte az első naptól kezdve közösen lépnek fel, pl. néhány nappal Bíró ideérkezése után a Rádl-affér során. Írásaik témáit megbeszélik, együtt szövik fantasztikus terveiket egy japán vagy szentpétervári utazásról. A "szüz nihilt" akarják előkészíteni, elvenni "a buta sokaság jókedvét." Elkeseredetten állapodnak meg a minden mindegy jelszavában. Maguk is elégedetlenek ezzel a bölcsességgel, mert végre is nem minden mindegy. Erről tanuskodik Ady egyik levele.

"Én tudom, hogy neked és nekem igazunk van, s hogy voltaképpen minden mindegy. De mégis csak irigylendők, kik erre az igazságra sohse jönnek rá." ¹

Ady részben Bíró segítségével tanul franciául, neki írja meg először Párizsból betegsége történetét, és elhagyatottságában hozzá fordul biztatásért, vigaszért. "

"Ugy szeretném, ha itt lennél. Állandó hiányosság vagy az én beteg, vívódó napjaimnak. Talán egész életemben a te hatásod volt rám a legerősebb, a legmaradandóbb." ²

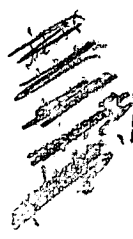
Az egyre gyérülő találkozások ellenére ezek az évek sohasem homályosulnak el, Bíró mindig segítőkész, hű barát marad.

Adynak egy 1913-as levele kapcsolatuk mély, meleg emberségét mutatja.

1. Lengyel i.m. 17. lap
2. U.o. 353. lap

" ... betegen is kapok annyi erőt, hogy késve, de könnye -
sen hajtsam feléd a fejem. Tudod ugy, mint valamikor,
amikor te voltál a publikumom, s a te lelked a bennem
égett versek füst-fölfogó kéménye." ¹

Publicisztikájuk alaphangja is közös: mindketten, bár még igen
ellentmondásosan, a radikalizmus felé közelednek. Világnézeti
fejlődésükben sokat jelent, hogy Biró már² járt Párizsban,
így a magyarországi viszonyokkal való összehasonlításnak köz-
vetlen élményi alapja van. Valószínűleg olvassák a Huszadik
Századot, a Szabadság 1900 áprilisától minden szám megjelené-
séről hirt ad. A folyóirat cikkeiből a kor Magyarországára leg-
haladóbb polgári mozgalmának eszméit ismerhetik meg. Ennek el-
lenére radikalizmusuk még inkább ösztönös jellegű.

 Biró 1904-től szabad-kömvés, a nagyvárad-i László király
páholy tagja. Nemcsak nagyvárad-i viszonylatban, hanem orszá-
gosan is a szabadkőművességen belül a legradikálisabb páholy.
Nyíltan hirdeti a társadalmi reformok szükségességét és el^ekrül-
hetetlenségét, de természetesen messzebb menő követelése is nem
lehetnek, már összetételénél fogva sem. Szabadkőműves Nagy-
váradon a nagyon rokonszenves, művelt Dr. Várady Zsigmond,
a szabadelvű párt tekintélyes alakja, Tisza rendületlen hiva-
és szenvedélyes antiklerikális. Stern Herman, a nagyvárad-i
Korona, majd az Emke tulajdonosa, városatya. Hajós Izsó,
Reisman Mór bankigazgató veje, a nagyvárad-i káptalan bánom-
pusztai birtokának bérlője, aki az 1903. szabadkőműves vándor-
gyűlésen felolvasott ódájában az Igazságról, Szépségről,
Szeretetről fennlengett. Az újságírók közül szabadkőműves
Halász Lajos, a Nagyvárad-i Friss Újság tulajdonosa, később

1. Idézi Lengyel Géza 372. lap.

országgyűlési képviselő. A tagok zöme nagykereskedő, nagyvállalkozó, ügyvéd, bankár-gyerekek. A László király páholy viszonylagos haladó jellegét mutatja, hogy a pesti páholyok a mozgalom megbontóinak tekintik őket. Várady Zsigmond által 1900-ban megfogalmazott Társadalmi programjukban a szabadkőművesség tartalmatlan formaságainak elvetését a felekezetieskedés megszüntetését, a mozgalomnak az élethez való közelítését követelik. A társadalmi kérdések iránti érdeklődésük persze inkább csak emberbaráti indulatból fakad. A szabadkőművesség, írják:

"Komolyan törekedjék megállapítani a nagy néposztályok boldogtalan szenvedéseinek okait, és azok elhárításának módján tanácskozzék. ... Kutassa és terjessze egy észszerű társadalmi berendezkedés törvényeit." ¹

A progresszió nagyváradi képviselői elsősorban a nagypolgárságból kerülnek ki, és ha ennek a progressziónak a tartalmát meg akarjuk határozni, nem a radikalizmusban, hanem a nagypolgári liberalizmusban jelölhetjük meg. Ez magyarázza, hogy a szabadelvű pártot támogatják, hogy a társadalmi haladást szűken értelmezik, és hogy a haladó magatartásnak is egyetlen kritériuma lesz Nagyváradon: az antiklerikalizmus. Ezt figyelembe véve teljes elismeréssel kell adóznunk Biró írásainak, amelyek Ady cikkei mellett s a szókimondás bátorságában el nem maradva mögöttük, a leghaladóbb eszmék harcosai voltak, sokszor már a kispolgári radikalizmus egy-egy tételét fogalmazzák meg.

A cikkek témakörét megköti, hogy alkalmazkodni kell a város és a megye aktuális eseményeihez, bár igyekszik tágabb látókört nyitni, az országos politikáról, néha egy-egy világ -

1. Társadalmi program, A László király páholy felirata, 1901. Nagyvárad 12. lap.

politikai kérdésről is véleményt mondani. A témaválasztás sokszor kényszerűség, a hozzá fűzött fejtegetés sohasem provinciális: Biró ítéletének mércéje az európaiság. Keveset dicsér, annál inkább támad. Elsősorban a feudalizmus megnyilvánulásai ellen. Most még nem gazdasági következményeit látja, nem a feudális nagybirtok elterpeszkedését, hanem szellemi rekvizitumait, pl. a nőkultusz hamisságát.

" A feudális gondolkozás az egész vonalon fenyegetően nyomul előre, és tetszetős hazugságokkal kendőzi magát. Tiporjuk le már egyszer végképpen a leggyalázatosabbat, a legszennyesebbet, a legbárgyubbát a hazugságok közül: azt, amely ostoba dadogással a középkor nőkultuszát dicséri." ¹

Fiatalos lendülettel bírálja a sokat dicsért város életének vidékies, maradi vonásait. A vidéki városok közül, Ady élményei alapján, Debrecen ő is az elmaradottság jelképének érzi, de Nagyváradon is talál kifogásolnivalót.

A Szabadság évről-évre oldalakon keresztül közli a virilizmus névsorát. Következő vasárnapi levelében barbár és gyűlöletes szokásnak minősíti ezt a rendszert, amely még mindig életben van a szabad választások helyett ebben a modern városban is. A virilizmus után a képviselő-választás kerül toll-hegyre. Ekkor zajlik az 1901-es választási harc. A csak kissé is kritikus figyelő észreveheti, mennyire nem szabad választásokról, mennyire nem az ország ujjaszületéséről van szó. A tömeg azt hiszi.

1. Szabadság, 1902. május 18. Nőkultusz B.L. /Hirek/
U.o. Vasárnapi levél x. 1901. szeptember 8.

" És amig esküszik elvre, libertasra, odaadja magát az első libertiának. ... Sirja tovább panaszát ott, ahol elhagyta, összeszorított ököllel, fogát csikorgatva. Mert fő dolog, hogy szidni lehessen valakit, ha rászolgált, ha nem." ¹

1900-ban az újságok hetekig cikkeznek, több hasábos tudósításokat, " e percben érkezett külön táviratokat" közölnek Stefánia főhercegnő és Lónyai Elemér gróf készülő morganatikus házasságának izgalmas eseményeiről, majd válásukról. Biró rezignáltan vonja le a következtetést.

" ... Kell, hogy király-idill legyen minden koronás fő históriájából, akár-milyen bus, akár-milyen rut is különben. Nincs demokrácia; a törté-nelem számáfa a koronás fejekről most csak idilleket szabad írni." ²

Király-idill, virilizmus, nőkultusz, és a feudalizmus minden más maradványa szőroosan összefonódik a klerikalizmussal. " Az éhes fekete csőcselék" ráveti magát a szabad gondolkodás minden jelére. 1901 tavaszán Budapesten Pikler Gyula jogprofesszort valami Köpödy nevű ember és néhány társa felelősségre vont " ateista és kozmopolita" előadásai miatt. Biró Sötétség című írásában válaszol erre a támadásra. Kijelenti, hogy mint Magyarországon nagyon sokan, ateista. Felismeri, hogy az egész keresztes hadjárat antiszemita jellegű klerikális huzás, a szabad gondolkodás és a tudomány szabadságának megalázása. A válásosság és felekezetiieskedés eluralkodik az ország politikai életében is. Bármiről legyen szó, " az ünnepi dikciót fel kell eresztetni egy kis vallási kérdés levével". A tisztelt honatyák

1. Szabadság, 1901. szeptember 8. Vasárnapi Levél x. A témakörök egyezését mutatja, hogy Ady is foglalkozik akérdéssel öfel-ségehitvese című írásában u.o.1900.VI. 27.
2. Vasárnapi levél u.o. 1901. X. 13.

tőzsdeadó-vitájához pompásan elkel " a parlament felekezeti gyűlöletének tüzén forralt keserű és kozmás mártás is", amellyel egymásnak kedveskednek, s ezt nolens-volens le kell nyelni.¹ A hit, a tulvilágért való sóvárgás ügyes és erős emberek kezében hasznos eszköz nagy tömegek szellemi rabságba döntésére." Ez a hit a maga tudakos, önkényes moráljával, furfangosan kieszelt korlátaival terhes bilincseket rak az életre és az élőkre".²

Az imperializmus fokán a régi, klasszikus polgári jelszavak elvesztik tartalmukat, üres formává válnak. Akik hisznek még benne, hamarosan rájönnek balgaságukra: az ismétlődő gyarmati háborúk fellebbentik a humanista leplet. A kínai boxerlá-
zadással kapcsolatos események megdöbbennek Birót, A szabadság, testvériség, egyenlőség hirdetői halálra gázolnak egy népet, megfosztják szabadságától. A kulturnépek, a civilizáció élén haladó országok a föld egyik legősibb kulturáját zú-
zák szét.

" A szabad nemzetek képviselői, a népek kegyelméből való kormányok elkövettek egy olyan borzalmasságot, amelynek nincs példája a világ történelmében." ³

Egy másik apró kis jelből az amerikai cigaretta európai és egyiptomi térhódításából a nemzetközi imperializmus terjeszkedésére figyel fel. " Ugy haladnak a dolgok, hogy Európa nem-sokára gyarmata lesz Amerikának" - írja. ⁴

1. A Sötétség /1901. április 27./ című írása miatt a felelős szerkesztő alaposan megorrolt, és kínos jelenetekre került sor, ezeknek nagyrészüket volt abban, hogy Ady kivált a laptól. Az idézetek A tőzsdeadó című cikkből valók. 1900.V.11.

2. U.o.1902.III.30. Husvéti strófák

3. 1902.III.16. Kína

4. U.o. 1901. XII.29. Cigaretta-háború. B.L.Hírek

Korán rádöbben az alig fejlett magyar kapitalizmus ellentmondásaira. Ezekre a sztrájkok formájában megnyilvánuló munkásmozgalmak nyitják rá a szemét. A szocializmus bizony gyenge lábon áll ekkoriban Nagyváradon. Az 1901. évi választásokon Pelczéder Ágoston szocialista jelölt egy szavazatot kap. Néhány év múlva már nagyobb eséllyel indulna: a város fejlődésével rohamosan erősödik a munkás-tőkésellentét.

Biró igen fiatalon is jó képzettségű, jó szemű ujságíró. Szocialistának vallja magát. Nincs egyedül. Ezek az önzetlen, lelkes, magukat szocialistáknak valló "jónadrágos és nyakkendőt hordó urak" tudják, hogy Bakunin és Most tanai nem a szocializmus tanait jelentik, de arról/sejtelmük sincs, hogy az eiserne Lohngesetz nem Marx találta ki.

A korabeli sztrájkmozgalmak ösztönösségére felfigyel. Az osztályharc helyett indító okként a nyomort, egyes kapitalisták gonoszságát, esetleges faji különbözőségből származó antagonizmusukat jelöli meg. Kétségbevonhatatlan joguk, hogy jobb életet akarnak, sőt ennek elismerését kevésnek tartja. A resinabányai sztrájk alkalmával a humanista tiltakozása szólal meg.

"Annyira, úgy látszik, megérett már a mi közönségünk, hogy elismerje a munkások követelésének jogos voltát, de annyira még nem, hogy melléjük álljon és megsegítse őket. Hitvány módon, közömbösen szívjuk szalmaszálon át a jégbehűtött italokat, míg Resicán ezer munkás éhesen és szédülő, forró aggyal azt követeli: hogy embernek tekintsék, ne pedig baromnak."¹

Mindvégig mérsékli radikalizmusát az, hogy a kapitalizmus min-

1. Szabadság, 1901. június 16. Hétről-hétre /-r-/

den embertelensége, borzalma és keserve ellenére kívánatos társadalmi rend lett volna Magyarországon. Ezért Janus-arcu állásfoglalása is. A feudalizmust mint társadalmi rendszert támadja, egészében; a kapitalizmus kifogásolt antihumanizmusát kijavíthatónak tartja. Egyetlen lehetséges út: a feudális vonásokkal terhelt, klerikális Magyarországot monopolkapitalizmussá fejleszteni. A terjeszkedő imperializmussal szemben Európa alkossa meg a maga vámunióját, tőszteit és versenypusztító monopóliumait. Így megoldódnak a szociális problémák is : a nagy monopóliumok olcsó és sok jó minőségű árut gyártanak, kulturális célokra áldoznak és jól fizetik munkásaikat. Világosan felismerhetők ebben az elgondolásban a polgári radikalizmus egyes elemei: az Európai Egyesült Államok, demokratikus imperializmus stb, primitív, rendszertelen formában. Szüksége volt és lesz illúzióra, hogy őszintén harcolhasson mindkét fronton: az antikapitalista tendenciák és a kapitalizmus antihumanizmusa ellen.

Politikai állásfoglalásának radikális vonásai még jórészt csak ösztönösek. Még megtéveszti a hazafiasságnak látszó nacionalizmus, a magyar politika sok sovinszta szólama. Ennek megnyilvánulása, hogy a nemzetiségekkel szemben egyedül a kiméretlen erő alkalmazását tartja helyesnek, a teljes elnyomás híve. A szerb, román, szász, horvát jó magyar hazafi a priori nem lehet, a magyarságot erőszakkal terjeszteni jogos, helyes és szükséges. "A szász, oláh és más söpredék" a magyarság ázsiai mi-voltát gúnyolja. Ujjongva számol be a Morgan és Scheil ázsiai kutatásai alapján felbukkant feltevésről, amely szerint "a túráni faj már ott kulturát és civilizációt teremtett."¹

1. Szabadság, 1902. július 8. A kultura nemesi levele. BL. Hírek. Egy kis nacionalizmus Adytól sem idegen ebben az időben. Vö. Száz bujdosó család u.o. 1904. júl. 4.

Kitűnően meglátja, hogy az antiszemitizmus - egy fajta sovinizmus - a reakció, a feudalizmus fegyvere, de nem veszi észre, hogy a román, a szerb, a szász ellen való uszítás - a sovinizmus általában - is csak fegyver: a figyelem elterelésére szolgál a magyarság belső problémáiról.

A magyarság szupremáciájának hangoztatása ellenére Magyarország helyzetével, kulturájával nem maradéktalanul elégedett. Az iskolai történelemoktatás kulturbestiákat nevel, a vérontást glorifikálja, írja. Igazi kulturális tőke, nyugatiasság, kezdeményező erő csak Budapesten van. A tudományos kutatásban a "szittyá álláspont" a rezervált, előkelő, tétlen várakozás, "a kultura nagyszerű munkáit mások végzik el".¹

Két erőt lát, amely a visszahuzó kulturális-társadalmi tétlenségből kimozdíthatja az országot, forradalmat csinálhat. Mindenekelőtt a könyvet, amely zajtalan, néma, csendes forradalmat készít az elmékben, amely forradalom mindennap nagy, új területeket hódít meg és az idő szociális államalakulásban teljesíti ki. Isteni bizonyossággal, minden elzárkózás és minden kaszárnyák ellenére elkövetkezik végső győzelme.

Ís látja a népet. Fiatalsága teljes hitével vallja, hogy emberiség, magyarság utja csak felfelé vezethet, hogy sötétségen, áligazságon, csüggedésen és kiábránduláson győz a haladás. Az élet a nép, az élet a fiatalság.

"Lehetünk mi, magyarok elégedetlenek a kulturánkkal, a gazdasági helyzetünkkel, a politikánkkal, csak eggyel nem szabad elégedetlennek lennünk: a népünkkel. Ez a nép a legfelségesebb, a legistenibb anyag a világon."²

Ifjuság, tavasz és forradalom szorosan összetartozik gondolko-

1. Szabadság, 1902. július 8. A kultura nemesi levele

2. Uo. 1901. július 5. Könyvek BL.

dásában. 1901. március 15-én a teremtő Ifjuság, a szent Tavasz ünnepének nevezi március idusát. Egy évvel később, tévesen Ady-nak tulajdonított cikkében, amely a forradalmat, a fiatalságot ünnepli Fedák Sáriban, megismétli ezeket a gondolatokat.

"Édes, erős, okos Fedák Sári - a miénk vagy te: fiataloké, forradalmároké. Te vagy a szüz erő, te vagy a hódító fiatalság, a szent tavasznak gyönyörű gyermeke vagy. A pedánsok, a gyávák, az ostoba elvek, a megmerevedett formák szegény, elaggott bolondjai ijedten kotródnak el előled, mert romboló és teremtő erő vagy a szabad művészet szabad birodalmában."¹

Nagyváradí pulicisztikájának jellemzője ennek ellenére, hogy radikalizmusa lényegében megáll a haladó értelmiség elvont, humanista magatartásának fokán. Nagyvárad, bármennyire dicsérik is Pece-parti Párizsnak, nem biztosítja azt, hogy bárki is nagyot, rohamosan fejlődhessen. Nagyvárad megbuktatta Tisza Kálmánt, de Tisza Istvánt és politikáját feltétlenül támogatja. Biró maga is hasonulni kezd a város szelleméhez. Elveti ugyan a született előjogok tiszteltét, "amelynek isten kuláns szolgálai elismerik isteni származását", hiszen eredetük nem is olyan tiszta és ragyogó. Elitéli a magyar sovíniszták "eretnek-irtó fanatizmusát", mert aki maga forrón sovíniszta, nem marasztalhat el mást ugyanebben a bűnben. Ilyen hangot azonban csak elvétve találunk. Talán ezt is honorálják neki azzal, hogy a lapnál egyre magasabb feladatkört tölt be. 1903. december 25-1. Szabadság, 1902. május 6. Fedák Sári /x./ Színház. Talán az egész tévedés alapja Fedák Sári közlése, aki Utközben című visszaemlékezéseiben /B.N. 1928. 2. köt. 10. l./ - ezt írja: "Kezembe akad egy kritika. Dyb van aláírva: 'édes, erős, okos Fedák Sári ...' " A cikk x jelzésű. Ady ekkor már nem a Szabadságnál dolgozik, tehát nem valószínű, hogy a cikket ő írta. Kétségtelenné teszi ezt az, hogy a Szabadság 1902. július 5-én határozottan Birót mondja szerzőjének: "A szent tavasznak gyönyörű gyermeke Fedák Sári - írta róla Biró Lajos."

én neve felkerül a lapra: szerkesztőnek nevezik ki. A szerkesztőség karácsonya című közleményben Hegyesi Márton hivatalosan is bejelenti, "hosszu évek becsületes munkásságának s a férfias jellemnek jutalmául ma nyújtjuk át a lapfelügyelő bizottság határozata alapján az igaz elismerés jól kiérdemelt koszoruját Bíró Lajos munkatársunknak, megjelölve őt hivatalosan is ezen lapok szerkesztőjeként..."

1904. július 1-től, Hegyesi Márton lemondása után felelős szerkesztő lesz.¹ Népszerűségét mutatja, hogy megválasztják a Szigligeti Társaság tagjának /1904. december 25./, a nagyvárad-i munkások számára rendezett tanfolyamra előadónak hívják meg, a kereskedelmi alkalmazottak gyűlésén együtt szerepel Edelman Menyhérttel és Gárdos Mariskával, aki ekkor több alkalommal jár a városban és akit a lapok már ekkor szocialista agitátornőként emlegetnek. A radikális hang elnémulására mutat, hogy fenntartás nélkül támogatja a szabadelvű pártot és különösen Tisza Istvánt.

"Én nem voltam soha Tisza-kutya, és soha nem lelkesedtem feltétlenül a Tisza István politikájáért. De most világos előtttem, hogy ennél az embernél értékeesebb embere nincs a magyar politikának."

Nehezen tájékozódik a politikai viszonyok közt, és a szabadelvűekhez való közeledését az is magyarázza, hogy úgy látja "a magyar politikában a szélsőségeket voltaképpen csak árnyalatok választják el".² Véleményét, ha helyes megállapításokat tesz is, a szabadelvű párt érdekei irányítják, tudatosan vagy tudatlanul. A függetlenségi párt "48 nagybérlője" lett, pozi-

1. Szabadság, 1904. július 1. Hegyesi Márton: Szives tudomásul

2. Uo. 1903. október 18. Vasárnapi levél. Mindkét idézet innen.

tív programot nem tud adni: "csupa tagadás, csupa negatívum". A politikai élet nagy vásárában az önzés mozgatja a résztvevőket. Az egész vásárból csak Tisza István alakja emelkedik ki, küzd az ellenzékkel, "a szájas, lármás, oktalan és hazug hazafiaskodás pojácaival". Látszólag igen aktív harc folyik, az obstrukció kormányokat buktat meg. "Hangos dobpergéssel folyik a nemzeti licitáció: ki ad többet érte."¹

A liberalizmus eszméit még időszerűeknek tartja Magyarországon, Anglia a példa, hogy meg is lehet valósítani: ott az egységes kormánypárttal egységes és erős ellenzék áll szemben. A magyar obstrukciós parlament "a ki a legény a csárdában" parlamentje. Ezzel igyekszik igazolni Tisza brutális politikáját.

Hangjában és állásfoglalásában a Budapesti Naplót tekintti példaképének, ennek képeire és hasonlatosságára igyekszik alakítani a Szabadságot. A szent jelszó, minden erőszak törvényesítője: a rend. Az obstrukció rendzavarás - el kell tipor-
ni; a 48-as és a szocialista urak lázítják a népet - természetes, hogy a nép lázongását sem lehet eltűrni; Élesden vér folyik, csendőrök lönek a tömegre - nem ők a hibások, nem bűnös a nép sem.

"Fenes vidékén az urakból akarnak asztagot rakni az idén...

A nép nem bűnös. Szegény elámitott százak és ezrek, milyen végtelen szánalommal és szeretettel gondolunk rátok. Az oláh falu szalmatetői háza között megjelent egy bőszevedő idegen, és beszéde nyomán felröppent alázatos, együgyű és szegény lelkek előtt a szabadságnak, a jólétnek és a boldogságnak sugárzó képe."²

1. Szabadság, 1903. nov. 15. Munkás hazafiasság. 1904. jun. 28. Tiszta és jó magyarság. Nov. 9. A spanyol lovagok c. cikkek.
2. Uo. 1904. Kik a gazemberek? /vezércikk/ április 29.

Felemás a véleménye a munkásmozgalomról és a szocializmusról is. Nagyon élő probléma lett néhány év alatt Nagyváradon ez a kérdés. A népkonyha, az ingyenes tüzelőosztás, a nőegyletek jótékonykodása már nem elég hatásos gyógyszere a szociális problémák megoldásának. 1903-ban husz alkalommal sztrájkoltak a nagyváradai munkások, a kőművesek és a nyomdászok. Már nem ad igazat nekik, "a munkások viselkedése zsarnokság volt, tömegzsarnokság, amely nem kevésbé felháborító arra nézve, aki elszervenvedni kénytelen, mint a Gessleré."¹

A kapitalizmusról, szocializmusról való ismeretei semmit sem tisztázódtak. A szűk tanulsága, hogy a tőkéseknek össze kell fogniok a "forradalmi munka" ellen, mert másként megvalósul a szocializmus "szélsőradikális" gazdasági tartalma: a kollektívizmus.

Rákosi Jenő jelszava, a Nagy-Magyarország ideája igen rokonszenves számára. Hamisan értékeli az általános választójogért folytatott harcot is. A radikalizmus hatását mutatja, hogy bevezetésétől a magyarországi értelmiség politikai súlyának megnövekedését várja, de egyelőre elegendőnek tartja a választójog eddigénél szélesebb körű kiterjesztését.

"Az általános választójogról... szó sincs nálunk. A törvény határait azonban valamelyest mégis kell tágítani.

Magyarország választó polgárainak mai száma szegénytelenül kicsi /de/ az analfabétákat joggal zárjuk ki a választás jogából..."²

A külföld eseményei közül csak az orosz-japán háborúra reagál. A cári birodalom megrendülését örömmel konstatálja. Bármennyi-

I. Szabadság, 1904. július 24. Vasárnapi levél

2. Uo. 1904. aug. 6. Választási reform

re szépen is, csak azokat a gondolatokat találjuk meg cikkében, amellyeket a legliberálisabb politikusok is bátran magukénak vallhatnak. Az orosz birodalom vereségét úgy értékeli mint a feudalizmus térvesztését.

"Hej, ti papjai a szent szinodusnak: ostromoljátok csak dühödt imáitokkal a makacs eget, hátha megkönyörül rajtatok az a rideg, bíboros isten, amelynek nevében térdre nyomtatok a muzsikot... A nép megmozdult, ki az, aki neki ellenálljon?...Oh, testvérek, egy ellenségünk van: a sápadt ember malachittal bevont zöld termében. Ott van az ellenség - testvérek - Cárszkoje Szeloban. ...Felkelt a nép, és egyetlen mozdulásával szabaddá tette magát."¹

Nagyváradi tartózkodása idején politikailag nem fejlődik lényegesen, sőt bizonyos fokig kezdetben radikálisabb, haladóbb nézeteket hangoztat. A párizsi élmények megfakulása, Ady távo-zása után visszaesés következik, és most azon a fokon áll publicisztikája tartalmát tekintve, amelyet országos szintvonalon a Budapesti Napló képvisel.

Ugy látszik, sohasem is lép tovább. Valósággal hozzá van nőve Váradhoz. Hívják Temesvárra, Muth Gáspár akkor, 1904-ben alapított Temesvári Hírlapjához, nem megy. Ady is sürgeti: mentse ki és me, magát Váradról.

"Te beletörődtél Váradba, szabadkőműves, hivatalos szerkesztő lettél, butort vásároltál, s Halászt per""Lajos" emlegeted.... Te se szereltél le. Csak te mindig egészségesebb, fegyelmezettebb voltál, mint én. Nagyváradi berendezkedésed is ezt jelenti, csak ugye?" - noszogatja.²

1. Szabadság, 1904. július 2. A háboru vége

2. Közli Lengyel i.m. 352. 1.

3. A jövő országútján
/A Budapesti Naplónál 1905-1907/

Világnézeti fejlődését döntően befolyásolja, hogy 1905-ben a nagyváradi nagypolgári-liberális, szabadkőműves környezetből kiszakad. Már sokkal korábban, 1903 őszétől próbál Budapest felé tájékozódni, körülbelül ugyanabban az időben, amikor Ady is Párizsba készülődik. Az utat tárcanovellái készítik elő. Először a Budapesti Hírlapban jelenik meg néhány, majd 1904. január 2-től a Budapesti Naplóban több mint harminc alkalommal. Ugyanekkor az Új Időkben is találkozunk a nevével.

Vészi József szívesen fogadja irásait, meg lehetős tiszteletdíjat fizet értük.¹ Lassanként kezdenek felfigyelni rá. Közben személyesen is felkeresi a Budapesti Napló szerkesztőjét,² és bár a Szabadságnál felelős szerkesztő nyár óta, az 1905-ös évre már ide kötelezi el magát. Ady Párizsból is hamarabb érkezik meg, mint Biró Nagyváradról.

A politikai viszonyok a híres 1904. november 18-a óta erősen fprrnak, januárban folynak le a választások. A szabadelvű párt bukását még a Szabadságnál éri meg. Csaknem kéthónapos késéssel érkezik meg 1905. február végén. Többször kér halasztást arra hivatkozva, hogy éppen a választások miatt szükség van rá a Szabadságnál is.

-
1. Lengyel Géza kéziratából idézem Vészi 1904. január 2-i levelét: "Kedves Uram! A gyermek pompás vala. A másikat holnap olvasom. Kérem küldjön havonta két-három tárcát. Igen örömet fogadom. Egyelőre a magunk szerénységéből harminc koronával honoráljuk."
 2. RónaLajos úgy tudja, hogy Biróról Somlyó Zoltán beszél először a New Yorkban, és Agai Béla hozta fel Pestre, de ez nem valószínű. /Harminc év az ujságírói pályán, Bp. 1930. II. köt. 447. 1./

A Budapesti Naplónál azonnal az országos politikai küzdelmek központjába kerül. Föltétlenül meg kell jegyezni azt, hogy az "exlex", a Fejérváry-kormány létrejötte előtt, aztán a darabont kormány fennállása idején, majd a kormány bukása után egészen a lap megszűnéséig a Budapesti Napló a leghaladóbb polgári politikai ujság volt Magyarországon. A szó szoros értelmében politikai napilap, és az említett időszakban ellenzéki jellegű.

A lap karakterét a főszerkesztő, Vészi József határozza meg. Vészi a modern magyar ujságírás jellegzetes alakja, sajátos szint képvisel. A Naplót 1896-ban alapította, amikor tizennyolc munkatársával "kivonult" a Pesti Napló szerkesztőségéből. A szabadelvű párt exponens tagja, 1901-től országgyűlési képviselő. A lap politikai véleményét ez a kapcsolat korlátozza. Vészi életpályáját a konzervativizmus felé való közeledés jellemzi: 1928-ban "érdemei elismeréséül" a felsőház tagjává nevezik ki.

Szinte kezdettől fogva eltért álláspontja a Tisza-vonaltól pl. a választójog kérdésében, de 1905-ig a Budapesti Napló lényegében támogatta Tisza Istvánt. Mutatja ezt a magatartást a hirhedt házszabályrevízióval kapcsolatos állásfoglalása.

A házszabályrevízió az "alaki joggal" ugyan nem egyeztethető össze, de "a parlamenti munka zavartalansága érdekében" szükség van rá. Mentségre talál az "alkotmányosságra vetett hazafiui tekintetben. Az államcsíny a parlamentarizmus lényegét akarja megmenteni."¹ Ez bizony szofisztikus játék a szavakkal.

1. B. N. 1904. november 19. Letiporva... /v/ Hasonlóan érvel a Szabadságban Bíró is.

Vészi igen kitűnő publicista, nagy műveltségű ember. Lendületes és mindig logikus, kis "/v/"-vel jelölt vezércikkei nap nap után fáradhatatlanul érvelnek, csillogó retorikával akarják meggyőzni az olvasót. Demokratikus haladást követelnek: egyházjogi, hadügyi, népoktatási reformot, új választójogot, demokratikus földbirtokpolitikát, a kivándorlás okainak felszámolását, progresszív adózást és más intézkedéseket. A gyakorlatban, konkrét és elvi kérdésekben egyaránt, állandóan megalkuvásra kényszerül. Kijelenti, hogy "a reformokat, ha kell, a nagytőkével, feudalizmussal, hitbizománnyal szemben" is végre kell hajtani. Meg kell akadályozni a kézművesség lezüllését, javítani kell a nyomorgó kisiparos, kereskedő helyzetén, ugyanakkor "a gyárpar hatalmas felkarolását" sürgeti. Heves lendülettel fakad ki Magyarország elmaradottsága ellen:

"Mi még ott tartunk, hogy a népies politika ebben az országban forradalom számba megy, a demokratikus haladást társadalmi felforgatássá bélyegzik, és hazátlan bitangok üzemlének mondják a szocializmust."¹

Furcsa módon, a demokratikus haladásban XIII. Leo pápa és Vilmos császár a példaképei. Magyarország szuverenitását a Habsburgok vezetésével gondolja megvalósítani, mert szerinte elszakadni senki sem akar. A hiba ott van, írja, hogy a nemzeti egységet a császár nem a magyarokra támaszkodva akarja megteremteni.

"a monarchia a magyar királyság hegemoniája alatt világhatalommá nő megint, /ha/ a nagyhatalmi állás az osztrák pártütések ingoványáról a magyar királyhűség gránittalajára költözködik át."²

1. B.N. 1905. márc. 5. Tizenhat... /v/

2. B.N. 1904. aug. 20. Három eset /v/

"A mai sorvata parlament", "az osztályképviselet" helyett az "igazi magyar nemzet" bevonását követeli a parlamentbe, de meglehetősen homályos, mit ért ezen.

A lap következetlenségét mutatja a munkásmozgalmakkal kapcsolatos állásfoglalás is. Magyar sztrájk címmel 1904. április 17-én Thury Zoltán ír cikket, és helyesen állapítja meg, hogy a sztrájk Magyarországon magasabb szempontok nélkül, "a garas jegyében" folyik és csak a szakszervezetek szűk keretei közt. - Néhány nap múlva általános vasutassztrájk kezdődik. Április 21-én jelenik meg az első "/v/"-s vezércikk: A vasuti sztrájk. Pártatlanságra törekszik: a vezetés hibás a "körültekintés hiánya miatt", a sztrájkolók "izgékonyasága" a "közösség"érdekeit sérti. Huszonkettedikén már türelmetlen: az általános sztrájk "képtelen háborúság". A másnapi vezércikk címe egyetlen szó: Elég!

"Itt az ideje, hogy megmondjuk a sztrájkolóknak, miként vélekedik a dologról a közvélemény. Olyan jogokat vindikáltak ők maguknak, amelyet sehol közrend és államhatalom nem koncendál a vasutasoknak. Az egyesülés korlátlan joga nem minden hivatást illet meg. ... Mert más dolog az, ha a cukrászlegény sztrájkol."

"Milliók érdekeivel nem lehet packázni", a sztrájk "tömegrablás".

- A munkások parlamenti képviselőjét sürgeti, mert így - a nyugati politika gyakorlata bizonyítja - "a tőke és a munka ellentétes érdekei között okos kompromisszumok érvényesülhetnek"¹ Ezt vonja le tanulságaként.

Még egyetlen jellemző példa: az 1905-ös forradalom. Vészi örül is neki, meg fázik is tőle. A forradalom fenyegető példájára hivatkozva - a házszabályrevízió és a Fejérváry-kormány I. B.N. 1905. április 26. A munka parlamentje /v/

megalakulása közötti idő! - a nemzeti torzsalkodás felszámolását propagálja. Össze kell fogni "a katasztrófa elhárítására", mert "a forradalmak sohasem szigetelődnek el valamilyen országra". Az orosz események fogadtatásába belejátszik a félelem is

"Nézzetek Oroszországra: onnan indul ki a régóta szervezett világforradalom. ... Mert ilyen forradalom még sohasem volt a világon. Hiszen ebben a forradalomban összeecsap a nemzeti érzésnek és a szociális megváltás végyának tűzoszlopa. Ha ez a két lángorkán összefoly, ki tudná azt eloltani! Munkásforradalom és nemzeti szabadságharc egyszerre és egyazon néptömegben."¹

Jelzői: dicsőséges, szörnyű, kegyetlen.

Tisza-pártiság, liberális demokratizmus, majd a radikalizmus felé való közeledés jellemzi a Budapesti Naplót főszerkesztője jóvoltából. Vészi baloldalisága a leghaladóbb ponton is csak nagypolgári radikalizmust jelent. A történelmi Magyarországhoz és a Habsburgokhoz ragaszkodva, a Tisza-féle liberalizmus alapján, a kormány segítségének felhasználásával, a parlament átalakításával akar polgári Magyarországot, ahol a munkásság harcát kisebb engedményekkel tartják féken.

Az 1905. év politikai változásai elhatárolóan hatottak a lap politikai arculatának alakulására. Kifejezésre jut ez abban is, hogy Vészi 1905. június 22-én kilép a szabadelvű pártból.² A Budapesti Napló magatartása egyértelműben radikális lesz. Új munkatársai - Ady és Biró - egyre nagyobb szerephez jutnak.

A Budapesti Napló komoly lap. Szerkesztőségi íróasztala a

1. B.N. 1905. jan. 24. A történelem szózata /v/

2. B.N. 1905. jun. 23. 3. old.

legnagyobb megbecsülésnek örvend. Közönsége a polgári progresszió hívei közül kerül ki. Anyagában első helyen áll a vezércikk, rendszeres és hosszú tudósításokban számol be a képviselőház eseményeiről. A külpolitikai tájékoztatás igen gyatra, többnyire csak táviratokat közölnek, és ritkán fűznek magyarázatot is egy-egy eseményhez. Persze a többi ujság sem tesz mást. A Hírek rovatban gyakori a "hircikk" valamilyen aktuális kérdéssel kapcsolatban. /Itt jelennek meg Ady párizsi tudósításai is./ A egyes közlemények közt irnak a vidék eseményeiről, sztrájkokról, rendőrségi hírekről stb. Meglehetősen sok helyet foglalnak el a terjedelmes hirdetések, amelyek az anyagi bázist jórészt biztosítják.

A főszerkesztő és a munkatársak között igen jó a kapcsolat. Nem sokkal azután, hogy ideérkeztek, Ady és Biró megismerkedik Vészi népes családjával, és "mindenvasárnapos" vendégek dunavarsányi nyaralójukban. A többi munkatárs felváltva vendégeskedik. Vészinek két nagylánya van, Jolánt 1906. március 18-án Biró feleségül veszi. Olaszországba mennek nászutra, hagyományosan Velencébe, két hétre. 1907-ben születik első kislányuk, Vera. Biró nagypolgári környezetben él.

A pesti ujságíró élete nem sokban különbözik a vidékiétől. A szerkesztőség, kávéház, szinnáz sorhoz a képviselőház csatlakozik. Persze a pesti ujságíró munkastilusa más, a rovatbeosztás nemcsak az ujságban van meg, a pesti ujságíró nem "mindenes". A munkatársak rendes tartózkodási helye a Szabadság téri Szabadság kávéház. Törzsasztaluk van itt, és a két főpincér, Géza és Béla ismeri a vendégek szokásait, hozzák a feketét, cigaretta-t vagy a Regalia-média szivart. A kávéházat egészen a világháboru végéig látogatják. Az asztalfőt Biró Lajos foglalja el,

ritkán be-benéz Molnár Ferenc, Kálmán Imre, Jakobi Viktor is.

A munkatársak közti jó viszony nem jelenti azt, hogy Vészi kiengedi kezéből a vezetést. Kabos Ede, a felelős szerkesztő, Ady, Biró ritkán írnak vezércikkeket, akkor is a megbeszést gondolatmenetet kell követniök. A vezércikk témáját, anyagát a megírás előtt megbeszéli a szerkesztőség. Ez a gyakorlat a többi budapesti nagy ujságnál is, pl. a Légrádyak Pesti Hirlapjánál. Biró vezércikkeinek értékét ehhez kell mérni, és eleinte csak az 1903-1904-ben megütött mérsékeltebb hangon szól írásiban. A főszerkesztő intenciói szerint születik az 1905. áprilisi újabb vasutassztrájk visszhangja.

Biró írja a vezércikket: Az ezrek lázadása. Igyekszik mindkét félálláspontjának megértésére, de a konkluzió ez: a milliók nem adhatják meg magukat az ezreknek.

"Szép, megdöbbentő, óriási dolog az ezrek támadása, de a legszebb támadás kedvéért sem engedjük torkunkra tenni a kést."

Az életre-halálra menő harc oka a társadalmi, gazdasági helyzetben keresendő. Az ezreknek igazuk is van, de az erősebb győz, a harchoz "a méltányosságnak, a belátásnak, a szánalomnak semmi köze nincs." Nem a munkások oldalára áll: az egy év előtti Vészi cikk gondolatait, érveit ismétli.¹

A Budapesti Napló radikalizmusát nem az ilyen Vészi-típusú vezércikkek mutatják, hanem sokkal inkább a Hírek-beli Ady és Biró írások. Merészebbek, mélyebbre látnak, bizonyos értelemben a vezércikk baloldali korrekcióinak tekinthetők.

1. B.N. 1905. ápr. 19. Az ezrek lázadása /B/
A szerkesztői intenciókat tükrözi Ady ápr. 21-i vezércikke, a Kontra is. "Szegény, nyomoruságos országban ne provokáljuk a hatalmat". "Ne siessünk az osztályharc élességében elérni Nyugatot."

Magyarországon 1904-től a kormányválságban és a Tisza István bukásában is kifejezésre jutó forradalmi fellendülés tapasztalható. Ezt erősíti az 1905-ös orosz polgári demokratikus forradalom, és hatása 1906-ig tart. Biró ekkor ismeri meg a polgári radikalizmus rendszerét, részint közvetlenül Magyarországi fő képviselőjétől, Jászi Oszkártól.

Akkor csatlakozik hozzájuk, amikor a Társadalomtudományi Társaság irányítása az 1905-ben megindult válság eredményeként teljesen a radikálisok kezébe kerül. Ekkorra már az 1901-ben alakult társaság, amely akkor pusztán a társadalomtudományok művelését tűzte ki célul, a polgári radikalizmus politikai mozgalmába nőtt át.

A polgári radikalizmus semmiképpen sem egységes mozgalom, sem filozófiai, sem politikai szempontból. Következik ez a magyar polgárság sajátos rétegződéséből, helyzetéből. Az egység csak a politikai hatalmat kezükben tartó uralkodó körökkel szemben mutatkozik, egyébként élesen szemben állanak a radikalizmus nagyburzsoa-finánciókés elemekkel kapcsolatot tartó képviselői és a középpolgárságot - a polgári értelmiséget, kispolgárságot, azaz az ún. középosztályt képviselő politikusait. Valójában ez utóbbi rétegnek a szabad kapitalista fejlődéshez fűződő igényeit fejezi ki a polgári demokratikus követelések, a politikai és gazdasági progresszió hangoztatásával és tevékenységében is. Jászi Oszkár ennek a baloldali szárnynak volt az exponense. Céljaik megvalósítása érdekében elméletileg felhasználják a marxizmus egyes tételeit, mint ahogy eklektikusok mindent beépítenek a legkülönbözőbb polgári filozófiai irányzatokból.

Leghaladóbb képviselői a munkásosztály támogatását is igyekeznek biztosítani. A munkásmozgalommal való együttthaladásnak mindaddig megvan a lehetősége, amíg a polgári demokratikus forradalom megvívása van előtérben. Az eklekticizmus megnyilvánulása a rendszertelen kapkodás Marxtól Spencerig, a felületesség, impresszionizmus, következetlenség. Mindez a mozgalom bázisát adó középosztály egzisztenciális bizonytalanságát, politikai tanácstalanságát, erőtlenségét, sőt felelőtlenségét tükrözi. A polgárág az imperializmus fokán már nem képes önálló ideológia megteremtésére, nem képes életerős politikai tevékenység vezetésére, de ezt a változást nem akarja tudomásul venni. A radikalizmus elmélete szinte egyetlen időpontban sem statikus, a politikai viszonyoktól függően egymásnak ellentmondó követeléseket hangoztatnak.¹

Egyetlen tekintetben következetesek csak: a feudalizmus elleni harcot hirdetik, de eltulozzák a feudális maradványok jelentőségét, és így érthető, hogy a társadalmi fejlődés következő fokát a kapitalizmus megvalósításában látják, polgári államot akarnak, és időszerűtlennek tartják a szocializmusért folytatott harcot. Baloldali képviselőik elismerik a szocializmus szükségszerű elkövetkezését, de csak a távoli jövőben. Magyarország valóságos társadalmi fejlettségét tekintve ennek az elgondolásnak az lesz a következménye, hogy nem akarják a társadalmi rend megváltoztatását, csak reformokat.

A polgári radikálisok politikai programját a fellelendülések idején a következőkben lehetne összefoglalni. Elméleti kiindulópontjuk a klasszikus polgári liberalizmus, végső céljuk

¹ Fekasz György: A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez /1900-1918/, Bp. 1960. Gondolat. 7-23 lapok.

a teljes emberi szabadság, az emberiség boldogsága, amely a szervezett világállam keretében valósulhat meg. Ennek első lépéseként meg kell teremteni az Európai Egyesült Államokat. A terv megvalósításának feltétele a békés együttélés, és fordítva: az államszövetség biztosítaná csak a békét.

A háborúnak elvi ellenségei, mert a reformok megvalósulását késlelteti. Mindenekelőtt a polgári demokráciát kell megvalósítani, a végső cél - az emberi egyéniség kiteljesedése, csak az imperializmus totális megvalósításával érhető el. Ez az imperializmus nem azonos a kapitalista imperializmussal, hanem demokratikus imperializmus. Az Európai Egyesült Államok létrejöttének konkrét és pozitív feltétele a közép-európai vámunió megteremtése, amely a Mittel-Európa terv realizálásának első lépcsőfoka. Az államszövetségben belül a nemzeti államok politikai függetlenséget élveznének, a szövetség csupán gazdasági jellegű lenne és a közös katonai védelem célját szolgálná. Hogy ilyen szövetség megvalósítható, arra Svájc a példa.¹

Demokratikus szabadságjogokat: gondolatszabadságot, a kritika szabadságát, lelkiismereti szabadságot, a hitbizományok, a felekezeti oktatás eltörlését követelik, s mivel legtöbb követelésük az egyház érdekeibe ütközik, antiklerikálisok. Az egyház hatalmának megtörése érdekében szükséges az egyház és állam szétválasztása, a vallási ellentétek felszámolása. Harcolnak a dogmatikus társadalmi morál, az erkölcsi előítéletek ellen. A programban első helyet foglal el a választójog reformja.

A demokratikusan átalakult nemzetek szövetkezésével az Európai Egyesült Államok lényegében megoldaná a nemzetiségi

1. A polgári radikalizmusnak ez a tanítása Mérei Gyula véleménye szerint Fried elgondolásában gyökerezik. /A polgári radikalizmus Magyarországon, Bp. 1947. 28. lap./

W 2
kérdést is. Az emberi társadalom ugyanis gazdasági, nyelvi, politikai szempontból az integrálódás folyamatát mutatja, és ez a processzus végső soron a nemzeti államok megszűnéséhez vezet. Elegendő tehát egy minimális nemzetiségi program végrehajtása: az anyanyelvi oktatás, az autonóm közigazgatás és jogszolgáltatás, a kulturális fejlődés szabadságának biztosítása. A demokratikus állam megszüntetné a nemzeti torzszalkodást, hiszen az egyes nemzetek között nem lenne különbség. A magyar polgári radikálisok ezen az alapon ragaszkodnak már 1914-től Magyarország területi integritásához. Közép-Európában a német hegemonia, a Balkánon a magyarságé érvényesülne. Szükség lenne erre a biztosítékra a fenyegető pángermán és pánszláv nyomással szemben. A teljes megbékélés érdekében be kell vonni a nemzetiségi uralkodó osztályt is az állami élet irányításába, és a számgánynak megfelelő részt biztosítani a helyi önkormányzatban.

2
A társadalmi reform megvalósítása a középosztályra vár, amely független egzisztenciájú réteg. A középosztály felemelkedne a mostani uralkodó osztály - a nagypolgárság és a rendi uralkodó osztály - szintjére: azaz társadalmilag egyenlő helyzetet foglalnának el. Az új társadalomban meg kell szüntetni a munkanélküli jövedelmet. A parasztság érdekében végrehajtandó földreform kidolgozásakor azt az elvet kell szem előtt tartani, hogy mindenki csak annyi földdel rendelkezhet, amennyit ő maga és családja meg tud művelni. Ezzel az intézkedéssel intenzív mezőgazdaság jönne létre, és megszűnne a munkaerőfelesleg is, a kapitalista kizsákmányolás alapja. Hamarosan munkabér-emelkedés következne, és biztosítanák a sztrájkjogot is. Természetesen a föld kisajátítása kártalanítással történék.

A kisparaszti gazdálkodás támogatásához hasonlóan a kisipar felkarolását, tőkeerős gyáripár létrehozását és még egy sor más gazdasági intézkedést látnak szükségesnek. A középosztály szövetkezne a birtokos parasztsággal, az agrárproletariátussal és a munkásosztállyal. Az osztályharc kiküszöbölhető egy általános népi-emberi elgondolás alapján, mindent meg lehet oldani parlamenti úton, de a legvégső esetben szükség lehet erőszakos eszközökre - forradalomra. Ezért vállalt szerepet a "magyar Gironde" /Mérei/ az 1918-as forradalomban. Az osztályok létezése történelmi szükségszerűség, de fejlett államokban egyensúly jön létre az osztályok között.

A Társadalomtudományi Társaság tagjai, / Jászi, Szende, Pikler és mások/ ennek a programnak az alapján akarják Magyarországot a radikális társadalmi haladás útján elindítani. A polgárság politikai szervezésére törekednek, felhasználják a szabadkőműves szervezeteket, bekapcsolódnak munkájukba, hogy a demokrácia számára megnyerjék őket. Jászi Oszkár, Szende Pál, Biró Lajos az 1908-ban alakult demokratikus irányú Martinvics-páholy tagjai.

4
Jászi
Szende
Biró
Lajos
Pikler
Pál
Rózsa
Gyula

A polgári radikalizmus egyetlen jelentős ideológusa Magyarországon Jászi volt. Biró a maga publicisztikai tevékenységével már a Budapesti Naplónál is egyik leghatásosabb terjesztője ennek a politikának egészen a két forradalomig. Működésének jelentőségét továbbra is Adyéhoz mérhetjük. Nem ismerteti a polgári radikalizmus egész rendszerét, vezércikkei mindig aktualizálnak, és a népszerűsítés szintjén fejtik ki a radikális álláspontot.

Politikai magatartásának megzilárdulását, képzettségének elmélyülését mutatja, hogy a magyar politikai pártok küz-

delmeinek jelentőségét, a pártok értékét eléggé világosan látja. Leleplezi a politikájuk osztályjellegét, kicsinyességét.

A darabont Fejérváry-kormányral szemben létrejött koalíció vezetője az 1905. január végi választásokon abszolút többséget nyert függetlenségi párt. Ez a párt azzal kezdi a működését, hogy lemond eddigi politikájának lényegéről, a demokratikus követelésekről. "Alig hogy közelébe ér a hatalomnak, egyszerre opportunus lesz, megalkuvó, kiegyező." ¹ Legnagyobb, mert legbecsületesebb képviselője, Mocsáry Lajos zülöttnek és erkölcsi halottnak tartja saját pártját. A győztes párt nem tud mit kezdeni a győzelemmel. Politikusai közül nem 240 Teleki László, hanem 240 Holló Lajos lett képviselő: a nagybirtokosok pártja lett. ²

A szabadelvű párt, Tisza István pártja is régen méltatlan erre a névre. Ez a "csodálatos hübérrur" gyűlöli a szabad választójogot. Mostanra "szabadelvű" neve alatt minden konzervatív és reakciós hajlandóság helyet talált." A bukás után formálisan is feloszlik a párt. ³ Ellenzéki és kormánypárt egyetlen politikát csinált eddig: védte a nagy földbirtokosok érdekeit, tönkretette az orszégot. Céljaik kicsinyesek, politikájuk "a zászlónak, a vezényszónak, a cimernek és a gomboknak a politikája."

"Jobbról és balról nem csináltak eddig mást, mint egy uri kaszinó lovagias játékait ... az mind nem érintette a nép nagy életét. Vadásztörvényeket és cselédtörvényeket csinált eddig a magyar törvényhozás. ⁴

1. B.N. 1905. II.28. Reverzális a néppártnak

2. U.o. 1906. V. 3. Várákozások. 1906. VII.31. Megsemmisült

3. U.o. 1906. IV.13. Egy ravatalnál

4. U.o. 1905. X.28. Holnap

A történelmet idézi a történelmi osztályok fejére. A jakobinus Hajnóczy nem csodát várt, a szabadságért harcoló politikus előre nézzen, számára a jövő a fontos, nem a múlt. ¹ A "szent tavasz" forradalmáira emlékezve sajnálni lehet a mai "szegény hektikás szabadsághősöket". "A márciusi pozsonyi diéta urai már csak különbek voltak uraknak is, szabadsághősöknek is, vezéreknek is." ²

Mi az eredménye a koalíció uralmának? Elvesztegette a lehetőséget, puffogó frázisokat, busszuesküket mond, ennek a földhözragadt politikának eredményeként "nemzeti színű lesz az ég is", de "földet a paraszt nem kap." ³

A fejlődés világosan megállapítható. Budapestre kerülését megelőzően is láttunk antifeudális vonásokat Birónál, de általában a feudális szellem, feudális gondolkodás ellen harcolt, és egyetlen területre szűkítette: az antiklerikális harcra. Most már konkrét politikai küzdelmet folytat, a feudalizmus védelmezőjét a kormányhatalomban, a nagybirtokban, az idejétmúlt politikai pártokban, az általuk képviselt és terjesztett nézetekben, cselekedetekben látja. Az antifeudális harc területe kiszélesült, és ez bőven kárpótol az antiklerikalizmus háttérébe szorulásáért.

Élesen támadja a magyar nemzetiségi politikát. Csaló és elhibázott. A nacionalizmust, az uszítást bódítóul szánják. Valóban: a válságba került kiegyezés hívei és fenntartói az első perctől kezdve alkalmazzák ezt az eljárást: a figyelemnek a társadalom lényeges problémáiról, a politikai rendszer válságáról való elterelés érdekében önmagukban haladó, de

1. Uo. 1906. II. 23. Beszélgetés Hajnóczyval

2. B.N. 1906. III. 15. Március

3. Uo. 1906. I. 11. Számok

az egészhez képest jelentéktelen problémákra fordítják a legnagyobb gondot, a 90-es években az un. egyházpolitikai küzdelmekre, most a magyar hadsereg megteremtésére pazarolnak energiát.

"Nemzetiszinü faköpenyekkel egy éhes országot kielégíteni nem lehet. Ennek az országnak demokrácia, munka és radikális haladás kell, és a nacionalista jelszavakat itt éhes gyomrok korgása teszi semmivé."¹

A kiegyezés a függetlenség részleges feladása fejében biztosította a magyarországi nemzetiségek elnyomását a kiegyezésben érdekelt uralkodó osztály részére. A dualizmus váltságát mutatja, hogy a századfordulótól mind erőteljesebben szerepel a nemzetiségek problémája. A radikálisok elitelik a régi nemzetiségi politikát, amely nemcsak politikai, hanem kulturális függetlenségtől is megfosztja a kisebbséget, - valójában az első világháború előtti Magyarország lakosságának többségét - de megelégszik a hibák javításával. Konföderációs alapon részleges politikai jogokat hajlandó hajlandók biztosítani, de politikai függetlenségtől, elszakadásról hallani sem akarnak. Bíró is eliteli egy román zendülés hírére a tulzó nacionalizmust, amely egy-egy sortüzzel elintézettnek véli a nemzetiségi kérdést, de e mozgalmak okait nem fürkészi, így újjáéledésüket sem tudja megakadályozni.² Az ellen azonban ő is tiltakozik, hogy a dualizmus trializmussá alakuljon át, Horvátország bevételeivel, mert előbb-utóbb Magyarország területi épségét érintené.

"A hátunk mögött egy makacs és fanatikus ellenség kapott erőre, a hátunk mögött tört élesitenek, a hátunk mögött döfésre készülnek."³

1. B.N. 1905. II. 28. Reverzális a néppártnak

2. Uo. 1905. XII. 14. Kisértetek

3. Uo. 1906. V. 5. Mi is virrad?

A radikalizmus nemzetiségi programja a dualizmuséhoz képest még haladó volt. Biró maga magyot lépett előre ebben a vonatkozásban is - a fenti példa ellenére - nagyváradi, lényegében nacionalista felfogásához képest ennek a programnak az elfogadásával.

Teljesen új problémakörökkel is találkozunk publicisztikájában. Többnyire jól mutatja meg a gazdasági és politikai kérdések összefüggését. Az uralkodó osztály politikája a gazdasági életben is veszedelmes helyzetet teremtett. "Inog a föld a lábunk alatt" - állapítja meg. A magyar parasztság elpusztul ezen a pusztuló Magyarországon. Romlásának legbiztosabb jele a tömegmérteket öltő kivándorlás. Most válik Magyarország Csák Máté földjévé, magyar ugarrá.

"Minden hónapban ezrek kelnek utra Amerika felé ... nem sokára nem lesz Magyarországon más, mint husz hitbizomány, tiz püspöki birtok és ötezer béres."¹ Ugyanaz a gondolat kap itt megfogalmazást, mint Adynál az Új törvényt, Werbőczyben:

"Ugy elfogy a magyar,
Mintha nem lett volna.

Elmegy a kutágas,
Marad csak a kutja,
Meg híres Werbőczy
Uri pereputtya."

Nagyon kézenfekvő oka van ennek a jelenségnek: a nagybirtok. A magyar paraszt sóhajtozik, széhezik, föld nélkül marad, sőt munka nélkül marad. Üresednek a falvak, és otthon maradt lakói is Amerikáról beszélnek, aztán egy napon a Cunard- Line valamelyik hajója átviszi őket az Újvilágba. A kivándorlónak utközben meglehet az az öröme, hogy saját kormánya gondosko-

1. B.N. 1906. IV. 27. A polgárság

dott szállítóeszközzel és távozásának megkönnyítéséről. Szokatlanul keserű és gunyos Biró hangja ezekben a cikkekben. Viszonylag keveset ír erről a kérdésről, gazdasági okaival alaposabban nem is foglalkozik; a Budapesti Naplónak Rácz Gyula a gazdasági szakértője, de politikai következményeit látja. A magyar uralkodó osztály, amely felelős érte, cinikusan nem veszi tudomásul. Rákosi Jenő a millennium idején hirdette meg a harmincmilliós magyarság reakciós, sovinszta programját. 1904-ben - ekkorra már egymillió körül van a kivándorlók száma - a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesületben még mindig "a harmincmilliós magyarság álmá"-ról beszél. A történelmi osztályok változatlanul hazafiasak; "a fajszeretet dervisei", a "harmincmillió magyar apostolai" azonban kissé furcsán értelmezik a hazaszeretetet: "háromszáz korona évi bér és pellagra: ez az ő szerelmük." ¹

Vizsgálja az itthon maradt parasztság helyzetét is. Az uri Magyarországon a mezőgazdasági proletariátus számára kényszer szerződést, Darányi derestörvényét tartogatja, ügyészt és csendőrt az izgatók, az agitátorok megfékezésére. A magyar országgyűlés 1906 novemberében és decemberében komolyan tárgyalja Wenckheim Dénes javaslatát: külföldről, esetleg Kinából kellene munkásokat hozatni a sztrájkok letörésére. ² A magyar agrárproletariátus forrong.

"Nem segít ezen se ügyész, se csendőr; a háromszáz korona jobban izgat, mint a világ minden ujságja és agitátora." ³

Készülődik Dózsa népe. Biró az agrárproletariátus követeléseit

1. B.N. 1906. V. 15. A megismerés

2. Uo. 1906. XI. 30. A kulik

3. Uo. 1905. XI. 11. Rabszolgaság

teljesen jogosnak tartja. Harcuk is közös: a nagybirtok ellen irányul. A kivándorlók tömege a "menekülő forradalom". A társadalom láthatatlan bilincsei, a rend évezredek óta beléjük vert tisztelete nem tudja már a milliókat féken tartani. Ady előtt is Dózsa képe jelenik meg ekkor. Biró a kaszát ragadó parasztok örjöngő, de föltartóztathatatlan felkelését várja. Ha a parasztság

"százezrenként vándorol ki tovább is, az itthon maradtak egyszerre csak eltehetik a kaszát. Sőt mást is gondolhatnak. És ők milliónyian vannak."¹

A parasztság nyomorának a földbirtok az oka. Helyzete, ha nem javítanak rajta szociális reformokkal, tarthatatlan. A politikai küzdelmek a gazdasági életből táplálkoznak. A forradalom tüneteit az alapbaj gyógyításával lehet megszüntetni.

"A nép elégedetlenségét, nyugtalankodását, kivándorlását, tömeges felkeléseit; egyszóval a forradalmat, mely akkor is ég, mikor nem verik egyenesre a kaszákat, egy módon lehet megszüntetni: jobbra kell tenni az életet, javítani kell a milliók gazdasági helyzetét, ami - Oroszországban és Magyarországon - annyit jelent, hogy földet kell adni a népnek."²

A nép óriási erő jelent. Ekkor, az 1905-1906-os évek forradalmi fellendülése idején megszilárdul korábbi meggyőződése: "A nép az ur, vagy legalább is a jövő trónörököse."³

A polgári radikálisok foglalkoznak a parasztság helyzetének megoldásával is. Szövetségeket látnak benne a polgári

1. B.N. 1905. XII. 22. Kockázatok

2. Uo. 1906. V. 12. A дума

3. Uo. 1905. III. 3. Ezer kilogramm rostélyos /Hirek/

2. célkitűzésének megvalósításában. A koalíció már csak azért sem érhet el semmi komoly eredményt, még ha ez volna is a célja, mert harci eszközeit, szövetségeseit rosszul válogatja meg. Az egész magyar uralkodó osztály Károlyi Istvánhoz, "a csend-őrszuronyok óvatos grófi barátjához" hasonlóan csak az erőszakra támaszkodik a néppel szemben. Pedig "harcolni csak a milliókkal lehet; nemcsak ellenük nem lehet, hanem még nélkülük sem lehet."¹

Az emberi társadalmat a milliók alkotják, a politika célja csak a nép lehet. A történelmi osztályok, a magyar nemesség régen eljátszotta szerepét. Biró ezekkel egyértelműen megtagad minden közösséget. Az igazi ur a történelem jogán ebben az országban csak a parasztság lehetne. Különösen fontos ez a felismerés, és ebben a radikálisok a munkásmozgalom előtt járnak Magyarországon, mert a szociáldemokrata párt nem tart igényt a parasztság támogatására. Szervezését, felvilágosítását elhanyagolja. Még annyira sem ismeri fel történelmi szerepét, mint amennyire Jásziék.

"Ebben az országban voltaképpen egy történelmi osztály van csak: a magyarság megőrizője és fenntartója, ezeréves történelmünk nagy szenvedője, a nép... Ezer esztendő óta korbács hasogatja, törvény megtépázza, válás kiszolgáltatja, állam a vérért szivja és uri lábak a testén taposnak."²

A parasztság azonban csak a polgárság szövetségeseként jöhet számításba. Már itt meg kell jegyezni, hogy a radikálisok osztályfogalmai meglehetősen bizonytalanok. A nép fo-

1. B. N. 1906. II. 28. Harci eszözök

2. Uo. 1906. XI. 25.30. A kulik

galmán a "kisgazdákat", elsősorban a kis- és középparasztokat értik. Csak a felső határt vonják meg: a parasztság fogalmából kizárják a "zöld internacionalét" - a nagybirtokosokat. A polgárságba nem számítják be a "sárga internacionalét" - a nemzetközi nagytőkét. /A nagybirtok és a nagytőke bitorolja a hatalmat Magyarországon, hü szövetségese, a "fekete internacionalé" támogatásával./¹

A polgárság feladata az lenne, hogy vezesse a milliók harcát. Ennek a feladatnak a betöltése azonban nagyon bizonytalanul valósul meg. Annak, hogy a polgári radikalizmus Magyarországon valóban jelentős politikai mozgalommá váljék, legnagyobb akadálya a polgárság fejletlensége. Jásziék éppen a középosztály támogatását nem tudják megnyerni, pedig ennek érdekeit képviselik. Biró kételkedve nézi a magyar polgárságot. Most még nem látja, hogy ez a polgárság már nem képes saját érdekeinek megvédésére sem. De itt-ott már erős kritikával ír róla. Egy része "elbóditott bivalyok" módjára harcol, csaknem egészében átvette a nagybirtokosok gondolkodását. Vezérei nem tettek és nem is hajlandók tenni semmit érdekeiért. A polgárságnak szüksége van új vezérekre és szövetségesekre. Politikai iskolázot^{lan}ságát mutatja, hogy a legelső és legfontosabb vívmányért, az általános, titkos választójogért eddig csak a munkásság harcolt. A választójogért folytatott harcban valósul meg legzavartalanabbul a radikálisok és szocialisták együttműködése.

A polgárság elmaradottságára, erőtlenségére jellemző, hogy Magyarországon az imperializmus korában még mindig polgári forradalomra van szükség, és az is, hogy még mindig nincs - lé-

1. B.N. 1906. IV. 25. Az igazi hazafiság

nyegében nem is lesz - önálló politikai pártja. 1907-ben elhamarkodott kísérletet jelent a Polgári Radikális Párt létrehozására irányuló törekvés. Ilyen körülmények közt a radikalizmus híveinek tömegét nem a polgárság, hanem a munkásosztály adta.

Biró több cikkében kifejti, hogy a polgárságnak természetes szövetségese a munkásosztály. A szövetség alapja, állapítja meg, hogy a munka táborában találkoznak "mérnökök, orvosok, iparosok, írók, kereskedők, tanárok, vasutasok: mindannyian, akik munkából élnek." ¹

A radikálisok és a munkásság, illetve a szociáldemokraták együttműködésének megvan a reális alapja: ideiglenesen együttműködhetnek konkrét politikai célok elérésében, ahogy a választójogi harcban össze is fogtak, együtt haladhatnak egészen a polgári demokratikus forradalom győzelméig. Nem véletlen, hogy az 1904-1906-os időszakban a legjelentősebb a szocialista elméletek, köztük a marxizmus befolyása Jászaikra. Biró cikkeiben is meglátszik ennek hatása. Kimondja, hogy a polgári forradalomban nem lehet számítani a polgárságra.

"Aki akkor / ti. 1848 után K.J./ forradalmi kedvet keresett a polgárságban, az a hamut akarta gyujtogatni. Aki ma keres a polgárságban forradalmi kedvet, még rosszabbul jár." ²

A munkásosztályt többre értékeli a polgárságnál. Olyan jeleit látja ekkor a proletariátus erejének, itthon és külföldön, amelyek érthetővé teszik lelkesedését. Közösséget vállal velük, érzelmileg azonosul a munkásosztállyal. 1906-ban Sira-
tót ír a courriersi bányászszerecsétlenség alkalmával. Az a

1. B.N. 1907. IV. 19. Az a törvény...

2. B.N. 1906. II. 21. Forradalom /Hírek/. Hasonlóan nyilatkozik április 19-i és 1907. április 27-i és szeptember 1-i vezércikkeiben.

hang szólal meg, amellyel a resicai sztrájk idején már találkoztunk. "A proletár, aki bennem lakik, a munkás-keserűség, amely előnti lelkeket, haragra gyul." ¹

Keservesen tapasztalta, hogy milyen nehéz a polgárságot összefogni, egy táborba tömöríteni nemzeti méretekben is. Igen nagyra becsüli, hogy a proletariátus nemzetközi összefogásra képes. Oroszország és Japán harcban áll egymással - az orosz proletár és a japán munkás nem vesz tudomást erről. A francia bányásznak és a német bányásznak közös az ellensége. Jaures és Bebel együtt küzdenek a békéért.

"Ezeknél az embereknél meggyőződés, hit, élet, igazság és hatalom is. A polgári pártok minden szép szava a béke mellett éppen csak szép szó." ²

A békecélok és békecsászárok minden szava szédelgés. A proletariátust politikai aktivitása valamennyi más osztály fölé emeli. Biró alapjában véve mindvégig hisz a polgárság vezető szerepében, de időnként, amikor a polgárság tehetetlensége tulságosan nyilvánvaló, bevallja kétségeit, és a proletárokból többet lát, mint pusztá szövetségest.

"Forradalmi elem ma egy van: a proletariátus, a munkásság. Aki ma forradalmat akar csinálni, és terveiből kihagyja a munkásság érdekeit... az lombikban akar embert teremteni." ³

A múltba tanulságokért is ritkán fordul, a jövőre Magyarországot dolgozik. Már ebben az időben a radikalizmus bal-szárnyán helyezkedik el, erősen közeledik a szocializmus felé. A magyarországi szocialista mozgalom, a szociáldemokrata párt hibája, hogy nem tudja véglegesen megnyerni a polgárságot.

1. B.N. 1906. III. 14.

2. B.N. 1905. VII. 2. Jaures és Bebel

3. B.N. 1906. II. 21. Forradalom

legjobbjaait. Ady ugyanezt az utat járja ekkor.

Szinte kézzelfogható egyezéseket találunk ismét Biró cikkei és Ady versei közt. Ady a jövődő fehéreit látja a szocialistákban, Biró a jövő katonáinak nevezi őket. A radikalizmus történetében 1907 már új szakaszt jelent, depresszió jelei mutatkoznak, Biró ekkor kerül legközelebb a munkásmozgalomhoz. 1907 őszén a választójogért tüntető szocialisták ezreit üdvözli Biró. A cikk nemcsak szavaiban, hanem hangjában, lendületében, gondolatainak megformáltságában is Ady versét juttatja eszünkbe.

"Te vagy az erő és te vagy a szépség, benned van az igazság és benned a jövődő, ami nagyság van, az tőled ered... Körültekintünk ebben a szomorú országban, ebben a vérző országban, a haldoklásnak ezen a bánatos földjén, és rajtad kívül nem látunk semmit, semmit, semmit, ami vigasztalna, megnyugtathatna, ígérne. Meddő urak és meddő papok, magtalan ifjak, sötét koponyák, cudar falánkok és becsstelen léhák mindenfelé. Benned van csak erő, és benned van csak ígéret."

Ebben az évben írja Ady a Csák Máté földjén című versét. A vers és a cikk befejezése is összhangzik.

"Veletek száguld, viv, ujjong a lelkem:

Véreim, magyar proletárok."

"Üdvözlégy, százezer főnyi nagyur; megindultan, mámorosan, könyvekkel a szemünkben köszöntünk: örök hűségre és szeretetre eljegyzett hived." ¹

A magyarországi forradalmi válság kialakulásában nagy szerepe volt az 1905. évi orosz polgári demokratikus forradalomnak. Európa a "jövő vajudását"-nak tanúja ezekben a napokban. Romanov Miklós trónja inog. Az uralkodó cserbenhagyja

1. B.N. 1907. X.10. A százezer fejű nagyur

szövetségesét, a nemességet. Biró az orosz forradalom jelentőségét abban látja, hogy következménye az orosz feudalizmus széthullása lesz. Az uralkodó, a nemesség és a papság népelnyomó "nagy história rablőszövetségének" véget vet. "A szabad Oroszország a haladás eszméinek forrongó katlana lesz."¹

Hogyan megy végbe Magyarország átalakulása? Ebben a kérdésben a radikalizmus egyértelműen azt várja, hogy nem forradalommal. A revolúcióval szemben az evolúciót tartja a társadalmi problémák megoldójának. Biró véleménye szerint Magyarországon nemesak a polgárság nem akar forradalmat. Ő maga emberileg irtózik a vértől, az erőszaktól, a forradalmat csak így: véresen, erőszakosan tudja elképzelni. Ezen túlmenően elméleti alapon sem tartja lehetségesnek a forradalmat. A lent és fent elhangzó jelszavak megmaradnak jelszavaknak. "A forradalmat sohasem csinálták nagy eszmékért, ideális célokért, gyöngyözü jelszavakért."²

Egyetlen forradalmi erőnek a proletariátust tartja. Akarnak-e forradalmat a magyar munkások? Mit tanít nekik a szociáldemokrata párt? A magyarországi szocialista párt nem forradalmi. A magyarországi szocialista irodalom zömében revizionista jellegű. Ez a párt gyakorlatban és elméletben egyaránt lemond a szocialista forradalomról. Biró és a radikálisok saját gondolataik igazolását találják meg ebben a felfogásban, érthetően vonzódnak a szocializmus ilyen változatához.³

A nagy március tanulságait elemzi, és történelmi kategóriának fogja föl a haladás fogalmát, amelynek céljai nem lehetnek változatlanok.

1. B.N. 1905. VII. 23. A zemsztvók
2. B.N. 1906. II. 21. Forradalom
3. Fukász im. 235.lap

"Érezzük és értsük március isteni termékenységét, a szent rügyfakadást. Értsük meg, hogy ami ötven esztendeje haladás volt, az ma megállás, ami ötven esztendeje fejlődő volt, az korcs marad, ha nem fejlődik. Értsük meg, - mi magyarok - hogy ami nem fejlődik, az halott."¹

A társadalom fejlődésével elkerülhetetlenül bekövetkezik a proletáriátus uralma. A radikálisok és a szocialisták véleménye szerint azonban Magyarországon először a polgári társadalmat kell maradéktalanul megvalósítani. A proletáriátus sem forradalommal veszi át a hatalmat.

"Ime: ez a forradalom. Se kardot nem fentek, se kaszát nem egyenesítettek. ... A nagy szociális átalakulás nem hoz puskaropogást és ágyudübürgést. Az új rend nem születik meg vérben és lángban. ... a megnőtt, tudatos, kiterjeszkedett és kulturában magasrendű munkásság ... kimegy az utcára. Csak kimegy az utcára. És már győzött is."²

2/ Ez az elgondolás a szidikalizmus polgári radikális változata.

Ady és Bíró politikai fejlettsége ekkor megközelítően azonos szinten áll. Talán bizonyítja ezt két írásuk összehasonlítása.

1905-ben Bíró köszönti "az új evangélium tavaszi ünnepét", "a ragyogó, tüzes, erős, vörös május" napját, 1906-ban Ady. Mindketten a proletáriátus hatalmának megvalósulásáról jövendölnek. Bíró így ír:

"Valamikor eljön az álmok valóra válása. A csodatevő kollektív berendezkedést meghozza az idő, a gazdasági fej-

1. B.N. 1905. III. 15. Új március
2. Uo. 1906. II. 21. Forradalom

lődés iránya. Siettetni lehet, utjába állni lehetetlen. ...

2. Forradalomról szó sincs többé.... Az új rend nem következik el katasztrófákkal!"¹

Ady cikkében ezeket találjuk:

"A szervezett proletároknál nincsenek szilárdabb hívei a világi rendnek. Az ő forradalmuk a lassu, állandó forradalom... A világ észre sem fogja venni, mikor ők győztek. A ők győzni fognak."²

A Budapesti Napló, ahol Ady és Biró a kor publicisztikai színvonalát eszmeileg és formailag messze túlhaladó írásai, Adynak mintegy két kötet verse megjelent, hamarosan megszűnik.

1905 tavaszán a lap még nem foglal állást világosan, sőt még a Fejérváry-kormány megalakulásakor is habozik. Biró 1905. június 23-i cikkében még törvénytelennek mondja a miniszterelnök kinevezését. Később teljes erejével támogatja a darabont kormányt, leleplezi a koalíciós pártok állellenzékiségét.

Vészi személyesen is a miniszterelnök szolgálatába szegődik, és mint "az öreg generális" legbizalmasabb embere, október 21-én a sajtóiroda főnöke, miniszteri tanácsos lesz. Főszerkesztői tisztségéről lemond, helyét Kabos Ede foglalja el, október 25-től Biró a felelős szerkesztője a lapnak.³ A kis "v/" örökre eltűnik a vezércikkek elől. A kormány bukása után Vészinnek már névtelenül jelennek meg írásai.⁴ A lap egyre baloldallibb magatartású lesz, 1906 őszétől Jászi is gyakran ír bele. Biró ekkor kerül szorosabb kapcsolatba Jászival, kölcsönösen

1. BN. 1905. április 30. Az új evangélium

2. Uo. 1906. május 1. Tünődések május napján Óai /Hírek/

3. Vö. október 25-i szám

4. B.N. 1907. április 13. 14. lap /Szerkesztői üzenetek/

becsülik egymást. Új munkatársak is megjelennek: Lengyel Géza, Szini Gyula, Osvát Ernő, Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Kun Béla.

A bukás már 1906 nyarán látható. Első jele, hogy július 1-től az egyes példányok ára emelkedik. Igaz, hogy állandó mellékletet ígér Szabad gondolat címen, de a lap terjedelme csökken és lassanként csak állandó rovata lesz. A melléklet szerkesztői Madzsar József, Jászi Oszkár, majd Dániel Arnold. 1906. augusztus 6-tól a szerkesztőség is helyet változtat, az Eötvös utcába költözik a kiadások csökkentése érdekében.

A politikai radikalizálódást mutatja, hogy egyre kiméletlenebbül harcol a koalíció ellen. A Budapesti Napló pattantja ki Polonyi Géza igazságügy-miniszter nevéhez fűződő kivándorlási botrányt.¹ Album-naptárában A huszadik század programja címen külföldi és hazai politikusok nyilatkoznak a szocializmusról.

Utolsó kísérletként 1907. május 22-től esti lappá alakul, melléklete megszűnik. Beosztása megváltozik, formailag közelít a "politikai bulvárlaphoz". Vezércikkei szenzációs, szokatlanul nagybetűs címekkel és alcímekkel jelennek meg. Tördelését is megváltoztatják. Az olvasókat legjobban érdeklő tőzsdei hírek és a legfrissebb tudósítások az utolsó oldalra kerülnek. Mindez azonban már nem segít. Ugyanaz a politikailag iskolázatlan, saját érdekeit fel nem ismerő polgárság, amely a radikálisokat sem támogatja, hagyja tönkremenni a lapot. 1907. október 31-én már Pályi Ede a lap felelős szerkesztője.

Biró a Budapesti Naplónál megbecsült helyet foglal el, a vidékről felkerült ujságíró országos hírnevet szerez. Kivéte-

1. Polonyi a Cunard Line monopoliumát megsértve német hajótársasággal köt megegyezést kivándorlók szállítására.

les szorgalommal és termékenységgel dolgozik. Szabadsága idején rendszeresen kimegy Párizsba. A bukás elkedvetleníti, alig ír valamit. Október 30-tól Az Ujság munkatársa, de emellett a legkülönbözőbb lapokba dolgozik. A következő években megakad politikai fejlődése, publicisztikájában az elfáradás, kiégettség nyomait találjuk.

4. Fáradt küzdelem /1908-1914/

A polgári radikalizmus magyarországi történetében 1907-től a világháború kitöréséig három nagyobb szakaszt különböztethetünk meg. 1911-ig, a forradalmi depresszió időszakában munkájukban előtérbe kerül a szociológia. A közvetlen politikai harc intenzív választójogi küzdelmekre korlátozódik. Ekkor kerülnek kapcsolatba a galileistákkal, megszervezik a Társadalomtudományi Társaság Szabad Iskoláját, előadásokat tartanak és bekapcsolódnak a szabadkőműves mozgalomba.

Biró ezeknek a küzdelmeknek elsőszakaszában nem vesz részt. 1907 december végén családjával együtt Berlinbe költözik. Apósa itt a magyar külügyminisztérium sajtóügyi megbízottja, most már a koalíció szolgálatában áll.

Néhány magyar vonatkozású cikket ír 1908-ban a Literarische Echo-ba, egyébként az Ujság külföldi tudósítója, később főként tárcanovellákat küld. Az Ujság régi, tekintélyes munkatársai: Herczeg Ferenc, Kenedi Géza, Kozma Andor mellett nehezen érvényesül. Nem írhat olyan szabadon, mint a Budapesti Napló-

nál. A lap alig-liberális politikát színezte is hozzájárul

ához, hogy cikket - jórészt később is - bizonyos apolitikusmust

mutatnak.

Ady Parizsból küldött cikkeiben épp-ugy megtalálja az ak-

tuális kérdésekkel való kapcsolatot, mint itthon, sőt Párizs

embervírus gígázi rengetegében még jobban érzí magyarságát.

Bíró az idegen nagyvárosban nem tudja tartani ezt az aktív ér-

deklációt a magyar fejlődés kérdéséről. Igen, Berlin más

típusú város, itt nem el sok évszázados forradalmi hagyomány,

de feltűnő, hogy szinte alig mutat meg valamit az imperialis-

ta háborúra készülődő Nemzetországból is, jól felkészült ide-

genvezetőként sokmindenre felhívja a figyelmet, de csak Ber-

lin életének felszínét ismerjük meg. Beszámol színházi esemé-

nyekről, szokásokról, szenzációkról. Schöneberg-Charlottenburg-

ban lakik, a H-Bahnon és az U-Bahnon jár be, ez egyik legna-

gyobb élménye. Meghallgatja Zeppelein előadását, kiállításokat

látogat, és a németek izléstelenségén szörnyülködik. Az udvhad-

sereg munkáját tanulmányozza, és az újonnan megnyitott Népszálló

néptelenségének okait fűrkészi. Dicséri a németek praktikus

szellemének számtalan megnyilvánulását: nem költenek drága

nyaralásra, kávéházra, a külvárosi telkeken rendezkednek be, ott

töltik hasznosan idejüket. Hírességeket keres fel, de az in-

terjük csak semmitmondó apróságokkal foglalkoznak. A császári

ház nagy eseményéről, August Wilhelm és Alexandra Victoria há-

zaságáról hűséges krónikát ír: résztvevők, ruhák, szertartás -

ahogy ez már szokás.

A néha megszólaló bírálata csak tudomásul vevő elégedetk-

lenség: tulajdosan általánosságokban mozgó és politikailag meg-

lehetősen zavaros. Magyarországnak a németekhez viszonyított elmaradottságát kulturális téren konstatálja. A tudomány nem tud versenyre kelni a némettel, általában a külfölddel, nincs tekintélye.

"maholnap egész Európát kitiltottuk Magyarországról ...

Maholnap nem lesz európai nagyváros, amelyben egy-két sa-
ját kezüleg feldühített és állandó magyarfalásba szekiro-
zott ujság-ellenségünk ne volna. ... Valami egyebet is
kellene itt csinálni, mint állhatatosan, következetesen,
flegmatikusan kitiltani."¹

A magyar önállytatás, rettenetes góg, a hibáira is büszke magyar
tipusa nem elégíti ki, mert anakronisztikus és versenyképtelen.
Ha küzd valamiért ebben az időben, akkor legkövetkezetesebben
a kulturált magyarságért harcol.

"Van a magyarságnak egy történelmi tipusa, az undordásig
ismert lovagias magyar például, vagy a lóra termett vi-
téz huszár vagy a hazafias versek magyarja."²

Politikai küzdelemre nem is gondol, a kulturális haladás egye-
temes gyógyszer Magyarország problémáinak megoldására. A tudat-
lanság kiirtása nem úgy szerepel, mint a harc kezdete, hanem
egyetlen formája. Nemcsak az apolitikus magatartás tükröződik
állásfoglalásában, hanem világnézeti megtorpanása is. Sohasem
volt egyértelműen materialista, most határozottan szembe kerül
vele. Lebon és Maxwell filozófiáját úgy értékeli, hogy bennük
a materializmus tökéletes cáfolata található meg. Idealistának
vallja magát.

1. Az Ujság, 1908. augusztus 12. A reprezentáló tudomány

2. Uo. 1908. augusztus 25. Az új típus

"A materializmus - fiatalságunk dacos hitvallása és haragos csatakiáltása csakugyan egészen csődöt mondott"¹-véli. A háborus készülődést, Anglia és Németország fegyverkezési hajszáját erőtlenül utasítja el. Nem tartozik ránk a katonai Európa gondja. A technika fejlődése nem szünteti meg a háboru lehetőségét, ahogyan "néhány évvel ezelőtt lángoló és rendithetetlen hittel" hitte, de csak új illuziókat tud találni, fásultan vár csodára.

"A békét más erőktől, más fejlődésektől, más haladástól kell várni... Keressünk más illuziókat."²

Ebben a két évben is többször megfordul Budapesten, a nyarat Dunavarsányon töltik, véglegesen 1909-ben költöznek vissza. Most már ő is bejár az Ujság szerkesztőségébe, de inkább csak kívülről szemléli az itteni életet. Nem vesz részt a munka előtt szokásos "kaszinózásban", mindenkivel udvarias, mindenkit meghallgat, de véleményt csak négy szemközt mond.

A művészettörténész Elek Arturral dolgozik egy "boxban". Tünetes gyorsasággal készül el munkájával. "Bíró rágyújtott a szivarra, és nekiült az írásnak. Szitta a szivart és mire elfogyott, elkészült a cikk."³ Kialakul állandó rovata, minden héten a Hírekben ír Jegyzetek a hétről címen, minden második vasárnap megjelenik egy novellája.

A hazai légkörben kissé magára talál, és megfoghatóan mutatkozik az 1911-eleji kezdődő politikai fellendülés hatása is, bár radikalizmusa nem közelíti meg azt a színvonalat, amelyet a Budapesti Naplóban elért. A radikális program népszerűsítése háttérbe szorul, szinte csak félmondatos megjegyzésekre

1. Az Ujság, 1908. november 17. Gnosis

2. Uo. 1908. július 15. A Vanguard

3. Róna i.m. II. köt. 451. lap

szorítkozik, elemzést alig találunk. Keresnie kell a lehetősé-
et még így is, hogy a külfölddel való összehasonlítás ürügyén
a legártatlanabb kifogásokat felsorolja.

Az Ujság liberalizmusával összefér szélesebb körű demokra-
tizmus követelése. Magyarországon náncs politikai demokrácia.
Itt van a legszebb parlament és a legszegényebb nép, a legré-
gibb alkotmány és a legszűkebb választójog; legnagyobb a kíván-
dorlók száma egész Európában; irodalmi díjakkal tenyésztek a
művészetet, de vidéken iskola sincs.¹ Birálja a magyar politi-
kai életet és a politikusokat, de sietve hozzáteszi: "Itt most
szó sincs arról, hogy a politikai irányok közül melyik a helyes
és a követendő."² A "lelki gályarabság" bilincseitől kell meg-
szabadítani a magyarságot, hogy a demokrácia megvalósuljon.

A legfeltűnőbb jelenség, hogy cikkeiből hiányzik a szenvedé-
lyesség, a tőle megszokott lendület. Bátortalanul ad hangot
elégedetlenségének, és dicséri Ferenc Ferdinánd trónörökösét -
rőla mindig a legteljesebb lojalitással ír - de eddigi követe-
léséről nem mond le egészen. A választójogi harcot továbbra is
helyesnek, szükségesnek tarja. Hihetetlen üzérkedés folyik a
választásokon a legszent~~ebb~~ meggyőződéssel is; az öncélu csa-
tározás életüket követel áldozatul, holott "a képviselőválasz-
tásokon csak arról van szó, az elsőszámu ur maradjon-e képví-
selő, vagy a második számu ur legyen a követ."³

Franciaország még mindig a demokrácia példaképe számára.
Ott a kis Roubaix-ben három párt hat jelöltet állított, de o-
lyan visszataszító eseményekre, mint Magyarországon bárhol, nem
kerül sor.

1. Az Ujság, 1910. április 3. Magyar problémák /Magyarország és
külföld/

2. Uo. 1910. április 24. Magyar problémák /A politizáló nemzet/

3. Uo. 1910. április 19. Két ember

"Magyarországon nincs demokrácia, de van ám kocsma, ivás... van terrorizmus, üvöltés, parittya és záptojás... Messze vagyunk Roubaix-tól, mert a demokrácia messze van tőlünk."¹

Itt jobbra-balra hajladozó eunuch-politikusok sikkasztják el a demokráciát, kis hivatalfőnökök alattvalói alázatot követelnek, pedig már az uralkodók is kénytelenek lemondani róla.

Igyekszik az oktalan nemzeti gyűlölködés élet elvenni. Különösen a románokkal feszült a viszony, a magyar nacionalisták és a román nacionalisták versengenek egymással a féktelen uszításban. Biró becsületes higgadtsággal értékeli egy bukaresti magyarellenes tüntetést.

"kik azok, akik ázsiai csordának nevezik a magyarságot?

Joggal beszélnek-e a románság nevében? ... Vajon Goga Oktávián is így beszél-e a magyarságról? ... Nálunk is vannak emberek, akik a hazafiasságból élnek. Hát ott is vannak!"²

Az apolitizmus ezek ellenére is jellemző rá. 1910. február 15-én megjelenik Tisza Nemzeti Munkapártjának programja. Biró ennek kapcsán - tartalmi értékelés nélkül - csak a magyar politikai nyelvről értekezik, azt boncolja, Tisza vagy Beöthy Zsolt írta-e a szöveget. 1910 februárjától tizenhat folytatásban tanulmány sorozatot közöl Magyar problémák címmel. Alkalma lenne a legfontosabb politikai kérdésekben véleményt mondani - lényeges problémát is alig érint bennük, és óvakodik újat mondani. A Balkán-háborúról három alkalommal ír: Törökország vereségének tanulsága, hogy elkésett reformok nem menthetik meg Magyarországot sem hasonló helyzetben.

1. Az Ujság, 1910. április 15. Roubaix

2. Uo. 1912. április 13. Jegyzetek a hétről

Az általánosságban mozgó fejtegetés válik jellemzőjévé cikkeinek, holott publicisztikájának egyik nagy értéke korábban éppen konkrétsága volt. Még a szükséges reformok területeit sem körvonalazza. A békés ut híve továbbra is: a kapitalizmus tökéletes kifejlődése megoldja az elnyomottak problémáit is.

Ezekben az években sem hallgat el szociális lelkiismerete, de éppen a reformersége miatt csak önmagában égő, nem gyújtó keserűség. Lelkiismerete riadozik, amikor a szegénység jelei el nem tagadhatóan követelik a figyelmet. "A gyászos, gyilkos, nagy szegénység" nemcsak járványok idején szedi áldozatait. Az ököritői nagy tűzvész lángjait is ez lobbantotta fel. A szegény és gazdag ellentétét erőszakosan világítja meg fénye.

"A falu arisztokráciája rendezte ezt a lángsirrú lett mulatságot - hiszen azért szegeztek be az ajtókat, hogy a k o r o n á t l a n o k be ne jussanak..."

A lelkiismeretet nem lehet megnyugtítani kegyes adománnyal. A gyászos elmaradottságot mi sem bizonyítja ékebben, minthogy tömegszerencsétlenségre van szükség ahhoz, hogy a jótékonyosság pár napra nekibuzduljon.

"Égjetek el ti is előbb háromezázán és negyvenen... Általában égjetek el előbb pár százan, akkor gondol majd rátok a vármegye, a minisztérium, a főváros, akkor gondol rátok egy hétig Magyarország és a zsebét kinyitja... kis magyar községek karrierjének ez az egyetlen módja: el kell égni."¹

Néhány héttel Ököritő után a szegedi gyufagyárban történik robbanás: az áldozatok közt sok a gyerek. Az ököritői tűzvész ha-

1. Az Ujság, 1910. április 1. Pénz

muja ismét felkavarodik - ezek a gyerekek napi 25-30 krajcárért vesztették életüket. Rokonszenves indulatok, filantropikus érzelmek ébrednek benne:

"Tizennégy éves gyerekek a bálban: ebbe a végén még bele lehet nyugodni. De tizennégy éves leánygyerekek a gyufagyárban: ettől vérbe borul az ember szeme, ettől anarchistává lesz a legnyugalmasabb filozófus is."

Csak a végén bicsaklik meg a gondolatsor; nem a kizsákmányolás háborítja fel, hanem hogy "Magyarország még a jövő anyákra sem tud gondot viselni."¹

Publicisztikája érzékenyen reagál a Magyarországon végbe-
menő változásokra. 1911-től több alkalommal foglalkozik a munkásmozgalom kérdéseivel. Állásfoglalását a polgári radikális reformerségen kívül a magyarországi szociáldemokrácia elméleti fejletlensége is befolyásolja. Ugy látja, hogy a szocialisták "a távoli végcél" helyett a mozgalomért küzdenek csupán. Az osztálybékét nem is a munkásoktól, hanem az uralkodó osztálytól félti. A szocialista perekben hozott szigorú ítéletek nem használnak a polgári társadalomnak; csak a konzervatívok látják a szocialistákban a társadalom ellenségeit; a tőkések "olyan hadvezérek, akik minden győzelemmel a maguk megsemmisítését siettetik."²

Jóllehet a polgári radikalizmus ezekben az években ismét nagy erővel hirdeti a kapitalizmus válságát, Birónál alig találjuk nyomát ennek. A hallgatás mutatja legjobban, hogy hosszán tartó, mély depresszió időszakát éli, most a legszorosabb a polgársághoz való tartozása. Maga is világosan számot vet ez-

². Az Újság, 1912. február 17. Jegyzetek a hétről
¹. Uo., 1910. április 21. A jövő magyar anyák

zel: "szabad akaratunkat még csak nem is érdekeink, hanem osztályérdekeink, sőt sokszor osztályelfogultságaink irányítják."²¹

Az a megállapítás, hogy az erősödő munkásmozgalmak megriasztják a polgárságot, és gyorsan eltávolítják tőle, soha olyan meglepően igaz nem volt, mint Biró esetében. 1912. május 23-a eseményei olyan mélypontra találják, hogy a világháború keserves tapasztalatai rázzák csak föl ismét fásultságából. Még a polgári magányába zárkózott Babits is több lelkesedéssel éli át a véres csütörtök napját. Biró számára alkalom a polgárság melletti hitvallásra.

Polgári gondolatok egy forradalmi napon május 25-i cikkének címe. Hideg, mérlegelő írás. A nap hősiességéből, nagyszerűségéből semmit sem lát, csak a rombolást, felforgatást. Azt konstatálja csak, hogy nem kedvére való állapot, hogy túl sok a féltlenivalója, semhoggy egyet érthetne azzal, amiért a forradalom küzd.

"Az összetört gázlámpák és a bezuzott tükörablakok láttára, a város egész nagy elnémulása és megbénulása közepett, a sortűzek hírének hallatára rajtam is megszólalt volt a ruha, a polgári ruha, amelyet hordok, a tavaszi szürke kalap, a vékony aranylánc: a minden elmélet ellenére a polgársághoz való elszakíthatatlan odatartozásom. A ruha. A lakás. Az évi jövedelem. Egyszóval mindaz, ami odafűz a társadalomhoz, a rendhez, a rendőrhöz, a katonához..."

A polgári radikális a békés megoldás lehetőségét latolgatja, a teendőt a forradalom leszerelésében látja. Választójogot kell adni a munkásoknak: ez a polgárság érdeke, és csak a polgárság érdeke a döntő.

"Ha harcuk nekem kényelmetlen, egyetlen teendőm lehet: nagyon akarni, sürgősen akarni, türelmetlen és parancsoló módon akarni, amit eddig lagymatagon akartam. Csak semmi szentimentalizmus: az én érdekeim polgári érdekek. Ne fájjon nekem a Festetich Tasziló feje. ... Ezeknek kell választójog? Igen, e z e k n e k kell választójog."

Az a korlátoltság és szűkkeblűség azonban, amelyet a hivatalos Magyarország tanusít ebben a kérdésben, szinte arra kényszeríti a legbőkésőbb polgárt is, hogy odaálljon a harcoló munkás mellé, hogy kövezetet bontson, törjön és zuzzon maga is. Mennyivel kisszerűbb ez a kényszer közösségvállalás A. százezer fejű nagyurat üdvözlő Biró Ady-pátoszu szavainál:

"Üdvöz légy százezer főnyi nagyur; megindultan, mámorosan, könnyekkel a szemünkben köszöntünk: örök hűségre és szeretetre eljegyzett hived."¹

Mennyivel tartózkodóbb még a politikától huzódozó Babitsnál is, aki azért úgy érzi, a pesti utcán "vér és kínok között megszületett a jövő". Kétkedve, gyötrődve, tehetetlenül vár, de az események híre megigézi, megadásra készíti: "Jöjjön az elhazugolt életre halálos igazság... Jöjjön a forradalom!"

Riadt, fáradt és kiábrándult Biró. Érzi a magatartásában végbement változást, hogy nem hasonlít egykori önmagához. Mindaz, ami eddig érdekelte - "a politika és a tömegek dolga" - most csaknem közömbösen hagyja, retteg a zajos küzdelemtől. A radikalizmus mindig ellentétben állt konzervatív lelki berendezettségével, vallja. Karácsonyi magavizsgálata csak kérdéseket eredményez.

1. B.N. 1907. október 10.

"Hová lett belőlem a tegnap mohósága és éhsége, hajrázó és ostorsuhogtató kedve? Miért nem akarok többé előre rohanni, kemény marokkal mindent megragadni, feszülő inakkal mindennek fölébe lendülni?"¹

A feleletet pedig már megadta előbb: a lakás, a ruha, az évi jövedelem, az egyre több sikert hozó ujságírói, irodalmi működés szubjektív okai. Hozzá kényelmesedett a forradalmi apályhoz, elegendőnek tartja távoli célok valamikori megvalósulásában reménykedni. Nem véletlen esik erre az időre Adytól való eltávolodása: már nem tudja követni, nem feszítik bálványdöntető indulatok, megalkuszik a körülményekkel. 1910. április 30-án Bíró cikke alatt Szilágyi Géza ír A forradalmi Petőfi címen. Írásában Ady Petőfi-válogatásának előszavát bírálva-dicsérve a forradalmár költőt fricskázza meg. Ady

"erős tollából még alig került ki ványadtabb írás ennél a nagyhangu, de semmitmondó bevezetésnél. ... Adytól rosszul írott prózát, Petőfitől rosszul válogatott verseket" tartalmaz a kötet. Bíró nem tiltakozik megsértése ellen!

Sokféle ujságba dolgozik 1907-től 1914-ig, sőt utána is - főleg novellákat ír. Megpróbálkozik más ujságnál egzisztenciát teremteni, a Világba is ír, 1913 tavaszán elvállalja a Pesti Tükör szerkesztését. A lapot nagyváradi ember, Kenéz-Kurländer Ede alapította. Százezer koronával indul, és egyszerűen csak jó üzleti vállalkozás akar lenni. Bulvárlap, mindenről ír, de semmiről olyan alaposan, mint a társasági hírekről. Jelszava: a politikáról csak keveset és könnyedén. Munkatársi gárdája jó, de ilyen feltételek mellett nem lehet színvonalas lapot készíteni. Bíró 1913. március 4-től április 2-ig főszerkesztője. E-

1. Az Ujság, 1912. dec. 25. Karácsonyi strófák

leinte megkísérel merészebben írni, de értékes cikke itt nem jelenik meg. Az Ujságnál is tapasztalt mérséklettel szól a szenvedő emberekről, a jó emberek kötelességéről, testvériséget hirdet:

"becstelen ember, akinek soha nem lehet megbocsátani, csak egy fajta van: az, amelyik belenyugszik abba, hogy szenvedő asszonyok, elhagyott gyermekek és munka nélkül éhező férfiak örökké legyenek a világon."¹

Közéleti-politikai tevékenységének első szakasza most kezdődik. Kapcsolatba kerül a Galilei körrel, a szabadkőművesség radikális szárnyával, és közvetlenül a világháború kitörése előtt részt vesz a Polgári Radikális Párt szervezésében. A galileistákhoz fűződő szálak később, főként a világháború idején erősödnek meg. Most elsősorban irodalmi előadások tartását vállalja.² Cikkei jelennek meg a Huszadik Században. Legjelentősebb tevékenysége ekkor a szabadkőműves mozgalomban való részvétel.

Az 1908. május 27-től működő Martinovics páholyban a jövőre váró FRP vezérkara gyülekezik.³ A páholy kezdettől ellenzéki jellegű, megalakulása elkeseredett vitákat vált ki, és megosztja a mozgalmat. A Demokrácia páholyból kilépő Jászi Oszkár, Szende Pál és még hat régi szabadkőműves alapítja. A Szövetség-tanácsban heves ellenzésre talál kérelmük, és a hagyományoktól eltérően titkos szavazással 24 : 16 arányban döntenek az engedély megadása mellett.

Az alapító tagok igen határozottan kimondják, hogy régi szervezetüktől "mélyreható elvi ellentétek választják el".⁴

1. Pesti Tükör, 1913. március 9. Budapesti séta

2. Tömöry Márta tévesen írja, hogy a diákmozgalommal 1901-től tart kapcsolatot. A B.N. szerkesztője ekkor még Braun Sándor, a Magyar Egyetemi Ifjúság küldöttségének vezetője gelsei Biró Zoltán. /Új vizeken járok, Bp. 1960. 24. lap/

3. A végleges működési engedélyt június 15-én kapják meg.

4. Vö. Dél, 1908. 9. szám: B/akonyi/: Secessio és az Utazás egy páholy körül.

Egyik gyűlésükön dr. Székely Imre kijelenti: "a páholy csak arra való, hogy hátvédje legyen a profán világban kiformált harci szervezeteknek! Bíró is hasonlóan értelmezi a mozgalom célját. A filantropia idejét multa, radikális politikai célokért - különösen a választójogért - kell harcolni, olyan szabadkőművességre van szükség,

"amely nem tatarozni és pepecselni akar, hanem építeni, amely nem szellemi narkotikummal akar szolgálni polgári lelkiismeretünk számára."¹

Ezt az elgondolást meg is valósítják. 1913-ban Bókay Árpád nagymester helyteleníti a páholymunka nyíltan politikai jellegét. Április 26-án, a szabadkőműves naggyűlésen éles vitára kerül sor emiatt Szende Pál és Bókay közt.²

Lassan megérnek a feltételek egy nyíltan politikai polgári párt megalakítására. Az Országos Polgári Radikális Párt a polgárság politikai szervezését tűzi ki céljául. A nagybirtoknak van már pártja, a klerikálisoknak is, a munkásság több mint két évtizede megalkotta pártját - fejtegeti Jászi. Az 1914. május 20-i alakuló értekezleten Bíró is ott van. A program-nyilatkozatot, amely a választójogért folytatandó harcot és a kormány megbuktatását jelöli meg közvetlen célként, ő is aláírja. A szabadságjogokról szóló részt Blauer Mórral, Gerő Ödönnel, Szász Zoltánnal együtt dolgozza ki.

A párt sohasem tesz szert nagy befolyásra. A világháború kitörésével megoszlik a polgárság, a radikális program békés megvalósítására nincs lehetőség, a háboruellenes harcra sem

1. Vö. Dél, 1909. 5. szám és 1910. 18-20. szám. Bíró cikke: Két szabadkőművesség

2. Vö. Kelet, 1913. májusi szám.

tudják mozgósítani a párt tagjait. Biró politikai magatartását, publicisztikájának hangját azonban döntően éppen ezek az új körülmények formálják ismét értékesé.

5. A kezdet és a vég /1914-1918/

A világháború kitörése, bármennyire látható is bekövetkezése, váratlanul éri a radikálisokat. Biró sem látja tisztán a szarajevói események következményeit, jó ideig hisz a háború elkerülhetőségében, vagy arra számít, hogy Szerbia és Ausztria-Magyarország ügye marad. 1914. júliusában, látva az egyre erősödő háborus hangulatot, mérlegeli a lehetőségeket. A forrongó délszláv talaj óriási veszélyeket rejt magában, a háború mindenképpen a monarchia széthullásával járna - állapítja meg. A harag és gyűlölet kelepelése mindkét részről barbár és ostoba. "Az osztrák imperializmus részegsége" és a "szerb imperializmus részegsége" egyaránt gyűlöletes. A fegyveres harcot a népeknek kell megakadályoznia.¹

Rögtön a háború kitörése után behívják, haditudósító lesz. Az osztrák-magyar sajtóhadiszállás augusztus 7-én alakul meg Bécsben, és Dukla városában kezdi meg működését. Biró a Pester Lloyd harctéri munkatársa, később a Pesti Hírlap és Az Érdekes Ujság számára küldi tudósításait.

Az ujságírók Bécsből indulnak vonattal, és utközben minde-

1. Világ, 1914. július 2. Belgrádi stílus és bécsi stílus és június 30. A bosnyák föld halottja

nütt azt a lelkesedést tapasztalják, amelyet Magyarországon szinte mindenki érez a háboru első heteiben. Szeptember 9-ig valósággal foglyai a Kriegspressequartier-nak, von Hoen ezredes nem engedi őket a frontra, és a háborus élmény egyelőre csak a tábori mise. Azután bejárják a környéket. Napi járóföldre nem tudnak magyarul, de a feliratok magyar nyelvűek - Birót ez megelégedéssel tölti el.

Az orosz fronton az előrenyomuló és hátráló csapatokat követve 1914 szeptemberétől 1915 márciusáig Dukla, Tarnov, Kassa, Rymanov, Sanok, Przemysl /október 4./, Limanova /dec. 15./, a Wartha és Pilica folyók, Lodz /febr. 19./, az Aranyos-Beszkidek, Csernovic, Zwinin térségét járja be.

1915 június közepén az olasz fronton, Tirolban van. Innsbruck, Trient utvonalon érkezik ide. Az olasz front még kis jelentőségű ebben az időben. Rivából, a Garda-tóról, "az álmok kék tava"-ról ír /jun. 20./, a Montozza-szoros szépségét dicséri /jul. 24./. A leghosszabb időt a szerb harctéren tölti 1915 őszétől 1917-ig. Belgrád, Kragujevac, Zakuta, Topola, Kraljevo, Cacak helységeiben tartózkodik.

A háboru elleni kezdeti tiltakozás teljesen elhallgat. Kétségtelen szerepe van ebben a sajtó háborus ellenőrzésének is. A Világ csak 1915-től kezd helyet adni pacifista írásoknak nagyon elszórtan, óvatosan, csak a következő év hoz érezhető változást. A polgári radikális párt sem szervezi a béke erőit, és bár a háboru dicsőítésére nem hajlandó, igazságosságában, jogosságában nem kételkedik. Biró később igyekszik mentegetni szerepét, szükséges volt "a hivatalos álláspont védelme alá helyezkedni."¹

1. Vö. A kezdet és a vég /1918./ háborus cikkgyűjtemény előszava

Ha van is némi ellenérzés cikkeiben, akkor sem a háboru célja, hanem a vele járó pusztulás miatt.

"még mindig vannak, akik kételkednek, lehet-e pedig kételkedni? ... Remegni, mert szörnyű napok ezek: igen. Sirni, mert folyamokban ömlik a vér: igen. De kételkedni abban, hogy mi fogunk győzni: nem."¹

Látja az éhezést, a szenvedést, a halált; tudja, hogy a katonák nem akarnak már hősök lenni, de "a háborut rákényszerítették az országra, ... a háboru semmi más, mint védekezés a nekünk szánt halál ellen."² A magyarság missziót teljesít a cári barbárság ellen harcolva, - a hivatalos körök is így igazolják a nép előtt a vérontást. Lassan, a sikertelenségek, a frontok nyomoruságos életének láttán, embertelensége miatt meggyűlöli a kényszerű küzdelmet is, elvont, humanista érveket sorakoztat fel ellene. A limanovai csatatér leírásában már érezhető ez az új magatartás.

"A föld most ott fekszik csendesen és meggyalázottan. Nagy sebei mozdulatlanul tátonganak rajta. És nagy sebei körül - a futóárkokban és a futóárkok előtt és a futóárkok mögött, ott van a csaták hulladéka. Csákók és sapkák, amelyek gazdáik lehanyatlott fejéről lehullottak. Gyalogsági fegyverek véres bajonettel; a gazdájuk ölt, azután őt ölték meg... Gazdátlanul széthullongó levelek..."³ "Édes apukám"- kezdődik az egyik. "Sirig hü feleséged" - végződik a másik."

Mind határozottabban kibontakozó háboruellenességében igen nagy szerepe van a közvetlen élménynek. A szerb harctéren, a hadi-

1. Az Érdekes Ujság, 1914. 41. szám 25. lap. Biró Lajos levelei a harcterről

2. Uo. 42. szám 26. lap

3. Uo. 1915. 4. szám, A csatatér

fogolytáborokban szerzett tapasztalatai érlelik a szembefordulást. A haldokló ország címen kiadott írásaiban makacs és szenvedélyes igyekezettel keresi a háborus Szerbiában a béke, a halott országban az élet jeleit. Az előrenyomuló magyar hadsereggel szemben esőben és sárban éhes, lerongyolt asszonyok, gyermekek vonulnak kitartóan hazafelé elhagyott faluikba; fogolycsapatok; komor tekintetű öreg szerb parasztok; hegyek közt eldugott csöndes, fehér kolostor; német katonasírok: keresztjükön sisak, drótkerítéssel vannak körülvéve; szerb katonasírja virággal, koszorúval, faragott májusfa-sírkereszttel. Egy magyar huszár, aki otthonra emlékezve kaszát fog a kezébe; titkolt remény, suttogva továbbadott szavak a szerb hadsereg győzelméről. A magyarok nem gyűlölik a szerbeket: egy tűz köré gyűlik melegedni magyar katona, szerb fogoly, orosz fogoly.

Már nem nyugtatja meg az a tudat, hogy Magyarország népháborút visel "a részeg szerb intelligencia" ellen. Most kezdi észrevenni az igazi okokat, azt, hogy imperialista háború folyik. A magyar uralkodó osztály háborus felelőssége is nyilvánvaló lesz.

A parlament és Tisza minden bűnei közül a legnagyobb, a hétszer hét bűn az ország háborúba sodrása. Ujra megerősödik publicisztikájában a leleplezésre való törekvés. Egyre szélesebb alapon, a baloldali radikalizmus eszmei fegyvertárából merítve, szisztematikus harcot folytat a vérgőzös elvakultság és a reakciós kormány ellen.

Magyarország és a magyarság sorsáért tökéletes, sötét műveletlenségű nagyurak, politikusok, államférfiak felelősek. Uralmuk kétségbeejtő eredménye: egy beteg ország, szegénység,

gyermekhalandóság, tuberkulózis, kivándorlás. Egymilliónál több magyart eleresztettek, egymilliónál több magyar van odaát Amerikában. Az állam, semmiféle hivatalos fórum sem törődik velük olyannyira, hogy még csak sorsukról sem tud igazában semmit.

S az itthonmaradottak? Közülük a legkülönb is, a zseni is elsorvad. Lelkének tündöklését kávéházak és klubok füstje szürke réteggel vonja be, amely alól csak néha, lopva villan ki a régi fény. A baj oka nem a háború.

"Megteremtette réges-régen egy rettenetes gazdasági és politikai berendezkedés, és megtartotta egy erőszakra épült és törvényeket megkerülő vagy kijátszó politikai uralom."¹

A tántorgó országot a parlament és Tisza István vezeti a szakadék felé. Egy kísértetparlament, örökre letűnt idők maradványa ágál az ország nevében, amelytől már régen elszakadt, amelynek még csak nem is érti panaszát. Hiun, becsvágyón azt hiszi, hogy irányítja az eseményeket, megkötheti a jövőt, megakadályozhatja a változást. Magyarország e torzszülött relikviája semmit és senkit sem képvisel. Program, cél, vágy, akarat és hatalom nélkül áll, de még nem tették sirba.

A kísértetparlamentet a mániákus Tisza, Magyarország és az egész világ leggyűlöltebb embere dirigálja. Tisza István és a régi Magyarország tragédiának látott sorsa a kortársak szemében, Bíróéban is, szorosan összenőtt. Cikkeinek hosszú sora Tisza sorsának és alakjának torz apoteozisa. Vízilószerűen, alakatlan rémként kísértve jár a felforgatás és a letéperés zsenije. Hatalmas férfi és kemény vezér, aki nem látja a kiöntött véroceánt, nem érzi maga alatt a föld megrendülését. Tisza Magyarország Bourbonja.

1. Világ, 1917. jan. 28. Magyarország és a béke

"Ő marad a megtagadásnak és elutasításnak, ő marad a fe-
lülről való forradalomcsinálásnak végzetszerű embere,"¹
aki összetarja acélszorításu öklével a lassan süllyedő magyar
feudalizmust. Az a radikális felfogás is tükröződik ebben a
véleményben, amely a háboru imperialista jellegét felismeri
ugyan, de furcsa módon mégis a feudalizmust teszi érte felelős-
sé.²

A háboru kiélezi a monarchia belső ellentéteit, különö-
sen a magyarság és a nemzetiségek viszonyát. Biró végképpen
megszabadul valamikori sovíniszta-nacionalista nézeteitől. En-
Rájön, hogy ez a politika, a hivatalos politika a legnagyobb
vétek a nemzetiségekkel szemben. Következmenyeként lett a nem-
zetiségek elkeseredett meggyőződése, hogy ellenségük nem a ma-
gyar uralkodó osztály, hanem a magyarság. Tisza és Wekerle a
magyarság nevében üldöz minden nemzetiségi törekvést. A dél-
szláv kérdést, de a többi nemzetiség problémáját is, a magyar-
ságnak kell megoldania, vagy maguk a nemzetiségek teszik meg.

A háboru előtti elgondolásához ragaszkodva nem helyesli
az elszakadási törekvéseiket: a dühödt nacionalizmusra nacio-
nalista hadjáratral válaszolni bűn volna. "Magyarország kinos
nemzetiségi kérdéseit csak a magyar állam határain belül le-
het megoldani."³

A nacionalizmustól való megszabadulása elsősorban a há-
borus élmények következménye. A kulturfőlény badarságából a
háborus sajtó olvasása ábrándítja ki.

1. Világ, 1917. júl. 13. A két tábor. A háborus "Magyarország-
ról alkotott véleményének ismertetésében igyekeztem cikke-
ihez még kifejezéseiben is a legkisebb változtatás nélkül
ragaszkodni.

2. Uo. 1916. okt. 26. A tőke patológiája

3. Uo. 1918. okt. 22. Magyarország sorsa

"Chamberlain... olyanokat írt az angolokról, amikhez képest antiszemita fejtegetései szelíd enyelgések voltak. És mi volt még ez is ahhoz képest, amit a német nacionalista lapok írtak. És mi volt mindez ahhoz képest, amit az angol és francia lapok a németekről írtak."¹

Megértésre, a magyarok és a nemzetiségek összebékítésére törekszik. Félreérthetetlenül látszik ez a szándék későbbi tudósításaiban. "És gyűlölik-e a szerbeket?" - vallatja a szerbiai magyarokat. " - Gyűlölni? Nem. - Én értem, - mondja az egyikük - hogy ők szívéliesen védik a hazájukat."²

A háború gazdasági okait is megmutatja. Az eredménye csak értelmetlen öldöklés, az öldöklés eredménye csak maga a pusztulás lehet, és az, hogy a milliókkal bírók vagyona megkétszereződik.

"Ez a rettenetes háború végleges eredményeket még senki-nek sem hozott, csak azoknak, akik valamilyen módon valamit szállítottak a számára. Buzát vagy lovat, bakancsot, lőszerszámot. Ennek a háborúnak egyelőre csak egy győztese van: a liferáns."³

2 A baloldali radikálisok háboruellenessége nem egyszerűen csak passzív pacifizmus, Biróé különösen nem az. Kétségbeesetten nézi, hogy egyre újabb és újabb országok kapcsolódnak be, s a tiszta erkölcs nevében uralkodó kormányok serényen jelennek meg a vérrel borított harcmezőn, hogy zárás előtt elorozzanak egy kis hulladékot, gazdátlan jószágot, ami a kezükbe kerül.

A magyar középosztály támogatását akarja megnyerni. Ekkor kerül a Világ "vezérkarába". A békekötés legkisebb lehe-

1. Biró: A zsidók útja, /1921/ 41. lap

2. Az Érdekes Ujság, 1916. 11. szám /március 12./

3. Világ, 1916. okt. 15. Kopott kabát

tőségét is örömmel üdvözli. A verduni csata után minden tárgyalás fellelkesíti, aktív békeharcot kezd, beszédeket tart. Meglepően gyors a balratolódás folyamata. 1917. augusztus elején még úgy véli, hogy Németországgal "végzetes sorsközösség" köti össze a monarchiát. Szeptember közepén, - amikor a radikálisok táborában az angolszász orientáció jelentkezik - élesen szembefordul eddigi elgondolásával.

"Ez a politika /a Németországhoz való hűség K.J./ legyen éppen csak a mi számunkra szent, sérthetetlen és hozzáférhetetlen, holott balog játéka a mi bőrünkre is mennek?"¹

A polgári békemozgalom baloldalán áll, a háboru hiveivel, folytatóival megtagad minden közösséget; "a két tábor nem a flandriai lövészárók, nem az Isonzó és nem a bukovinai országhatár választja el egymástól."²

A Világ 1917. szeptember 2-án - igaz, hogy csak a szerkesztői üzenetekben - teljes szöveggel közli a zimmerwaldi balpárt határozatát. Lelkesen ajánlja Barbusse Tűz című regényét. Megerősödnek a galileistákhoz fűződő kapcsolatai. A kör egyik vezetője, dr. Sisa Miklós 1917 nyarán az annexió és kárpótlás nélküli béke programjának igyekszik megnyerni Károlyit és a szociáldemokrata vezetőket. Károlyi a felhívásra igenlően válaszol szeptember 23-i levelében. Ezek értelmében "az ügy megbeszélése végett december havában, a karácsonyi ünnepek után az Iparkamara társalgó helyiségében jöttek össze gróf Károlyi Mihály elnöklése alatt dr. Sisa Miklós, Jászi Oszkár, Hunfi Zsigmond, Diner Dénes József, Szende Pál, Biró Lajos, Bédi-Schwimmer Róza és Uhde gráci egyetemi tanár." Öttagu bizottsá-

1. Világ, 1917. szept. 18. Notorische Esel. Ignotus a cikket igazságtalannak találja. Vö. Gott strafe England. Nyugat, 1917. 332. lap.

2. Uo. 1917. aug. 19. Két tábor

got választanak, amelynek a békeblokk programját kellene megszövegeznie, de mivel 1918 januárjában az antant-orosz tárgyalások megszakadnak, alkalmatlannak találják az időpontot az együttműködés megvalósítására.¹

Az orosz szocialista forradalom megerősíti Biró béketörekvését. "Az orosz forradalom után - írja A kezdet és a vég előszavában - ezek a cikkek megpróbálták nyíltan követelni a német imperializmus politikájával való szakítást."

A magyar radikálisok nem üdvözlik egyértelmű örömmel és minden fenntartás nélkül a szocialista forradalmat, elsősorban a békekötés új lehetőségei szempontjából értékelik. "Az orosz eseményekben nem a bolsevizmus volt a lényeg" - állapítja meg Jászi.² A békéről szóló dekrétum hatása azonban óriási. 1917. december 1-én a Vigadó nagytermében rendezett békegyűlést már ennek hírére szervezik. Biró Aktiv békepolitika címen tart előadást. "Mi kitartunk a békéig, de egy fillért s egy emberéletet sem akarunk áldozni a hódításra" - mondja.³ A Budapesti Ujságíró Egyesületben 1918. januárjában tartott ujévi üdvözlő beszédében a sajtó háborús felelősségére hívja fel a figyelmet. A szabadkőműveseket hiába próbálja megnyerni az aktiv békeharcnak.⁴ Még inkább szükségesnek tartja most a munkásság és a polgárság összefogását. Látja, hogy nemzetközi méretekben a munkásság sem képes összefogni a háború előtti időkhöz hasonlóan. A polgárság akkor sem volt szervezett még országoként sem.⁵

1. OSZK kézirattár Pol. Hung 2160/7 5-6. lap

2. Idézi Fukászi i.m. 151. lap

3. Világ, 1917. december 2. Asszonyok a békéért

4. Vö. Kelet, 1919. február 26. lap. Illés Marcel hozzászólása.

5. Világ, 1917. december 2. Lansdowne

Cikkeit cenzurázzák, közlésüket megtiltják, de nem hallgat el.

"Torkon kell ragadni minden háborus uszítást, amely itt nálunk vagy Németországban a fejét fel meri emelni..."¹

Oroszország a világ békereménységének egyetlen biztos pontja. A másik talán a céltalanul és ártatlanul vérző magyarság lesz. Az orosz béketörekvésekről a legnagyobb elismeréssel ír. Hogy milyen következményekkel jár a bolsevik hatalom, azt nem lehet látni, de

"Hogy Lenin és Trockij meg fogják indítani a legnemesebb offenzívát, amelyet ez a véres korszak látott: az okosság és az emberszeretet békeoffenzíváját, azt bizonyosra vehetjük ... A Lenin-kormánynak minden cselekedetéből egy eljövendő új világ tisztább és nemesebb szelleme beszél." ²

Vezércikkeinek országos visszhangja van, a Világ ekkor válik a magyar újságírás kiemelkedően fontos fórumává. A szegedi Délmagyarország fejtegetései Biró cikkeiből merítenek érveket. 1918. január 18-án Vázsonyi Vilmos igazságügyi miniszter rendeletére "kivételes előzetes sajtóellenőrzés alá" kerül a lap.

Nap-nap után makacsul, konokul ismétli: békét, feltétel nélküli, annektáció és kárpótlás nélküli azonnali békét. Tehetetlenül dühöngve szidja a háború folytatását követelő "politikai malacbandá"-kat, a békét félig akarók, fanyalgók, ravaszkodók ostobaságát, kicsinyes és sunyi kuruzslásaikat, "a telipofáju patriotákat", "a rendületleneket".³

A háború előrehaladásával egyre élesebben látja, hogy a nagy világháború Magyarországon a régi rendszer pusztulását eredményezi. 1916-tól a változás kétségtelen eljövételét hir-

1. Világ, 1917. november 30. Megjött az orosz békeüzenet

2. Uo. 1917. december 27. Tíz nap

3. Uo. 1917. augusztus 30. A rendületlenek

deti. "Egy világkorszak elmondta végső szavát. Egy évszázadig tartó gazdasági rendszernek ütött utolsó órája." ¹ Biztosan tudja, hogy ez elmúlt és eljövendő események új világot és új Magyarországot készítenek. Csak az csalódhat, aki továbbra is a múltban hisz. A fronton harcoló magyar katona haza jön, és nem engedheti, nem fogja tűrni, hogy a hazában, amelyért vére hullott, ismét ne legyen szabad. Két táborra oszlott a világ: a változást akarókra és a régihez görcsösen ragaszkodókra. A küzdelem kimenetele nem kétséges: a pusztulás egy új, hatalmas fejlődés csiráit hordozza magában.

Évek óta folyik a háború. Monoton egyformasággal esnek el emberek, tegnap még élők, erősek. Naponta ismétlődő tragédiák, véres, torz halál, megkérgesedett szívű emberek. Egy meg nem értett és érthetetlennek tűnő gépzet összemorzsol, sarka alá gyür mindent. Mérhetetlen változásokat idéz elő, mérhetetlen szenvedést. A gondolkodó ember úgy érzi, hogy a háború, minden emberi értéket, szépséget, gyönyört, méltóságot eltemető, az örület, a megzavart ész féktelen tombolása. És visszatér és megerősödik az ítélő ész, a tiszta ész tisztelete; trónra emelik, mint a felvilágosodás emberei; eloszlatni a homályt, megmagyarázni az értelmetlent, rendet vinni a kaoszba, az alaktalant újra formába önteni, hogy megmentse hitét: az ember-állatban mégis erősebb az ember.

Ezek a vezércikkek prózai másai Ady háborús verseinek. Hangjuk, érzelmi átfutottságuk, őszinte mélyről-szakadottságuk teszi őket azzá. Stílusuk "egyre közelebb jár a vasárnapi versek költőjének, Ady Endrének ideges sirály-vijjogásához... a meg nem hallgatott Kasszandrának ez az egyre ide-

1. Világ, 1916. november 21. Háború és béke

gesebb, sikoltóbb hangja jellemzi Biró Lajost." ¹

Uj rend kell, és uj rend lesz, de hogyan, kik fogják megteremteni? A körlelhetetlen változás rémülettel tölti el. Ne legyen a háboru folytatása. Meg kell teremteni, de a lehető legkevesebb áldozattal, katasztrófa nélkül, uj vérontás nélkül, nagy világos reformprogrammal, bölcs előrelátással. Frakkot, diszmagyart kiröpíteni a parlamentből, a magyar politikából. A radikális program mindent tartalmaz: uj föld-birtok-politikát, uj adópolitikát, uj közigazgatást, uj köz-oktatást. Megtörné a tőke jobbágytartását, szociális demokráciát, kollektív gazdasági rendet valósítana meg. A föld azé, aki megműveli; a munkás megkapja munkája teljes egyenértékét; ami korhadt, pusztuljon, ami megmaradt virágozzék; az alföld egyetlen óriási kert, Magyarország legnagyobb kincse és erőforrása: Keleti-Svájc.

A régi hatalmi szervek alkalmatlanok arra, hogy az átmenetet véghezvigyék. A régi politikával, makacskodó képviselőivel csak az egyesített demokratikus erők tudnak leszámolni. A régi uralmi renddel, a régi uralkodó osztállyal végezni kell. "A történelmi osztályokkal", szemben nem táplál illuziókat. Tudja, hogy egy gróf, egy tőkés lehet tisztánlátó, nagylelkű, világosan gondolkodó: a vagyontól, a tőkétől, a birtoktól ezt várni nem lehet és sohasem lehetett.

Mindent és mindenkit a humanizmus nevében ítél meg és marasztal el. A kapitalizmust is embertelensége, igazságtalansága miatt. A legnagyobb emberpusztulás idején egyfelől szemérmetlen fényűzés, másfelől égrekiáltó szörnyű nyomor.

1. Haladás, 1948. 38. szám. Benedek Marcel: Biró Lajos

az szüli ezt, s eredménye: "a nyomor fütötte felforgatás". Meg kell fékezni a kapzsiságot, jól kell lakatni a nyomort. Ezt a munkát a két véglet között, a milliomos és a proletár között szent meggyőződéssel álló kopott kabátos értelmiség: tanár, bíró, hivatalnok végezheti el. Proletár ő is, de ezer szállal fűzi történelemhez, nemzethez, tradícióhoz. Szövetségese nem a karneolgompos mente, nem a pohos zsakett, hanem a munkászubbony¹

A gondolkodás logikája vitte Birót a harmadik ut kereséséhez. Az események logikája hamarosan bebizonyítja a konstrukció ta~~tr~~rthatatlanságát. 1917 novemberében már észreveszi, hogy a nagy átalakulást "szenvedés és véres vajudás nélkül", "kegyetlen zivatar nélkül" - forradalom nélkül véghezvinni nem lehet, megtörténni nem fog. Rádöbben, hogy a középosztály, amelyhez csillogó illuzióit fűzte, szervezetlen és passzív. Verjétekezik és könnyezik a háboru ostorcsapásai alatt, de tür és hallgat. Becsületesen, de keserűen vonja le a tanulságot.

"Az ugynevezett középosztály a legtehetetlenebb embertömeg, amelyet egy társadalmon belül valaha is közös érdek és közös vágyak egyesítettek. A középosztály nevében feszeng előttünk idestova esztendők óta a felülmulhatatlan okosság álarcában a legkonokabb együgyűség."²

A középosztályban való csalódása megerősíti azt a tudatát, hogy a fordulat csak a munkássággal együtt, a demokratikus erők egyesítésével vihető végbe.

1. Világ, 1916. okt. 15. A kopott kabát
2. Uo. 1917. nov. 25. Háboru és béke

6. A két forradalom idején /1918-1919/

1918 szeptembere-októberében bekövetkezik a monarchia teljes és katasztrófális katonai összeomlása. Az országban egyre forradalmibbá válik a hangulat. A képviselőház szüntelenül tanácskozik, a kormány nem ura többé a helyzetnek. Minden igyekezete arra irányul, hogy a lehető legkevesebb engedmény árán, esetleg csak személyi változtatással szilárdítsa meg hatalmát, megkerülje a szükséges reformokat. Pedig, hogy mi következik, mindenki látja.

"Éhinség egy vesztes háború után, tudjuk mit jelent ez. Ha nem akarjuk, hogy a sansculotte-ok vagy a bolsevikok vegyék át itt az uralmat, akkor ismétlem, inkább ma, mint holnap kell intézkedni."¹

Ezeket mondja Károlyi Mihály október 22-i beszédében.

A polgári progresszió baloldala csak vonakodva szervezkedik. Jászi Oszkár visszaemlékezéseiben megállapítja, hogy a "Polgári Radikális Párt nemcsak gyöngye volt, de belső alkatelemeinek mély ellentéte miatt is képtelen volt erőteljesebb fellépésre." A párton belül három frakció: a polgári szárny, a szabad szocialisták és "a marxi szocialisták" állanak szemben egymással. Mindenképpen a forradalom megelőzésére törekednek, ezért késlekednek a Nemzeti Tanács megalakításával: "nem a kartunk forradalmát, hanem evolúciót, míg erre a legkisebb reményünk volt, a várakozás álláspontján voltunk."²

1. Károlyi: Egy egész világ ellen München, 1923. 423. lap.

2. Jászi: Magyar kálvária, magyar feltámadás /1921./ Bécsi Magyar Kiadó, 29. lap és Károlyi i.m. 441. lap.

Károlyi a radikálisokéval sokban egyező programjából nem enged, de hajlandó "a történelmi osztályok megnyugtató kedvéért" konzervatív-reakció politikusokat is bevenni megalakítandó kormányába.

Közben megmozdul az utca és az ország, mindenütt nemzeti tanácsok alakulnak, tüntetések zajlanak le. A Magyar Nemzeti Tanács létrehozását tovább halogatni nem lehet. Október 25-én éjjel Károlyi Egyetem utcai lakásán a Függetlenségi Pártból /Károlyi, Batthyány Tivadar, Hock János, Lovász Márton/, az SZDP-ből /Garami Ernő, Kunfi Zsigmond/, a radikálisokból /Jászai, Szende Pál, Purjesz Lajos/ és pártunkivüliekből jön létre. A Nemzeti Tanács tagja Biró Lajos is.

A forradalom megelőzésére, a békés fejlődés végrehajtására alakul. Alig van kapcsolata a tömegekkel, hiszen a katonatanácsot és a diáktanácsot az utolsó napig nem tartják "komoly embereknek". A forradalmi események kényszerítik őket mind baloldaliabb követelések hangoztatására. A forradalomnak nem irányítói, hanem vezetettjei. Alkotmányos célkitűzéseikre jellemző Károlyinak az október 27-i /!/ kihallgatáson a király előtt tett nyilatkozata:

"Ich kann Majestät versichern... Ich will nicht die Republik, wohl aber das selbständige, demokratische Ungarn. Das will ich; aber nicht die Republik."¹

Nem csoda aztán, hogy meglepi őket a hirtelenül bekövetkező forradalom. Ők "az utolsó pillanatban is a békés megegyezést keresvén" lemaradnak az események mögött. "A tömegek tetteket vártak és folyton követeltek, míg mi odafönt a békés fejlődést

1. Károlyi i.m. 454.lap

akartunk." A forradalmat megcsinálta a nép nélkülük, és attól félnek ellenükre. Szervezkedni akarnak, erőt gyűjteni, eshetőségeket fontolgatnak: nem forradalmi vezérek. Október 31-e éjjelén kétségek, félelem, rémhírek és a valóságos események remegtetik őket, nem tudják, mi fog történni velük. A forradalom vezérkara fél saját forradalmától. Károlyi, Hatvany Lajos, Furjesz, Kernstock Károly, Garami, Bíró és még néhányan tartanak csak ki az Astoriában, a főhadiszálláson. Amikor a Nemzeti Tanács telefonon értesül arról, hogy elfoglalták a budapesti térparancsnokságot, Garbai Sándort és Bíró-t küldi ki a rendbiztosítására.¹ Ebben a helyzetben Károlyi elhatározza, hogy a további balratolódást megakadályozza:

"két eset lehetséges: vagy a forradalom élére kerülök és erőmhöz képest fönntartom a rendet, vagy félreállok és akkor az elkeseredett nép csinál egy szovjetkormányt."²

Bíró 1917 óta több alkalommal mérlegeli egy magyarországi forradalom lehetőségét. Hogy írásaiban sokszor már forradalmi hangot üt meg, magyarázza, hogy el akarja kerülni a forradalmat. A radikálisoknak a választójogért folytatott harca, háboruellenessége is részben erre vezethető vissza. Az OPRP 1917. július 14-i országos értekezletén tartott beszédében is ezt fejtegeti. Értzi a magyar társadalom nyugtalanságát, az erősödő sztrájkmozgalmak is hozzájárulnak ehhez. "Az ország beteg és a közélet atmoszférája is elviselhetetlen." Az orosz forradalom kissé elrettentő példája a problémák megoldásának. "Meghatóan és fenségesen" küzd a szabadságért, de "tele veszedelmekkel."³

1. Vö. Garami Ernő: Forrongó Magyarország, Wien, 1922. 34. lap
2. és Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben, Bp. 1946. 46. lap
3. Károlyi i.m. 479. l.
3. Világ, 1917. júl. 15.

Közvetlenül az összeomlás előtt, 1918 nyarán a radikálisok közül alig néhányadmagával eljut addig, hogy tudatosan a forradalomért, persze a polgári forradalomért harcol. A bécsi sajtófőhadiszállás a Világban megjelent cikkei nyomán felfigyel tevékenységére. Balassa Józsefet, a Szimbolikus nagypáholy nagymesterét Vázsonyi igazságügyminisztersége idején, tehát 1918 májusa előtt, felszólítják, hogy szakítson Jászival, Purjesszal és Biró Lajossal, "akik a Világban bolsevik eszméket hirdetnek és Magyarországon a bolsevizmust akarják terjeszteni."¹

Szó sincs nála semmiféle "bolsevik" magatartásról, de úgy látszik, már következetes radikalizmusát is soknak találják. A békés ut hirdetése pedig elválaszthatatlan ettől. Több alkalommal kijelenti, hogy

"a társadalomnak egyébként elavult berendezkedésében sok minden van, amit a legelszántabb ujító hajlandóság is szívesen megmentene. Az okos konzervativizmus tehát ugyszólván az egész társadalom helyeslésére számíthat."²

Szinte a legvégsőkéig lojális akar maradni. Wekerlét 1917 augusztusában a legteljesebb bizalommal üdvözli.

"Az imádnivalóan tehetetlen Esterházy meghatóan szimpatikus alakja helyett egyszerre, mint a hegyek véne, a hatalmas és kedvet sugárzó öreg, Magyarország legfiatalabb és legokosabb hetvenéves embere!"³.

A forradalom elkerülhetetlen, szükséges rossz, még az utolsó percben október 29-én is katasztrófának tartja. Ujra és újra

1. Vö. Kelet, 1919. febr. 19. lap. Balassa József január 25-én tartott szabadkőműves naggyűlési beszéde.

2. Világ, 1918. jan. 23. Nyugalom...

3. Uo. 1917. aug. 22. Wekerle

bizonygatja önmagának, hogy helyesen cselekedett. Felidézi "a romlott, vén Wekerlét" és a "sötéten vigyorgó Tiszát". "A kerek világon nincsen ország, amelynek ilyen rongy urai lettek volna." Hittet hirdette, hogy eljön a forradalom, előkészítői közé tartozik. A Diadalmas Forradalom Könyve Ady, Móricz mellett közli fényképét: "Költők és írók, akik a forradalom előkészítésében résztvettek."

Becsületből, de nem szívesen bekapcsolódik a gyakorlati politikába. A Károlyi-kormány megalakulását végpontnak tekinti a forradalom menetében. A kormány valósítja meg a programot: a belső rendet, a külső békét. A legfontosabb feladat, megakadályozni a további vérontást, minden eszközzel. "Aki ezt nem akarja belátni, azt kényszeríteni kell a belátásra."¹ Harcol a reakció mesterkedései ellen. A vérnélküli forradalom után meg akarja akadályozni a másodikat: csak polgári átalakulást kíván.

Vezércikket ír és beszédet tart. A szabadkőművességet felhívja a kormány feltétlen támogatására. A Szövetségstanácsban elmondott felszólalásában a "fekete reakciótól" - a jobboldali veszélytől, és a "csőcselék ellenforradalmától" - a várhatóan bekövetkező balratolódástól - félti az országot.

"Nem lehet minden-nap forradalmat csinálni, és azokat, akiknek tettekre való vágyódása a döntő éjszakán nem tombohatha ki magát, meg kell gátolni. ..."²

Nagyon jól látja, hogy a Károlyi-kormány helyzete bizonytalan, külpolitikai kísérletei kudarcot vallanak, belpolitikájában harcra kényszerül, pedig már szeretné befejezni. Bíró a megál-

1. Világ, 1918. nov. 1. Az új kötelességek

2. Kelet, 1918. nov. A november 2-i jegyzőkönyv 138. lap.

modott tiszta forradalom helyett ezt a reálisat vagy azt, ami utána következett, kiábrándítónak érzi.

"Ma november tizenkettődiké van. Alig mult el néhány nap a forradalom kitörése óta. De ha a magyar fórumon körülnéz az ember, néha már megint megrohanja az elviselhetetlen undor. Hát örökké egy erkölcsi kloákával kell itt hadakoznia az embernek?"¹

A Világ munkatársai közül többen - Jászi, Szende, Diner-Dénes - a Károlyi-kormányban szerephez jutnak. A minisztertanács Birót november 18-án külügyi államtitkárnak nevezi ki Diner-Dénes mellé. Feladata a külföldi sajtó informálása. Még tart a külügyminisztérium szervezése, amikor december 21-én lemond megbízatásáról.²

Ismét a Világnál dolgozik, Károlyit és Jászit feltétel nélkül támogatja. Az OPRP gyűlésein tiltakozik az ellenforradalmi szervezkedések ellen. Igen tanulságos ennek a néhány hónapnak a publicisztikája. Egy szélsőbaloldali polgári politikai baloldaliságának maximális mértékét mutatja Biró állásfoglalása.

A Károlyi-kormány működését külső és belső tényezők akadályozzák. A reformok megvalósítását sokkal gyorsabbnak, zökkenőmentesebbnek képzelték. Az angolszász-antantbarát orientáció csődöt mond: előreláthatólag nem sikerül a területi integritást megőrizni. Jászinak a nemzetiségi kérdés megoldására irányuló törekvései eredménytelenek, minthogy az adott helyzetben az, amit a radikálisok a nemzetiségeknek nyújtani akarnak, elégtelennek bizonyul. A polgári forradalomban nyilván-

1. A kezdet és a vég Bp. 1918. november, Előszó

2. Vö. 1918. nov. 19. és dec. 22. Világ

valóvá lesz a polgári radikalizmus csődje: még a polgári demokratikus feladatokat sem lehet proletárforradalom nélkül megoldani.

Ha a polgári forradalom szükségességét is csak hosszú küzdelem után látja be, érthető, hogy egy másodikat még ennyire sem akar, jobb és baloldalt arról igyekszik meggyőzni: mindkinek közös érdeke megakadályozása. Európa politikai helyzete viszont azt mutatja, hogy más lehetőség nincs. Az antant a Károlyi-kormányt a legyőzött Magyarország képviselőjének tekintti. Németországban a Spartacus-mozgalom, Oroszországban a proletárforradalom, a történelemben a párizsi kommun szolgálat tanulságot arra, hogy a legyőzött ország forradalommal válaszol a méltatlan bánásmódra - állapítja meg. Az új év első napján Magyarország jövője foglalkoztatja.

Magyarország katasztrófa felé tart. Jászi is, Bíró is, teljesen azonos álláspontból értékeli az eseményeket. Bíró tiltakozásának, sokszor kétségbeesettségének az az oka, hogy a radikális politika feladása vagy sikertelensége tulságosan reális veszéllyel jár. "A bolsevizmus ellen egyetlen komoly orvosság van: a bátor, radikális politika." Egész Európát fenyegeti a bolsevizmus, mondja Jászi 1919. január 6-i beszédében.¹ Bíró magatartását is hasonló okokból lehet megérteni. A jobboldali erők működésének eredménye, a revansszellem ébredése Magyarországot ismét Németország kényszerű szövetségesevé akarja tenni. Talán csak egyetlen jelenség bántja jobban a külpolitikainkudarcnál: Jászi nemzetiségi politikájának sikertelensége. Vezércikkek sorozatában kesereg a Felvidék és Erdély elszakadásán. Az új cseh állam "agyaglábu bálvány", Románia

1. Világ, 1919. jan. 7. Jászi II. ker.-i beszédének ismertetése

"uj Örményország".

Egy-két esemény vigasztalja. A földreformot a demokratikus átalakulás kezdetének lehet tekinteni. A tavasz óriási átalakulást készít elő:

"Ugyanaz történik nálunk is, ami másutt; az ütem más, a forma más, a színek mások: a lényeg ugyanaz. A forradalom földosztó kése belehasít a nagybirtokba...Magyarországon földet osztanak. Ezer év óta nem volt ilyen ünnepe Magyarországnak."¹

Jászi és Károlyi tekintélye semmivel nem csorbult előtte. A kápolnai földosztást szimbólikus jelenségnek érzi.

"A kápolnai gyűlésen uj szabadságharc kezdődött. A jobbágyszabadság most fejeződik majd be. És be fog fejeződni!"²

A történelmi átalakulásban uj erők játsszák a főszerepet. A bolsevikok politikai ellenfelei Birónak, de a meggyilkolt Liebknecht és Luxemburg "a kommunizmus szentjei" és fölháborítja a Kommunista párt vezetőivel való brutális bánásmód. Jászi táviratban hívja fel az OPRP tagjait, hogy foglaljanak állást a Kun Bélával elkövetett becstelenséggel szemben.³

Februárban már alig bizik az uj forradalom megelőzésében. A reakciót teszi érte felelőssé:

"ha jobbra próbáljátok tolni a helyzetet, olyat zuhan balfelé, hogy arról koldulnak mindnyájan... Sok volt az országgyűlés? Most jön a szovjet. Sok volt Marx? Most jön Lenin."⁴

1. Világ, 1919. febr. 21. Tavasz

2. Uo. 1919. febr. 25. A kápolnai nap

3. Uo. 1919. jan. 17. Két halott. Jan. 19. Liebknecht és Jászi i.m. 90. lap.

4. Uo. 1919. febr. 23. Történelmi átalakulás

A forradalomtól való félelem megjósoltatja vele a forradalmat. A "Spartacusok felelete" az egyik oldalon, Wilson politikájának csődje a másik oldalon, a győztes hatalmak marakodása a nyereségen - a nyugati hatalmak politikájából, sőt a polgári politikából való kiábrándulással jár. Mindennek a betetőzése lenne a legyőzött Németország és a győztes antant szövötkézése Oroszország ellen.

"Nyíltan felhangozhatnék az a kiáltás: világ imperialistái egyesüljetek... Így válik népek sorsát irányító, új világot teremtő valósággá végre az a másik jelszó: világ proletárjai egyesüljetek."¹

Wilson politikája csak jelszó maradt. A győztes országokban is egyre nagyobb teret hódítanak a kommunizmus elvei és Szovjet-Oroszország tettei. A német szocialisták elárulták a szocializmust. Az antant leverte Németországot, győzött a háborúban, de "a Clemenceauk nem tudták leverni sokkal félelmesebb ellenfelüket, akinek zászlaja egyre diadalmasabban emelkedik fel Európa keletén: Lenint."²

A kiábrándulás is érezhető szavaiban, magatartásában, amikor tiszteletreméltó következetességgel megfogalmazza a tanulást. A békét hirdető októberi forradalom megváltoztatta nézetét Oroszországról, ekkor fordult először nagy bizalommal Lenin felé. Az elveiket eláruló és nimbuszukat vesztő politikusok mellett egyre tisztábban látszik alakja, és lassan föléjük nő.

"Vannak még itt, akik biznak Párizsban. De egyre többen biznak Moszkvában. Clemenceaut mindenki gonosz ellenségé-

1. Világ, 1919. márc. 19. Hoffmann

2. Uo. 1919. márc. 9. Foch vagy Lenin

nek tartja - Lenint egyre többen jóbarátnak, megváltónak, mindⁿ gyötrött nemzet és minden elnyomott nép felszabadítójának."¹

Uj korszak kezdődik Európában, és Magyarországnak le kell vonnia az orosz példa tanulságait. "Errefelé van Magyarország jövője. Kelet-Európa és Közép-Európa fölött nemsokára győzelmesen leng a vörös zászló..."²

Mindez azonban inkább megérzés, mint meggyőződés. Soha nem érti meg a forradalom lényegét. Nem érti meg, hogy a forradalom csak elkezdődött az utolsó októberi napon és hogy még a reformok megvalósulása sem mehet végbe olyan simán, mint elképzelte. A forradalom döntő élményét az jelenti számára, hogy "az utca" él, és "vezetés nélkül", sőt a vezetők akarata ellenére cselekszik.

A polgári életformában megcsontosodott ember számára a cselekvő tömeg megdöbbentő látvány. Ellentétben áll minden elgondolásával, és mivel a tudatot, a tudatos cselekvést csak mint intellektuális jellemzőt tudja elismerni, - bizonyos mértékben glorifikálja is - a polgári társadalomban elszigetelt életet élő ember a cselekvő tömeg tevékenységének rugóit valami "immanens" erőben jelöli meg. Ez az egyéni tudatot helyettesíti, erre a belső akaratra ruházza át. Szükségképpen válik felfogása fatalistává: ezen törik meg az egyén irányító akarata, ezért válik lehetetlenné a tömeg vezetése. A történelemalakító nép realitását és saját elképzelését úgy egyezteteti össze, hogy mindkettőjük fölé felsőbb egyéni akaratot állít. Hasonló gondolat nyilvánul meg Biró vallomásaiban.

1. Világ, 1919. márc. 16. Franciaország

2. Uo. 1919. márc. 20. Az új korszak

"Soha olyan világos nem volt számomra, mint most, hogy a történelmet nem emberek csinálják. Nem az emberek irányítják a történelmet, hanem a történelem irányítja az embereket. A történelemben van egy immanens akarat: annak engedelmeskedünk valamennyien. A legtöbb, amit tehetünk az, hogy igyekszünk felismerni ezt az akaratot, becsülettel engedelmeskedünk neki és hűséggel szolgáljuk."¹

Ennek az akaratnak engedelmeskedik a későbbiek során. Vyx ultimátuma, írja a Tanácsköztársaság kikiáltásának napján, "világossá tette itt minden ugynevezett polgári politika csődjét". A polgári írók és újságírók közül talán ő az egyetlen, aki fel tudja mérni a proletárdiktatura jelentőségét. A Magyar Tanácsköztársaság című cikkében elemzi azokat az okokat, amelyek Magyarországon a munkáshatalom megteremtéséhez vezettek. Mindezekelőtt az antantnak a Károlyi-kormány közeledését elutasító magatartása.

"Azt, hogy a helyzet ilyen megrendítő egyszerűséggel billent át balra, kétségtelenül azok a gonoszok, együgyűek és ostobák idézték elő, akik Párizsban gyógyszer helyett mérget főznek a beteg világnak."

Mi állítja Birót a proletárdiktatura oldalára? A polgári demokrácia többi hívéhez hasonlóan örömmel látja, hogy "a nagy átalakulás Magyarországon vér nélkül, sőt угyszolván zökkenő nélkül ment végbe." Ugyanekkor úgy látszik, hogy a proletárhatalom meg tudja védeni Magyarországot a fenyegető támadással szemben, új diplomáciai körülményeket hozva létre. Az országban a munkáspártok egyesítésével megvalósult a proletari-

1. A Diadalmas Forradalom Könyve /szerk. Gellért Oszkár/ Bp. 1918. 45. lap

átus egysége, és ez a hatalom számíthat a nemzetközi munkásosztály, főként Szovjet-Oroszország támogatására. Bizik a forradalom továbbterjedésében is.

"Magyarország barátokat és szövetségeseket csak a proletáriátusban kereshet. A győzelmes orosz, az egyelőre vivódó német, a készülő cseh, az elnyomott román, a nagyhatalmu angol proletáriátus: ezek felé kell utat és tájékozódást keresni. A budapesti események híre mintegy óriási dörög, úgy fog Európán végighömpölyögni: megriaszt itt és felriaszt ott. ... Budapest ma a világtörténetnek egy új fejezetét nyitotta meg."¹

Nem kevésbé fontos az a körülmény sem, hogy politikai képzettsége ellenére sem érti teljesen a proletárdiktatura lényegét. József Farkas két tanulmányban foglalkozik a polgári írók és a proletárdiktatura viszonyával. Megállapítja, hogy az írók, művészek csatlakozását elősegíti, hogy a munkáshatalomtól polgári reményeik valóráváltását várják.² Hasonlóan fontos Biró esetében, hogy a proletárforradalmat egyuttal nemzeti forradalomnak látja. A diktatura világtörténelmi hivatásának azt tekintti, ebben a polgári radikalizmus igényeit fejezi ki, hogy megmutassa: a véröntés nem jár együtt vele.

"A proletárdiktatura kifelé, a kapitalista társadalommal szemben: diktatura; befelé azonban - a proletáriátuson belül - demokrácia."³

Természetesen proletáriátuson nem-csak a munkásságot érti, hanem ide számítja a középcéltelmisséget és a kispolgárságot is.

1. Világ, 1919. márc. 22. Magyar Tanácsköztársaság

2. Irodalomtörténet 1959. 2. szám 160-162. A Tanácsköztársaság irodalmi publicisztikájából és Irodalomtörténeti Közlemények 1959. 184-214. és 369-387. Gondolatok a Tk. irodalmáról

3. Világ, 1919. márc. 25. Világtörténeti hivatás

Károlyiék és Jásziék lojalitásra szólítják fel híveiket. Jászi márciu 23-án hivatalosan feloszlatja az OPRP-t. A következő nap megszűnik a Nemzeti Tanács és az Országos Függetlenségi Párt.

Biró igen aktivan bekapcsolódik a munkába, elsősorban az irodalmi élet megszervezésében vesz részt. Politikailag ő is a polgári radikálisok és a Károlyi-kormány által megkezdett demokratikus feladatok megoldását várja, és minden ilyen törekvésében támogatja a tanácskormányt. Ujságírói munkásságának kevés nyomát találni ebből az időből. A Világ vezércikkei március 25-től névtelenek, április 20-tól pedig Fáklya címen a Közoktatásügyi Népbiztosság szerkesztésében jelenik meg irodalmi és művészeti lapként.

Április második felében Hamburger népbiztossal, Móriczsal és külföldi ujságírókkal a Somogy megyei termelőszövetkezetekben jár, hogyan nyilatkozott erről az utjáról, erre vonatkozóan nem találtam adatot.

Nem véletlen, hogy elsősorban az irodalmi élet szervezésén szorgoskodik, hiszen a Tanácsköztársaság irodalompolitikájával a legmesszebbmenőkig egyetérthet. Ez a kulturpolitika másokban is feloldja azt a súlyos dilemmát, amely miatt polgári írók a forradalomtól idegenkedtek.

"A szocializmustól... senki se féltse az irodalmat és a művészetet,...nem igaz, hogy a szocializmus emberszemlélete, társadalomszemlélete, történelemszemlélete művészi szempontból meddő és szimplista módon egyszerűsítő - ellenkezőleg: új és termékenyítő szempontokat adhat a leggazdagabb tehetségnek. ..."¹

1. Vörös Ujság, 1919. máj. 16. Az Írói Szakszervezet és a Szocialista Párt

Sokoldalú tevékenységet folytat. Az Írói Direktórium tagja, a május 11-én alakult, 550 tagot számláló Írói Szakszervezet elnöke. A Vörös Ujságba cikket ír az irodalom kérdéseiről. Mártírok uti lakásán tartják május végén a direktórium megbeszéléseit; tankönyvet szerkeszt.¹

Még a Tanácsköztársaság fennállása idején Bécsbe megy szanatóriumba, a proletárdiktatura bukása után családja is követi ide. Ettől az időtől kezdve az ujságírói munka háttérbe szorul. Elkezdődik évtizedekig tartó vándorlása, csak 1934-ben telep-
szik le Londonban. Itt lakik kisebb megszakításokkal haláláig, 1948. szeptember 9-ig.

7. Az emigráció vakvágányán

Az emigráció publicisztikai termése igen gyér. Bécsben emigráns magyar lapokba ír, a Lovászy és Garami szerkesztette Jövő munkatársa 1921 április-májusában. Amikor Jászi átveszi Róna Lajostól a Bécsi Magyar Ujság szerkesztését, ide is dolgozik. Cikkeiből és A zsidók útja című tanulmányából arra következtethetünk, hogy átéli ugyanazt az ideológiai válságot, amely a polgári radikálisok huszas évekbeli fejlődésére jellemző.

Megrendül a hite a radikalizmusban, és a forradalom bu-

1. Vö. Pesti Hírlap, 1919. ápr. 12., és leányának, Biró Verának hozzám írott levelei.

kásából arra következtet, hogy ez az ut járhatatlan. Ez tükröződik a Tanácsköztársasággal kapcsolatos értékelésében is.

"A szervezett munkásság szempontjából a magyarországi bolsevizmus... több volt mint bűn, - hiba volt. Jóvá alig tehető, súlyos történelmi hiba."¹

Elmarasztaló, történelmileg hibás ítélete természetesen következik abból, hogy Jászi tanítvány volt. Tekintetbe kell venni azt is, hogy a szocialista Garami a Jövőben 1921-ben hasonló értelemben ír a bolsevizmus és Szovjet-Oroszország közeli bukásáról. Bíró elméleti következtetései látszólag a forradalmi gyakorlatból, a logika törvényeinek megfelelően folynak: hibás az az elgondolás, amelyet a tapasztalat nem igazol. Nem veszi tekintetbe azonban a Tanácsköztársaság létrejöttének és bukásának történelmi körülményeit. A szocializmus kétségtelenül kell, de erős módosítására van szükség.

"Világos: szocializmus nélkül el kell pusztulnia a világnak. /De lehet, hogy a régi szocializmussal is el kell./"²

A szocializmus új formája a keresztényszocializmus lenne! Egy lépést nem tudott megtenni, tesz háromat visszafele. Ez az elképzelés még a polgári radikalizmushoz képest is reakciós, de szubjektív jóakarata nem kétséges.

Most tetőződik nála az az 1910 körül megindult folyamat, amelynek során harcos ateistából vallásos meggyőződésű lesz. Egészen hamis dilemmát állít a társadalmi fejlődés középpontjába. "Európa létének döntő nagy kérdése: pogány marad-e Eu-

1. A zsidók útja Wien, 1921. Pegazus 54. lap

2. Uo. 13. lap

rópa vagy kereszténnyé lesz." A politikai és társadalmi kérdéseknek ez az összemosása nem egyéb a forradalomtól megriadt polgár botorkáló utkeresésénél. Kereszténységből és szocializmusból összegyurt új vallás: ez a kivezető ösvény. Felületi jelenségekből kiindulva paradoxonhoz jut: a háboru előtti szocializmus a legkatolikusabb, a katolicizmus a legszocialistább szellemi és politikai áramlat volt. Ezt is elfogadja inkább igazsággként, hogysem elismerje, egy forradalom bukása nem a forradalmi ut helytelenségét bizonyítja.

Most a világháborút is új, vallásos szempont szerint értékeli. A régi vallásokkal szembeállítja, hogy Angliában és Németországban, Franciaországban és Olaszországban, Magyarországon és Oroszországban - protestánsok és katolikusok, pravoszlávok és az anglikán papok - egyaránt megáldották mindkét fél fegyvereit. A régi vallásoktól elválasztja, hogy osztályjellegük szabja meg dogmáikat.

"Magyarországon a megkeresztelkedés őszintesége nem azt jelenti, hogy megtérek a kereszténységbe, hanem hogy elfogadom egy társadalmi réteg felfogását. Ez az, ami nem megy. Mert a Szentháromság tanát el tudnám fogadni, de azt kívánják tőlem, hogy fogadjam el a szentkorona tanát is és a szent nagybirtokot és a szent cselédtörvényt."¹ A felekezeti szempontot lényegtelennek tarja, de új funkciót szán a vallásnak, ezért "a lármás, céltalan és kimondhatatlanul együgyű un. antiklerikális agitációt" ellenzi. Az "elfogultságoktól" rendkívül ellentétes módon, gyakran visszafelé szabadul meg.

1. Biró i.m. 7. és 46. lap

Ha a Tanácsköztársaságot nem is, az Októberi Forradalmat vállalja a Horthy-rendszer rágalmaival szemben. A Tisza-per idején, később Károlyi perbefogásakor is hangsúlyozza:

"az októberi forradalom Magyarország életösztönének megmozdulása volt, hogy a négyéves háboruban reménytelenül vérző magyar nép minden igazi óhaját és minden történelmi törekvését reprezentálja."¹

Az emigráns magyar sajtó legnagyobb érdeme, hogy politikai állásfoglalására tekintet nélkül nagy része van a fehérterror leleplezésében. A polgári radikálisok élen járnak, Biró ekkor írt cikkeinek többsége is a keresztény-nemzeti kurzus igazi arcát mutatja.

"A mai Magyarországnak minden társadalmi baj ellen egy univerzális szere van: a bajonett. Bajonettel és börtönnel gyógyítják a mai Magyarországon a rokkant katonák elégedetlenségét is, a hadiárva panaszait is, de még a tudóvést is..."²

A fehérterror teszi aktuálissá a zsidóság-magyarság problémát. A magyarországi antiszemitizmus hatására írja A zsidók útja című könyvét. Saját érzelmeinek az asszimilációs vágytól a közömbösségen és ateizmuson át a katolicizmushoz, sőt keresztényszocializmushoz vezető útját is végigtekinti. A zsidókérdést társadalmi összefüggésében, történelmi fejlődésében vizsgálja, és már 1917-től megvallja a zsidósághoz való tartozását és azt is, hogy egész élete, élményei, nevelése, izlése, szokásai véglegesen a magyarsághoz kötik. Az emigráció elmélyíti mindkét összetartozást. A fajmagyarkodókkal, pogromhősökkel,

1. Jövő, 1921. máj. 14. Az októberi forradalom

2. Uo. 1921. máj. 12. A szégyenoszlop

a Horthy-Magyarország hazafias frázisáradatával szemben csak utálatot érez, annál jobban, egész lélekkel szereti az igazi magyart, nem a "fényből szótt hősalakot", hanem az embert: Aranyt és Adyt.

Emberi egyénisége egyike a legrokonszenvesebbeknek. Mint ujságíró a magyar sajtótörténet élvonalába tartozik. Egy elv vezeti mindig: becsületesnek lenni, az maradni a kapitalista sajtó burzsoá morált képviselő, a közönség izlését leső és azt minden körülmények között kiszolgáló légkörében is. Ismeri a lapokban uralkodó uniformis-rendszert. Nem ringatja magát illuziókban, és néha elkeseredik az ügyes ujságírók lelkiismeretlenségén.

"Mindegyik lapnak megvan a maga iskolája: az egyik csendes, nagyképu liberalizmust, a másik áhitatos nemzeti izzást akar minden vezércikkében. És megkapja." "Ha a közönségnek vér kell, a közönség vért kap. ... Hazafiasság kell? A legnagyobb mértékben kap. Minden vasárnap egy ha-zaárulás főjön a fazekában? Fő. Lincselésre való biztatás kell? Megkapja. Uszítás a néger, a japán, az oláh, a zsidó ellen? Tessék parancsolni."¹

De más az ujságíró és más a publicista. Az ujságírónak legtöbb esetben nagyon mindegy, milyen politikájú lapot csinál. A publicista eszmékért harcol, egy politikai elv, egy meggyőződés szolgálatában áll: "alighanem a világnézet az, amely az ujságíró-becsület iratlan törvényeit diktálja..."

1. Biró: A sajtó Bp. 1911. Modern Könyvtár 15. és 30. lap. A sajtó erkölcsével foglalkozik még a ~~Hungary~~ Huszadik Század körkérdésére adott feleletében 1912. 601. lap.

Vezércikkei, rövid lélegzetű írásai egy világnézeti-politikai alap: a polgári radikalizmus szolgálatát vállalták. Szerkezetük logikus, kereken komponált formájukkal értelemre hatók. Sajátos ritmusukat pattogó rövid mondatok és a hosszabb, színes jelzőkkel díszített impresszionista prózaforma váltakozása adja. A racionális érvelést belső liraiság egészíti ki. Őszinte, átfutótt hangjuk a háboru idején elmélyül, és komor, tragikus tónust kap, szaggatottá, lihegővé lesz. Ki nem mondott vagy csak félig kimondott gondolatok vibrálnak bennük. Ez a művészi szintre emelt próza sok tekintetben Adyével rokon. Stilusa izig-vérig modern, városi. A tobzódó jelzőkön és hátravetett, fokozásként alkalmazott határozókon kívül más díszítője nincs. Szókincsében nem találunk, mint Adyében, archaikus elemeket, a biblikus kálvinista nyelv nem hat rá.

Husz évi szerkesztői-újságírói tevékenysége alatt hihetetlen termékenységgel több ezer vezércikket, "strófát", "levelet" stb ír. Ezek a mindennapos szerkesztőségi robotban született alkotások tartalmi és formai erényeikkel kiváló szépirói tehetségekre mutatnak.

VÁZLATOK BIRÓ LAJOS IRÓI ARCKÉPÉHEZ

1.

Biró Lajos újságíró munkássága teljesen ismeretlen. Néhány halála után megjelent rövid visszaemlékezés, a műfaj természetéből következően, inkább csak hatását rögzíti, impressziók elmondása. Gellért Oszkár hosszabb írása sem több terjedelmes könyvismertetésnél.¹ Csaknem ilyen mértékben ismeretlen és feldolgozatlan szépirói életműve is. Számos kritikát írnak róla, de átfogó elemzésre nem vállalkoznak.

Kicsit az irodalom polihisztere: regényíró, drámaíró, kiváló novellista. Rendkívül sokoldalú és kivételesen tehetséges. Poeta doctus és poeta natus egyszemélyben. Kortársai csodálják színes írói egyéniségét.

Azt, hogy az újságíró nemcsak újságírással foglalkozik, hanem az irodalomba is belekontárkodik: költő, novellista, esetleg folytatásos regényt ír, az újságíró gyakorlat követeli meg a század elején - szükséges és mindenki természetesnek találja. Szinte érthetetlen, hogy olyan mértékű elfoglaltság mellett, amit a szerkesztői munka jelent, mikor jut ideje Birónak több száz novella, jónéhány regény és dráma megírására.

A rendkívüli termékenység azzal a veszéllyel jár, hogy a tartalom elenyészik meg. Az irodalmi kontárkodás a legtöbb zsurnalisztának pusztán pénzforrást jelent, minden művészi ambíció nélkül: "a tíz forint völegényei". Tévedés lenne azonban ebből általánosítani, a hírlapok irodalmi rovatának természetét mint értéktelent elvotni.

1. Nyugat, 1918. 799-805. lap Gellért Oszkár: Biró, a publicista

Még nincs tizenennyolc éves, amikor első írói próbálkozásai megjelennek. A Magyar Figaróban öt vers 1898. márciusától júliusig. Párizsban is ír, és csak Nagyváradon hagy fel a költői kísérletezéssel. Úgyes, de nem eredeti rimelő, a versírás ekkori tekintélyeinek bűvöletében. Sejthetően egy-egy rövid életű szerelem hajtásai: kicsit édeskés, magázó, ábrándos, csevegő versek, mint a Zola vádiratát idéző J'accuse.

"Vádolom azt a gyönyörű
Két szemet,
Ragyogása elvette az
Eszemet.
Vádolom nagy súlyos váddal
Szép magát,
Bánatomra, hogy egy csókkal
Irt nem ad.

Vádolom a galamblelkét,
Mért oly jó?
Szépségével mért oly bűnre
Csábító.
Vádolom: az igazságot
Keresem!
Vádolom: mert nagyon, nagyon
Szeretem." 1

A két Flóra című más tipust képvisel, a perdita versek hangját üti meg. Kifejezéseiben tulzó, formailag kicsit alaktalan. Legnagyobb hiánya, hogy a mondanivaló soványsága miatt bőbeszédű.

"Ő az örökkéj leánya
Ott a kinnak ős honán!
Ő az örök kéj leánya,
Ő a testesült gyönyör!
S az emberek milliói
Nem vágnának már az égbe,
Nem az örök üdvösségre-
De vágnának égő tűzre,
Mély pokolra,
Kárhozatra,
Csak azért, hogy Flórát lássák,
Csak azért, hogy csókját várják
... Flórát lássák... csókját várják!" 2

1. Magyar Figaró, 1898. március 6. 10. szám J'accuse
2. Uo. 1898. július 31. 31. szám Flóra

Saját emlékezése szerint Ady Fantom című versének megjelenése után hagy fel a versírással. Talán maga is észreveszi: a legmagasabb rang, amit elérhetne, hogy A Hét is elfogadja verseit, de ő sem Kiss József-i babérokra pályázik.

A verssel egyidőben a próza iránt is vonzódik. Három novella jelzi nagyramenő vágyait, és a megszűnő Függetlenségben beharangozott regényterv, a Székely Balázs.¹

A novellák közül Az asszony érdemel figyelmet. Ez jelenik meg először a Szabadságban is, Családi boldogság címen.² A kissé naturalista ízű expozíció után motivumaiban jellegzetesen Biró novella bontakozik ki. - Kalmár szerelemből nősül, de a nyomorban megfakul és eltűnik az érzés tüze a házastársak közötti kapcsolatból. Érettségi találkozójukon Kalmár volt osztálytársa, Véghes miniszter is megjelenik. Az egész társaság tettetett közönnyel fogadja. Véghes Kalmárné mellé ül le, a boldoguláshoz szükséges áthelyezés hamarosan megvan. Valamennyien "irigyelték őt azért, mert tudták, hogy a felesége meg fogja csalni a miniszterrel.

Szükszavuan, erőteljesen vázolja a mesét, és mégis több mint egyszerű szerelmi háromszög, itéletet mond. A családi boldogság mindössze ezen mulik: kihasználni az összeköttetést, eladni a becsületet, egy kicsit visszaélni a hatalommal. Irigylésre méltó ember! - Csak az expozíció szerkezeti törése mutat gyakorlatlan kézre.

-
1. Függetlenség, 1898. szeptember 22. Hat eredeti regény. "A századvégi társasélet egész kaoszáat mutatja be Biró Lajos Székely Balázs című regényében."
 2. Uo. 1898. augusztus 14, ill. Szabadság, 1900. március 8.

2.

Első elbeszélés kötete Nagyváradon jelenik meg 1901-ben A Laszky nyomdában. A Bálványrombolók a Szabadságban közölt legjobb novellákat tartalmazza. Programadó címe nagyszé-
rűen foglalja össze az induló író emberi- művészi magatartá-
sát. Ennek a magatartásnak alapvető motivuma: lázadás minden
ellen, ami régi és elavult megszokás, amely visszatart poli-
tikában, erkölcsben, társadalomban, művészetben. Támadni in-
dulattal, heves- fiatalosan, egybemarkolva apró hibát, nagyot,
mely bűnnek számít, a guny, a megvetés, az utálat és hideg
lenézés hangján. Megdöbbenteni, megalázni, ledönteni, lerom-
bolni.

Ezt az állásfoglalást nemcsak publicisztikájában tartja
szem előtt. Így nyilatkozik nem sokkal megérkezése után az
emlékezetes Rádl-afférban. "Óh, tévedés az, hogy az ifju ti-
tánok lenéznek mindent, ami régi. Nem, de azt vallják, hogy
a régiség nem tesz halhatatlanná." ¹

A vörös borítójú kis kötet tizenhárom novellát közöl.
Ady szép, szenvedélyes és gondolkodó kritikája is anarchikus
és romboló vonását hangsúlyozza.

"Biró és az új keresztelők azért irnak, hogy megdöbbent-
senek, hogy kétségeket támasszanak, hazugságot oszlassanak s
bálványokat romboljanak... És anarchista minden kiválasztott
embere a mai kornak". ²

Korai elbeszéléseiben csiráiban jelentkeznek a későbbi művek
főbb gondolatai. Elsősorban a polgári erkölcsrend ellen támad.

1. Szabadság, 1900. március 29.

2. Nagyváradai Napló, 1901. november 5. Egy cínikus ember meséi.

Érdekes ez azért, hiszen politikai célkitűzései a polgári rend megteremtését célozzák. Mégis tökéletes összhangban van vele, mert a már meglévő elemekkel különösen éppen erkölcsi téren elégedetlen. Az elképzelése szerinti kapitalizmus erkölcei mások.

A polgári társadalomban ellentmondás van az eszmények és a prózai gyakorlat közt. A legtöbb illúziót a szerelemhez-házassághoz fűzik. A polgárság kezdetben valóban puritán családi élete, szinte teljesen érzelemmentes volta ellenére, tartalmazott valami tiszteletre-méltót. Később a szigorú formákat hamis érzellemmel töltötték meg, a középkori nőkultuszt aggatták rá diszként. A megtartott formák pusztá diszletté koptak, a talmi érzelmeket ezzel takarták el. A házasság szentsége nyug lett, az erényes nő, a tisztos családanya vajmi ritka. A családapák nem becsületben öszültek meg, de a törvénytelen gyermek továbbra is megbályegzett. A szeretőtartás gyakorlat, de a házassághoz a legfontosabb kellék - a hozomány mellett - az érintetlenség. Az álerkölcnek ezt a területét választja Biró elbeszélései témájául.

A bálványrombolók a hamis bálványokat döntik le - ilyen értelemben cinikus. Nem az igaz szerelem lehetőségét tagadja, hanem azt, hogy igaz maradhat. Nem a gyermeknek szülei iránt érzett szeretetét vonja kétségbe, hanem a konvencióktól megköttött, emberségétől megfosztott kapcsolatot ítéli el. Nem az eszményt tagadja, hanem torz megvalósítása ellen tiltakozik. Elsősorban újra és egyéni megformálásra törekszik.

A családot csak a formák tartják össze, ezen belül mindenki éli a maga életét. A kis Jani csak annyit tud a méltó-

ságos papa haláláról, hogy ezentul nem kell iskolába járnia. Szeretetre vágyik, bosszút akar állni magányosságáért: öngyilkos lesz, hogy megijessze anyját. A mama a szomszéd szobában udvaroltat. Janival senki sem törődik.

Emma huszonnégy éves koráig életét beteg anyja ápolására fordította. Most vőlegénye van. Nem szereti, de szerelmes akar lenni, csak ez a kielégületlen vágy ég benne. Esküvője előtt anyja súlyosan megbetegszik, és Emma hőiesen gondozza: ha meghal, nem tarthatják meg az esküyöt.

Csáth Irénke sánta, beteg lány. Szeretetre, szerelemre vágyodik, s apja megszerzi neki: a hamiskártyás, váltóhamisító Geréb hajlandó pénzéért szerelmet mutatni, vőlegénye lesz. A lány is, az apa is örül, hiszen a boldogság ugyis csak álom, az boldog, aki nem veszi észre a valóságot.

Igy elmondva túl egyszerűnek, egyik-másik történet sutának tűnhetik. A formanyelv ingadozó, gondolatritmussal kísérletezik, alaphelyzetek néha mesterkéltek, a csattanóra kiélezett megoldás kissé erőszakolt. A tartózkodó magatartás keserű és cinizmussal váltakozik. Még nem találja meg igazságainak a megfelelő formát. Nem maga a bírálat a póz, az nagyon is meggondolt. Ady említi az Egy cinikus ember meséiben:

"Én láttam Bíró Lajos minden csákányforgatását. Súlyos témáin e könyvnek sokat töprengtünk."

Az újságcikkek gondolatait programatikus megfogalmazásban tartalmazza a címadó novella. Balázs Sándor rapszódikus, viharos beszéde még inkább publicisztika.

"B á l v á n y r o m b o l ó k vagyunk. Uttörői vagyunk egy jövőendő új világnak, amely tisztább és igazabb lesz

a mainál, amelynek még csak a hajnala dereng. ... Mi tisztogatjuk a szivekből és az elmékből a régi erkölcs pókhálót. Immár túl vagyunk ennek a világnak a problémáin. Mi tudunk olyan igazságokat, melyeket csak halkán sugva lehet elmondani. Hogy a munka szegény, megalázás és gyalázat és hogy eljön az az idő, mikor az emberiség munka nélkül fog megélni, hogy isten nevével csalják az emberiséget és tömlik be a szegények száját..."

Készül a semmivel sem törődő, kiméletlen hősök megformálására. A Pestis fiatal orvosa már ezt a típust képviseli, kicsit Jókai nyomdokain járva. A hazafiság és bosszuállás zsenije sok vonásában a romantikus tudós-ábrázolás jegyeit viseli.

"Hódító, napoleoni akarat feszítette a lelkét. A teremtmény, az alkotó erőnek ebben a felséges, kegyetlen nagy pillanatában fogantatott pusztító, nagy eszméje. Nézte a kísérleti telepeit, a hét zárral lepecsételt pusztító erőket: a pestisnek, a hagymáznak a tenyészetét. A szürkés, közönséges kocsonya ezer halált rejt magában, a pusztulásnak leküzdhetetlen, soha nem látott erejű démonát... Hozzáfogott, hogy elindítsa a halál legbuzgóbb szolgáit, a pestist és a tifuszt. A mikroszkópon villogó szemmel nézte egy ideig a zselatin-tenyészetet: a rombolás pokolbirodalmát. A baktériumokban, a pálcáalaku szörnyetegekben, a gyilkos és legyőzhetetlen apró lényekben gyönyörűsége volt most."

A romantika idejét-múlt fogásai élnek még Birónál, de a bálványromboló egyben Nietzsche szülötte is: Übermensch a régi köntösben. Hozzá kell tenni, hogy a párizsi élmény irodalmi

lecsapódása, hogy korai elbeszéléseiben Grand Guignol-szerű témákkal találkozunk.

A századforduló divatos gondolkodói, Nietzsche és Schopenhauer hatnak rá. A Prédikációkban halálról és szerelemről elmélkedik. Hódol "a nagy germán felséges agyának teremtménye" előtt. Szíve "szeretettel és a boldogítás és megváltás forró vágyával" van tele, de pesszimista hangulataiban utálja "a tömeget, a csordát". Elfogadja Schopenhauer tanítását:

"minden világos elmének legfőbb kötelessége hirdetni, hogy a kultúra hazudik néha, de az állati ösztön sohasem hazudik: hallgassunk tehát az állati ösztönre."

A kötet és az ez időben írt, de fel nem vett elbeszélések az írói utkeresés dokumentumai. Még nem sikerül egységes színvonalu, szépen formált műveket írnia, amint hogy publicisztikája is ellentmondásokat tartalmaz.

A vidéki kis kötetéről a helyi ujságokon, a Nagyváradai Naplón, a Nagyváradon és a Színházi Ujságon kívül ír a Pesti Napló, a Szegedi Napló, a második kiadásról 1902-ben még a Magyar Hírlap és a Budapesti Hírlap. Biró így nyilatkozik: semmi siker. Kétségtelenül csak annyi az eredménye, hogy írója nevét néhányan megjegyzik, kihívja maga ellen a bálványimádók haragját. A Nagyváradai Színházi Ujságban az elismerő kritikában ilyeneket találunk:

"Biró Lajos novelláinak tárgyai is mind a rendkívülinek, a különösnek a hajhászását mutatják. ... A mélységet nagyon is keresi, és ezért sokszor sekélyes vízbe lép."

A rosszindulatú "sokszor" és "néha" azt mutatja, hogy a könyv elevenbe talált.

A novellairó Biró Lajos teljes elismerése csak újabb kötetek, a Harminc novella /1906/ és különösen a Huszonegy novella /1908/ megjelenése után következik. 1904 elejétől rendszeresen havonként egy-két elbeszélését közli a Budapesti Napló, 1905-től pedig a vasárnapi számokban Ady versét követi. Neve ekkor már értéket, színvonalat jelent. A Budapesti Naplót országsszerte ezrek olvassák, és nem lebecsülendő abból a szempontból sem, hogy évekig ez volt Ady és Biró ugyszólván egyetlen foruma, nevük megismertetésében elévülhetetlen érdemei vannak.

Biró novellái szerepelnek a Nyugat előzményének tekintett Magyar Génuszban, a Figyelőben, megjelennek a Szerda hasábjain. A Nyugatnak megalakulásától 1929-ig, amikor a terjedelmes névsor lekerül a címlapról, főmunkatársa. Több elbeszélése, egyfelvonásosa, regénye először itt jut az olvasók elé, néhányszor igényes könyvismertetést ír a Szemle rovatba. Lassan nincs olyan irodalommal foglalkozó, folyóirat, ujság, amelyben nevével nem találkozoznánk. Az Új Idők, a Vasárnapi Ujság, a Képes Hét és Az Érdekes Ujság, a Pesti Napló és a Neues Pester Journal egyaránt szívesen közli írásait. Az Ujságnak is rendes vasárnapi tárcaírója. Husz év alatt - 1906-tól 1926-ig - tizenhét kötete jelenik meg. Az Athenaeum és a Pantheon, a jó szímatu Singer és Wolfner vállalkozik kiadásukra, de a Modern Könyvtárban és a Magyar Könyvtárban is jut hely számára.

A Nagyváradon megkezdett irányt folytatja tovább, de jóval szélesebb körben az egy témán belül, fejlettebb és kifinomalt művészi eszközökkel.

Novelláiban legszivesebben és legtöbbször a polgárság életét mutatja. Feltűnő, hogy ezekben alig érezhetni azokat az

ingadozásokat, amelyek radikalizmusát jobb vagy baloldali irányban módosítják publicisztikai tevékenységében. Témáit, hangját, állásfoglalását kétségtelenül a radikalizmus határozza meg: alapvetően morális szempontu. Céljuk a magával elégedett polgár kételyeinek felkeltése, annak a földindulásnak a megmutatása, amely a társadalom biztosnak látszó alapjait megrendíti, és bizonytalanná teszi a jövőt.

Különösen a cinizmusban, pesszimizmusban, a régi nézetek elavulásában jelentkező erkölcsi válságot ragadja meg nagy sikerrel. A radikalizmus hatása az is, hogy nem elsősorban osztályok, hanem a magánélet problémái érdeklik, nem a munkás kiszolgáltatottsága, annál jobban a nők helyzete.

A polgári társadalomban a leány egész élete arra van berendezve, hogy férjhez menjen. A férjfogás művészetét hihetetlen furfanggal, ezernyi cselszövással gyakorolják. Ebben a sorban egyformán osztozik Krausz Klárika, a kis zsidó lány /Férjhezadás/, Frank Éva és a kegyetlenül gögös, királyian szép Zólyomi Jeanette. Néha véres, kegyetlen és egyszerre tragikomikus ez a küzdelem, a három Hlavathy lány ennek lesz áldozata.

A házasságban megkeseredik a nagy küzdelmekkel kivívott eredmény. A lángoló szerelem, ha volt is, megszokássá lanyhul, s a legkisebb ok elég arra, hogy kilobbanjon. /Matt/ A külsőleg legharmonikusabb, a boldognak tűnő házasság csak kifelé az, a formákra vigyáznak /Leszámolás, Drámarészletek/.

A mamák és a nagymamák féltve őriznek egy titkot, már maguk is alig emlékeznek, hogy boldogtalanok voltak, hogy menekülni szerettek volna /Öreg emberek/.

A polgári házasság alapjaiban hibás. Ezt a tételt igazol-

ja, hogy - fátumszerűen - a legnagyobb, a tökéletes boldogságba mindig beleszól valami apróság: a mult egy része vagy egyszerűen az, hogy közben eltelt az idő. /Az idegen gyermek, Az ítélet/ A tragédia bekövetkezését több novellában arra építi, hogy az emberek bizonyos dolgoktól irtóznak. Máskor az emberi gyengeségek szolgálnak alapul a szerelem cselszövéseiben /Ilka, A poharak, A betörő/.

Az igazi boldogságot az erőszakkal vagy gazdasági érdekből létrejött házasságban sem a férfi, sem a nő nem találja meg. Csak azok boldogok, akik sohasem jönnek rá, hogy van magasabbrendű élet is. A régi tisztcsaládok ritka példája a szürke kis emberek, alázatos asszonyok házassága. /Fanyar nász, Egy házasság/

A helyzet vámszedői a szeretők. Nem démonok, hanem a maguk nemében üzletemberek: a szépség, a fiatalság, az egészség a tőkájük. Tisztességes életre vágyódnak. Ezért járkál a gázlámpák alatt, hóban toporogva Teréz, az utcalány /Csuka II. István/. A hozományát gyűjti össze az Olympiában Szeréna /Az ispánné/, ezért harcol ravaszul Teca, a kis színésznő.

A tisztességes uriasszonyok megvetik, lenézik őket. Gazdag, szép, elegáns asszonyok, művészfeleségek tizéves találkozóra gyűlnek össze. Egyik osztálytársuk, volt barátnőjük, Neuwirt Emma -Budapest legfeszlettebb, leghódítóbb kurtizánja, az asztal végén kiközösítve ül. EGYMÁS KÖZTI csendes beszélgetésben titkok oldódnak: mind válik vagy válni készül, valamennyinek rosszul sikerült a házassága. A találkozó végén Emma ül a csendes és csodálkozó Olivia tanárnő helyére: "és nemsokára az egész társaság...csillógó szemmel és borzongva, néha kissé szégyenkezve, de szomjasan hallgatta...felvilágosításait." /A hatodik osztály/

A hódító, a diadalmaskodó, az előnyöket élvező a férfi. Igazi nagy szerelem csak egészen fiatalon fűti őket, s esetleg örök szerelem marad, ha teljességét valami megakadályozza /A tó, A gyászoló férfi/. Nekik a házasságban elsősorban a hozomány a fontos.

A nőtlen fiatal emberek élete a legsivárabb, leglaposabb, többnyire csak a pénzen vett szerelmet ismerik. Ritka kivételek, akik érzik, hogy nem a hódítóknak, az élet királyainak van igazuk, akik tiltakoznak az önző társadalom, az embertelen igazságok ellen. Az ő szavuk azonban nem számít, a szerelem éhezői közé tartoznak. Az ilyen ember hiába

"érzi, hogy a másiknak nincs igaza, hogy gaz és alávaló, de érzi, hogy ő is a szerelem éhezői, a csókok koldusai közül való és hogy a természet ostoba nagy igazságtalansága fosztotta meg attól a lehetőségtől, hogy a maga igazságát összemérje a másikkal." /Csókok koldusai/

A hódító férfiak sora is rendkívül változatos. Elárulják a szerelmet. A "Rátóti" vőlegénye karcsu, magas, fekete szemű, kicsattanó egészségű harminckét éves férfi. Kéjelegve alázza meg menyasszonya első szerelmének emlékét, rettenetesen szégyenli, hogy egy szerencsétlen gyenge ember megelőzte.

"En a maga multjának ezt a részét bántani akarom... ki akarom tépni, rá akarok taposni."

A birtokos önző és brutális, visszataszító gögje él benne, magához akarja alacsonyítani, meg akarja semmisíteni menyasszonya emberségét. "Csak mindig azt kell mondania, amit én mondok."

A polgári házasság a nő szentesített prostitúciója, de azzá válik a férfi számára is. Az élet harcát ki több, ki kevesebb

ideig bírja. A szegény hamarabb dől ki, amikor belülről megéri az elaljasodásra. Az élet előkelő formája nem érhető el és elárulja. Az arisztokrata finomságért lelkesedő fiatalemberek sorban megnősülnek - pénzért. Tudják, hogy ez becsstelenség.

"Az aljasság, barátom, ha az ember pénzért házasodik.

Csak a pénzért. Csak azért, hogy ne kelljen többé harcolnia, hogy megpihenhessen, vagyonba jusson. Az aljasság."

/Aljas emberek/

Ritka az olyan férfi, mint Leonidasz, aki hogy meneküljön utólag, öngyilkos mer lenni. Ezek a prostituált férfiak, ők is eladták a fiatalságukat, szépségüket, egészségüket, öszülnek, kopaszodnak, pohosodnak és bánatukat legjobb esetben borba fojtják. A vagyon és a társadalmi érvényesülés megszállottjai között előkelő helyet foglal el Uzelác Gusztáv, a polgár becsület karikaturája.

"Egy másodrangú budapesti gyáros, Uzelác, elérte életének harminckettedik esztendejét, és ebben az emlékezetes évben megházasodott. Harminékét éves életének ez volt az első szabálytalan és kockázatos cselekedete. Ez ideig élete csendesen folydogált előre; amikor annak idején rákerült a sor, belépett volt apja gyárába, amikor apja meghalt, átvette volt a gyár vezetését; üzleti dolgokban nem kísérletezett, hanem megmaradt a régi biztos uton; ami a társas életét illeti, ugyanabba a kerületi kaszinóba járt, amelybe annak idején az apja, és az életről, az emberekről való felfogása is ugyanaz volt, ami az apjáé. Nyíltan ezt a felfogást nem mindig képviselhette, mert a

kaszinóban divatba jött a modernség; néha, amikor már nagyon hangosan mondta, "akkor el is hitte, hogy ő halad a korral; lelke mélyén azonban meg volt róla győződve, hogy a jó isten azért teremtette a világot, hogy ő lakatosárut gyártson benne, és titokban semmit a világon jobban nem gyűlölt, mint a szocialistákat."

A fiatal Oltványi, a miniszter unokaöccse, miután az öreg Seiler anyagi viszonyai felől megbízható értesítést kapott, elcsábitja Uzelácz feleségét. A férj öngyilkossággal fenyegetőzik. A nagybácsi mentő ötlettel áll elő: királyi tanácsosságot ígér Gusztávnak. Uzelácz Gusztáv nem gondol többé öngyilkosságra.

Apró esetek, közönséges történetek főszereplője gyakran személytelenné válik. A tipizálás sajátos kísérlete, hogy dialógusainak hőseit nem nevezi meg. A "férfi" és "a nő", "az őszülő" és "a kopaszodó", a névtelenek, nagyon sok férfi és nagyon sok nő nevében beszélnek.

Néha szemére vetették, hogy emberei eltűnnek a cselekmény mögött. Ez csak kivételesen ritkán történik meg, és nem jelenti azt, hogy bíró nem tud markáns embereket, kényesen esztergályozott jellemeket alkotni. Ragyogóan sikerült Geiger Gál Simon püspök gőgös alakja, emlékezetes marad, ahogyan a fogadáson gunyosan fölcsillanó szemmel, jellegzetesen zsidós mozdulattal kiutsítja házából "a szemetet", a milliomos rokonokat/A bosszu/. Ismerősként mozdul a fekete ruhás, dülledt méltóságú Zsalud Sámuel, aki minden lehetséges alkalommal elmondja lelkében már elárult igazságát: "Az ipar a nemzeti vagyonosodás fondamentuma." Gyürky Hajdu Ádám, "a csendes, gőgös, keménydereku öregur", aki tiz év alatt háromezer holdat költött Litvay Kamillá-

ra, a pusztuló dzsentri fényesen sikerült típusa.

Biró Lajos a város írója, Budapesté és a kisvárosé, - "Kunszállásé" - amelynek egész könyvet szentel. Biztos kézzel ragadja meg sajátos atmoszféráját. A kaszinóban Pufi bácsi nagy-szerűen megél maradék ételből-italból és az eltűrt pofonokért kapott pénzből. Tarányi Sándor képviselőjelölt megbukik, és el-hagyja a menyasszonya, amikor kiderül, hogy a mérnök minden hó-napban mosatja a gyomrát. Pacséry Flóriánt kinevetik, mert tisz-tességesen közeledik a zsidó kocsmáros lányához, és csodájára járnak Teréznek, a pesti cselédlánynak, aki negyven éves és még nem volt szeretője. Itt megbukik a világhírű hegedűművész és zeneszerző, Déghy, és örjögően megtapsolják Viczay Ili klim-pirozását. Mindenkinek a sorsa eleve elrendeltetett. Matyinak, a kereskedősegédnek hősi cselekvésre egyetlen alkalma nyílik, a nyári tüzeseteknél:

"cselekedni akart, tenni akart valamit, valami különöset, valami hősieket, valami nagyot és bátrát, ami elképesse és tiszteletre bírja az embereket. A kunszállási utcán a-zonban vastagon és puhán hevert a szürke por, a Mátrának tiszta estéken is csak a körvonalait lehetett látni, a Tiszát csak sejteni lehetett valahol a messzeségben, viá-gasztalanul egyszerű, lapos, poros és békés volt egész Kunszállás." /Matyi/

Kereskedő, iparos, ügyvéd, orvos, gazda: a kisváros középosz-tálya ez. Budapesten kibővül a kör lefelé is, felfelé is. No-velláinak hőse az utcalány, az ügynök, az ujságíró, a gyáros, az uriasasszony, a képviselő, aztán írók, festők, színészek, orvo-sok, tisztviselők - mindenféle foglalkozásu, mindenféle ren-dű és rangu ember. Jól ismeri valamennyit.

Nem jelzői értelemben vett hősök. Szürke, mindennapi emberek akár hangoskodva, akár észrevétlenül élnek. Mindenki be van zárkózva a maga életébe, a megszokott formák, a részvétlen udvariasság és illemtudás szabályai közé. A legcsendesebb életnek is vannak azonban fordulópontjai, sorsformáló szakaszai. Egy-egy pillanatra érdekessé lesznek, világító példává válnak. Ezeket a pillanatokot lesi meg az író.

A városban is csak az emberek érdeklik. Mindenkihez érdeke szerint nyúl, a szívet keresi bennük, aszerint ítél. Sokan könnyűnek találtnak. A kékharisnya Lili emberi súlytalansága gunyos szavakra bírja. Az unatkozó fiatalasszony "rövid habozás után lelkesedik" a türelmetlen fiatal festők tárlatán; egyetlen "eredeti" gondolata: "egész létem ... sajgó seb, mely reszketve vonaglik meg az élet minden érintésére", és azzal jellemzi érzéseit, "hogyan még a cipője szabásának is összhangban kell lennie nemes, előkelő és szenvedő lelkével."

Avatott kézzel mutat igazi nemességet, meleg szívet. Forgács könnyes szemmel, lábujjhegyen surran ki Geltz Emma szobájából. Megérdemli a tiszteletet, nagyon emberi volt: Geltz Emma, az öregedő színésznő letörölte arcáról a festéket, vállalta az öregséget /Halott a szobában/.

Remegő együttérzéssel mondja el Öreg Baracs István, a hajdani nagy színész tragédiáját, aki a Dalos Színházban otromba, nevetséges szerepeket játszik, hogy mellette csillogjon, sikert arasson a "varju, vércse" Tábori Panni /Színészek/. Megkeresi a szívet Napoleon félistenné embertelenített alakjában /A császár/, csodálatos intuícióval a pompeji katona lábába kövesedett testében is, amelyet a kötelességtudás példaképévé mere-

vitettek. A görög katonát Kosztolányi Anatole France Pilátus-novellájához, a Judea helytartójához méri. Az ötödik szimfóniában a profánul meggyalázott Beethoven halotti maszkját eleve-níti meg, s feldübörögteti a sorsszimfóniát. Költőiségében nagyszerű maradandósággal ez a két novella kiemelkedik legjobb művei közül is.

Embertelen társadalomban a szívet megmutatni nem érdemes. A legnagyobb jószándékot és a legtisztább akaratot is csak guny, kinevetés jutalmazza. A szív megöli az embert; az önzetlenség ismeretlen, a jó cselekedetet le kell tagadni, meg kell gyaláz-ni; a gyengét magához hasonítja a társadalom /A prologus, Otto-kár/.

Az egyéni akciók eredménytelenek, egy emberrel hiába tes-szünk jót. Titkos panamák, titkos gazságok, titkos csalások hálozzák be az életet. Pálóczy Viktor megakadályozza, hogy Wei-ler Róza munkanélküli tanítónő a felkinált állásért cserében Lehnert tanácsos, városatya "hálás barátnője" legyen. Lehnert a szeretőtartás kisstilű gazembere egész megjelenésével az át-lagpolgár megtestesítője.

"Sárga a felöltője, és kerek a feje; sárgás a bőre, és világos a bajusza; krumpliorra van, szintelen szeme, e-rősen pohosodik és negyven éves lehet. Tűrhetetlenül vi-lágos jellege van az egész embernek, és szinte fickándó-zik a buta, a ravasz életörömtől."

Micsoda sötét ember ez a gomblyukában krizantémot viselő kis ur! Pálóczy Viktor, a jószívű emberbarát csak azt akadályozza meg, hogy a lány állásba jusson. Ő nem városatya, aki visszaélhet a hatalmával /A protektor/.

Az a világ, ahol ezek a történetek játszódnak, a város, főként a középréteg vagy a nagypolgárság köre. Gazdaságilag rendezett körülmények, több szobás lakások, jól táplált emberek, a körut világa. Bíró tudja, hogy nem messzire ezektől a szép, levegős, világos, kényelmes lakásoktól él egy másik világ, a rettenetes nyomortanyák népe. Néha rádöbben, néha elszégyenli magát, de csak ordítani, sirni tud "a világ tenger sok nyomorusága" miatt, mint az Öt ezüstforint orvosa.

"El voltam telve undorral, felháborodással és keserőséggel.

Hát ilyen életek is vannak a világon... Hát így élnek ezren és százezren, öt percnnyire a köruttól."

Részvét és felháborodás, Pálóczy Viktor nagy segíten/akarása, a polgári radikális humanista lelkiismerete szólal meg az íróban.

A novellák legnagyobb érdeme, hogy hitelesen vallanak arról az elembertelenedési folyamatról, amely az imperializmus korának jellemzője, és törvényszerűnek láttatják a kis- és középpolgárság egzisztenciális bizonytalanságát, habár nem gazdasági mozzanataiban, hanem erkölcsi következményeiben.

A városi élet ábrázolása a kilenvenes évek prózairodalmában a kisváros elesettjeinek, különceinek bemutatásával kezdődik. Petelei István hőseinek egyike-másika csaknem patológikus eset. A nagyváros lakói is először elviselhetetlen nyomorukkal hívják magukra az író figyelmét. Ennek a szemléletnek jellegzetes terméke Bródy Nyomor című kötete. Ez tűnik fel Kóbor Tamás korai novelláiban és Thury Zoltán írásaiban vagy Molnár Ferenc Széntolvajok című elbeszélésében. Erősen hat az ilyen témájú művek problémafelvetésére, ábrázolására, művészi

megoldására a naturalizmus, amely felfedezi az írók számára a külvárost.

Heltai prózájában a nagyvárosi polgárság kissé felületes, könnyed felfogású, ugyancsak francia hatásra alakuló bemutatása jelenik meg, az ő hangját folytatja irónikus-cinikus és szentimentális modorban Molnár Ferenc. Bíró írásainak sajátosságát az adja, hogy a maguk körében tekintélyes polgárok látszólag problémátlan világát fenyegetik elháríthatatlan katasztrófák, nem a nyomor szélén táncolók, nem különcök tragédiái.

A csupa alázatos, csendes vagy nagyhangú és magabiztos polgár között csak néha tűnik fel egy-egy lázadó, elkeseredett ember. Ordítanak, üvöltenek a fájdalomtól, a tehetetlenségtől, a szégyentől, a haragtól, de harcot nem kezdenek. A társadalommal való szembenállásról, osztályok közötti összeütközésről ritkán esik szó. Csak Az operáció szegény napszámosából robban ki az elkeseredett düh az urak ellen:

"De az istenit az urnak, - üvöltötte - nem addig van az. Már négy doktor küldött el... A szegény ember rosszabb a kutyanál... Az az asszony ott dögöljön meg... De bizony velem jön az ur!"

Ez az öntudatosnak még nem nevezhető urgyűlölet lobban fel az igába görnyesztett szlovák aratókban a Keleti pályaudvaron, amikor az ital mámorától merészebbé válva, az ur előtti meghunyászkodást elfelejtik, kaszához nyulnak, és "öljük le az urakat!" kiáltással indulnak ostromra a vonat, a pályaudvar, a rendőrök és a katonák ellen. 1908-ban Bíró maga is a megrettent városához tartozik, ezért lesz - minden ösztönös igazsága elle-

nére - a kétszáz szlovák paraszt luxuskocsikat szétromboló megmozdulása részeg emberek "ok nélküli" vérvirágos aratásává. A katonák a rettegéses éjszaka után

"az üvegtető alatt, a várótermekben, a pincében, a bennmaradt vasuti kocsikban egymás után szedték össze a rombolás, piszok, pálinka, pezsgő és vér között részeg álmokban fekvő aratókat."

A parasztokban állandóan lappang a tartós gyűlölet, készek a lázadásra. A béres villája könnyen mozdul, és leszurja vele az ispánt. Kürth Pistáék birtokán is ez történik. A külföldről hazatért urfi hirdette köztük, hogy minden ember egyelő. Az ő tanítása nyomán készülnek osztozkodásra a parasztok. - Pista megtorpan. A szeretője, Erzsi, a cselédjük anyja ruháit akarja jussolni. Kürth Pista visszavonja a szavát, az igazságát.

"A lány fölkapta a ruháját, és megvetően surrant ki a szobából. Pista becsukta mögötte az ajtót. Ugy érezte magát, mint aki nagy betegségből gyógyult föl, mint aki tudja, hogy soha ebbe a betegségbe vissza nem esik.

Fölkapta a fejét, és keményen, keserűen, dacosan, fájdalmasan, de rendíthetetlenül mondta még egyszer:

- Vannak urak és vannak parasztok."

Vannak urak, vannak parasztok, és a különbség megtartására ügyelnek a csendőrök. Két kakastoll billen Bíró egyik novellájában. Egy falusi csendőrörsre parasztokat hoznak be "a mozgalom" miatt. Az örsvezető vallatja őket, és hosszú ordítás, a korbács csattogása hallatszik. András, a fiatal csendőr háborog belülről: "azokat is csak anyja szülte". András fiatal még, most került a csendőrökhöz. Az öregekben már nem él az össze-

tartozás semmilyen tudata.

" - Ölni kell a népet, öcsém - mondja felsőbbbseges, nyugodt, tanító hangon. Ölni kell a népet, mert különben nem bír magával, és azt hiszi, övé a világ. András megriadtan rázza meg a fejét. Az öreg csendőr felemeli kesztyűs mutatóujját:

- Vágni kell a parasztokat, öcsém, mint a répát, mert különben rád kap.

András nem bír magával. Dacosan megrántja a vállát.

- Hiszen én is paraszt voltam - fakad ki elkeseredetten. Az öreg csendőr megáll. Ránéz. - 'Sz én is - feleli hangosan. Tovább megy.

- De most már nem vagyok az - mondja nyugodtan, a hangját leeresztve. ... - Csendőr vagyok - mondja nyugodtan, csendesen, gögösen."

András másnap a kocsmában leszur egy öregasszonyt, és lelövi a fiát. Csendőr lett.

A parasztábrázolás nem jellegzetes témája. Kevésbé ismert terület, és a városi ember szemével látja a falu életét. Olyan azonosulásra, mint Móricznál látunk, nem képes, színvonalát nem is éri el. Látásmódja leginkább Thury paraszt tárgyú novelláival rokon. Nem rajzol idillt, mint Gárdonyi szinte egész életében, Tömörkény és Móra elbeszéléseinek etnográfikus, népszokásokat leíró realizmusa is távol van tőle anekdotikus elbeszélő modora miatt.

Igen erős társadalmi érdeklődésű író. Legjobb novellái éppugy a vihar előtti hangulatot éreztetik, mint publicisztikája. Az, hogy elsősorban a polgári házasság kérdésével foglal-

kozik, kétségtelenül gyengíti bírálatának hatásosságát. A polgári radikalizmus elősegíti ugyan a tudatosabb kritikát, ugyanakkor azonban leszűkíti a vizsgálódás körét, tompítja az írói ábrázolás bátorságát. A következetes polgári radikális nem lehet forradalmi művész, Bíró munkái is tükrözik ennek az ideológiának minden következetlenségét.

Írói fejlődése lassankint elmarad politikai fejlődése mögött. Különös élességgel látszik ez a világháború idején. 1914-1917 közt nem jelenik meg új novelláskötete, csak a régiek új kiadásai. Az 1917-18-as években írt újabb elbeszélései is a régi témakörben mozognak, nem haladják meg a Harminc novella színvonalát. Háborús elbeszélései jórészt a fantasztikum körébe tartoznak /A fehér teraszok, Baradlay kapitány, A skarlát kutya/, a többiek legnagyobb hiányossága, hogy az aktív háboruellenesség nem kap hangot bennük.

Láttuk, hogy kezdettől nem is jellemző rá ez a magatartás, és csak 1917-ben fordul szembe határozottan a háború folytatásával, céljaival. A háborús novellák a fokozottabban érző szociális lelkiismeret feljajdulásai. Publicisztikájában az utolsó években ennél jóval tovább jutott: a forradalom hirdetéséig.

Egyik elbeszélése - Negyed órával éjjél előtt - azt a hangulatot idézi, amely a háború kitörését megelőzte. A két ellenséges miniszter zárt ajtók mögött nevetgél az ujságok hazafiaskodásán és a nép rettegésén. Nemzeti érdekeket emlegetnek, de tulajdonképpen politikai karrierjüket egyengetik. Negyed órával éjjél előtt - a háború kitörése előtt - kiadják a közös nyilatkozatot: megvédték a nemzeti érdekeket, a tengerszemet és a

tranzverzális vasutat.

A háboru aztán egy kis tengerszem miatt valóban kitör. Biró keresi a megmaradt embert. Meglátja az öreg Firniklnében, aki a háboruban teljesen egyedül maradt sötét, hideg szobájában, és minden szépség, fény, melegség, tisztaság és hűség jelképévé lesz számára Arabella, a hófehér kacska. Meglátja a kórházban fekvő paraszt katonákban, akik otthonra emlékezve gügyögnek Firniklné sárga kis jószágának, és kérges tenyerükben fegyver helyett a puha, meleg testet dédelgetik /Arabella/.

A háboru elleni tiltakozás a Haparanda fogoly tisztjeinek hazalihegő, komor, önemésztő vágya és az itthonmaradottak idegei közt lappangó fáradtság, dércsipettség /A másik hadsereg/. A háboru szülötte Fleck Timoleon, a rögeszmés tragikomikus alakja /Zsuzsanna hozománya/, és azé a cselédé, aki évek óta kurgatott pénzén csak egy szegényes temetést tud biztosítani magának. /Föld/

Megmutatja a másik oldalt, a háboruból élőket, vagyonosodókat. Méliusz Ádám minden vagyonát fegyvergyártásba fektette, többszörös milliomos lett. Zengő próféta hangon hirdeti saját zsenialitását, reszket a békekötéstől és a fejlődés tendenciájától: a szocialista eszméktől, vagyona felosztásától /Zsuzsanna hozománya/.

A Gálszécsy-Gelb család is a hadiszállításból gazdagodott meg. A parvenü milliomos Gálszécsyné az arisztokráciába szeretne bejutni. A fáradságosan összeterelt társaság valóságos kirakata a háborut akaróknak, hasznait élvezőknek. Kitty a legnagyobb arcátlansággal beszél egyik eredményéről, a régi és az új arisztokrácia összefonódásáról:

"az új és a régi arisztokrácia elvegyülése hovatovább a legnagyobb mérveket ölti. ...a morális és materiális cse-reviszonynak az eredménye: a régiek átveszik az újak rossz tulajdonságait, és az újak átveszik a régiek rossz tulajdonságait."

Néha megérinti őket is a félelem, mi lesz a háboru után. Kedvesen, bizalmasan társalognak róla. Hargitai, az öreg költő és ujságíró nem éppen új jó tanácsot ad:

"Keressetek sokat. Ez az egyetlen mód rá, hogy a nemzet vezetése megbízható kezekben maradjon és hogy a démosz elhatalmasodása a nemzeti idealizmus szelleme helyett az alacsony materializmus nemzetközi szellemét ne hozza be-le közéletünkbe."

A háboru és a háboru utáni helyzet "a démosz elhatalmasodásával" fenyeget. Rajasics báró szerint a háboru idején a nép életnivója emelkedett, a katonák csak a kötelességüket teljesítik, nem is szokatlan körülmények között, mert "az egyszerű paraszt hozzá van szokva, hogy a természet ölen éljen." A háboru valósággal véletlen szerencse, hiszen a katona családja ingyen jövedelemhez jutott a hadisegéllyel. A katona jól él, és hozzászokik a semmittevéshez. Kész Revolutionspöbel. "A nemzeti idealizmus szellemét" ajánlatos lesz a háboru után állandó rendőri és csendőri felügyelettel biztosítani.

A Gálszécsy családnál összegyűlő elmés társaság cinikus és bárgyu érvelése a háboru mellett nem az író kitalálása. A hadimilliomosok leleplezése, bár ezzel is feladatot teljesít, nem kíván különösebben baloldali magatartást. Ezeknek a novel-láknak az értéke, egyetlen háborus elbeszéléséé sem éri el a

Szegény emberek színvonalát.

A háború után egyetlen elbeszélés kötete jelenik meg: 1926-ban Az élet arénája. Hidegen vonja le a tanulságokat, és ez az igazság a felülmaradottak igazsága, a győztesek racionalizmusa.

"Végre is, mi az élet - kérdezte Stradnitz. - Harc a létért. Ezt a harcot pedig szentimentalizmus nélkül kell vivni. Aki itt humanizmusról fecseg, az vagy ostoba vagy hazudik. A derekabb győz és győzzön is. A győzelem mindent igazol." /Amalaswintha/

Ez a kötet már hanyatlást mutat. Megérezhetők még benne korábbi kritikai realizmusának utórezgései, főként egy-egy részletben. Töretlen az emberbe vetett hite, de ez is inkább csak a szándék szeretete, a lemondásban az utolsó remény.

"Igazatok van: tele a világ dühödt farkaséhséggel és jászolirigylő /?/ ocsmány sertés féltékenységgel. Nehéz az embert örökre meg nem utálni... Én semmiben sem hiszek, amiben az öregasszony hitt. De mert őt ismertem, most már életem végéig rendithetetlenül hiszek egyben: az emberben."

/Szeretet/

A lélekábrázolás elmélyül, sőt ebben az időszakban szinte kizárólagos módszere. Hősei már nem cselekvő, mozgó, jól-rosszul, de harcoló emberek, hanem tépelődő csupasz idegcsomók. Korábban még a pusztulásra ítélték is többnyire bátrak, fesszek, az élet harcosai voltak. Most félnek az élettől. Pessimizmus uralkodik el az írón is, a hősein is. Egy huszonegy éves fiatalember - életerős, vaseszségű, öngyilkos lesz. Mi készítette erre? Az élet, amely elől menekült.

Az izoláltság élménye elmélyül Biróban és újabb írásaiban

az intellektuális magány jellemzi hőseit. Az ember zavartalan boldogsága csak úgy őrizhető meg, ha életét az élettől való elzárkózással védi, ha bűvös körbe zárkozik, ha csak magával tördik.

"Ahová nézek, szenvedés, bánat, nyomorúság. Börtön, kórház, megalázottság, letaposottság, véres könnyek és vonagló szivek. Spanyol bikaviadalokon látni néha, hogy az áldozatul behozott lovak, amelyeket a bika éles szarva fölnyársalt, belebotlanak saját kiomló beleikbe. Így börtörkál az ember az élet átkozott arénájában."

Az arénába, az imperializmus világába, gladiátorok valók. Halálra van ítélve mindenki, ha elég gyöngé arra, hogy mások életével törődjék. Elveszett ember, aki még mindig az igazságot keresi, aki mások szenvedését magára vállalja; a jó, a becsületes, aki ember, nem élhet tovább ebben az embertelen világban. Az arénában védekezni és támadni kell, aki erre nem képes, nem lép többé porondra.

Pozitív hősei - a tiltakozás új formájaként - Krisztus lelki emberek. A szociális lelkiismeret ébrentartása legrokon-szenvesebb vonása.

Bellarmin Ottót egyszer tévedésből börtönbe zárják. Közös cellája van három csavargóval. Ez a rövid idő átalakítja.

"Számomra nagyon különös volt eleinte, hogy saját sorsukat - a csavargást és börtönlakást - mindhároman pontosan és határozottan annak tulajdonították, hogy a társadalom urai és vezetői gonoszak, szívtelenek és rosszindulatauk."

Az egyik csavargó gyilkolt - egy darab kenyérért. Bellarmin Ottó bűnösnek érzi magát.

Gyakran menekül a fantasztikum világába, társadalmi utópiák ábrázolásába. Fiatalkori gondolatait élesztgeti A csillógó öv. A nagy tudós különös szerkezetet talál fel, amely viselőjének minden tettét hiven megörökíti. A találmány rendkívül népszerű. Egy idő múlva érthetetlenül megszorodik az öngyilkosok száma. Az öv tulajdonosai öngyilkosságuk előtt valamennyien végignézték saját multjukat: "nem lehet elviselni az életet, ha végre olyannak látjuk, mint amilyen."

Jellemző, hogy a társadalmi utópia is a kapitalista társadalom utópiája. Biró a magasan szervezett társadalom ideálját a radikalizmus elemeiből állítja össze. A csillógó öv társadalma már ez a világ. Egyetlen szindikátus uralkodik királyok, miniszterelnökök, országok és népek felett. Az emberiség élete néhány ember kezében van. Biró igazában már álmában sem hisz, elképzelése még ebben a világban is csak félig valósul meg: "a hatalom felelősségét" a szindikátusnak nem minden tagja érzi.

Az élettől való elfordulást mutatja a lélekelemzés iránt megnövekedett érdeklődése, valamint hogy elbeszéléseiben jelentős szerepet kapnak titokzatos erők, álmok, telepátia, miszticizmus, amelyek a reális társadalmi erőket helyettesítik. Ilyen módon fejezi ki passzív tiltakozását, harcolni, hitet adni többé nem tud. A forradalmak utáni megtorpanása, kiábrándultsága tükröződik a kissé egzisztencialist^a színezetű novellákban.

Az emigrációban elszakad a magyar élettől. Szereplői idegen emberek, történeteik, jórészt problémái idegen problémák. A kapitalizmus általános válságát nem tudja olyan erővel

ábrázolni, mint a magyar társadalomét. Fojtogatónak érzi a levegőt, és alig veszi észre, hogy fokonként őt is megmérgezi. Először elveszti tollának élességét, írásai bátorságát: nem leleplezőek vagy csak nagyon áttételesen azok. Magyarországon a leghaladóbbak közé tartozott, az emigrációban inkább jobbra enged, mint balra; néhány kifejezetten szovjetellenes megjegyzés tűnik fel írásaiban. Írói magatartása tükrözi politikai jobbratolódását, a radikalizmustól a liberalizmus felé vezető útját.

Tanulságos művészi - írói és politikai fejlődése szakasza-
inak egybevetése. Realistaként jelentkezik, az 1900-1904 kö-
zötti éveket, amikor egyre határozottabban közeledik a radika-
lizmus felé, a realista író készülődésének tekinthetjük. 1904-
1914 között teljes vértetében mutatkozik meg, ugyanekkor vá-
lik a polgári radikalizmus egyik vezéralakjává. Az 1908-13-as
válság, amelynek nyomait publicisztikájában láttuk, elbeszélé-
seiben nem érezteti hatását. 1914-18-ban a két fejlődés szét-
válása kezdődik: a világháború eseményeit, a forradalom érle-
lődését nem tudja újra fellendülő publicisztikája eszmei szint-
jén érzékeltetni - novellista tevékenysége háttérbe szorul. A
forradalmak idején teljesen elhallgat az író. Az emigrálást
követő időben még tovább él a kritikai realizmus. 1926-ra új
módszerű - analízáló - novelláiban kevés nyoma marad korábbi
magatartásának, fejlődése megtörik.

Az elbeszélés kiváló művésze; erős, önálló tehetségét
még ellenséges hangú bírólói is elismerik. Érdekes, hogy a

különböző izlésű és pártállású kritikusok egymásnak ellentmondó művészi szándékokat olvasnak bele novelláiba. Az eltérő értékelés annak eredménye, hogy az írókat teljesen elszigetelten vizsgálják, csak mint művészt.

A novellairót akkor érthetjük meg, ha egész működését szoros összefüggésben vizsgáljuk publicisztikájával, ha kitapintjuk azt az eszmei-politikai vonulatot, amely írói tevékenységét meghatározza. Ezért vizsgáltam először alaposabban, de az anyag nagyságára való tekintettel korántsem a teljesség igényével, ujságírói tevékenységét.

Nem "az elbeszélésnek maga magáért való szeretete" emeli az elsők közé, mint Kosztolányi véli, hanem az, hogy mindig határozott cél vezet. Nagyon jól megérzi ezt a Budapesti Szemle cikkírója, ezért ír fanyalgó-felháborodott kritikát.

"Mélyen lehangoló annyi züllött teremtetést együtt látni, mint amennyit Biró gyűjtött össze novelláiban, de még inkább lehangolók azok a kérdések, amelyeket az író céljai támasztanak."

Szerencsére kéznél van az ilyen esetekben mindig felhasználható és mindig fel is használt érv:

"Biró olvasóját legfeljebb csak az nyugtathatja meg, hogy a süllyedt lelke novellahősök jelleméből teljesen hiányoznak a magyar faj jellemző vonásai." /BSzle, 1911.

145. köt. 478. lap./

Köteteinek érdekessége, hogy a legjobbakban nem egyszerűen az egy időszakban írt novellákat gyűjti össze, hanem tematikusan szerkeszti. Különösen sikerült a hangulatában is egyetemes Kunszállási emberek című kötete. Sajátossága még, hogy

egy-egy jellegzetes novella-hőse több történetben visszatér, így köztük bizonyos ciklikus egységet teremt. Nem alakul ki mégsem összefüggő novellafüzér, csak körvonalai bontakoznak halványan.

Témaválasztását a kritikai szándék határozza meg. Problematikája többnyire erkölcsi vonatkozású: a szerelem, barátság, hála, becsület, hazaszeretet kérdései foglalkoztatják. A szociális felelősségérzet hiányára vezeti vissza az osztályellentéteket, társadalmi igazságtalanság okozza a kizsákmányolást, az igazságosság megvalósulásától várja megszüntetését. A cselédsorsban nem a fizikai kihasználás, hanem az erkölcsi kiszolgáltatottság háborítja fel. A polgári erkölcsöt, amely szerint a nyilvánosságra jutott bűn ítélendő el, képmutatása miatt marasztalja el.

Hősei két csoportra különülnek jellem és lélekrajz szempontjából. Novelláiban a Nietzsche-i szolgák és erők harca folyik. A tragédia abban gyökerezik, hogy a kisszerű hős ki akar törni a neki rendelt körből: a hétköznapiok az élettere, a dolgok ismétlődése tartja fenn, a szürkésege védi - torz kísérlete visszahullással végződik, poros eszményei áldozatul esnek. E tekintetben Maupassant hatott rá, tőle tanulta a polgári önismeretet, az illúziótlan szemléletet.

Maupassant a mestere a szerkesztésben is. Leginkább a hagyományos cselekményes novellát műveli. Egy-egy jól meglátott alaphelyzetből indul ki. Ezek önmagukban véve nem különösek, de neki elsőrendű képessége, hogy "az egyszerűben, ingénytelenben találja meg a nagyszerűt" /Kosztolányi/. Az akció minden bonyodalomtól mentes, ezért a novella szerkezete szilárd.

Az alaphelyzetet néhány erőteljes vonással vázolja fel, emberei multjából csak annyit tudunk, amennyi a megértéshez feltétlenül szükséges. Többnyire nem ad közvetlen jellemrajzot, hanem az események során bontja ki. Az egyszáлу cselekmény sohasem válik primitívvé, és páratlan tartalmi tömörséget ér el a zárt, kemény, csillogóan tiszta kompozícióval.

Fő jellemzője a drámaiság. Ezt nem a cselekmény bonyolításával, hanem belső ritmusváltással, gondosan felépített gyorsuló és lassuló eseménymenettel éri el. Az elbeszélés ütemének lassítására nem használ tárgyi részletező leírást, a belső monológot is ritkán. Nála nem találjuk a dekompozíció szokásos formáit: öncélú reflexiókat, terjengős részleteket, elburjánzó hasonlatot.

Előadása egyszerű, kedveli a rövid mondatokat, az aprózott stílust, kevészavu és mégis sokszínű. Benedek Marcel ezt a tulajdonságát az olasz reneszánsz novellák "hűvös objektivitásával" rokonítja. Az izmusok hatása alig érezhető nála, legfeljebb stílusában. Elbeszéléseiben nem-csak az anekdotával szakít, hanem a Jókai- Mikszáth típusu kényelmes, anekdotázó előadásmóddal is. Nem szépen akar írni, hanem pontosan, nem fest érzelmeket, hangulatot, hanem megjelenít. Még hasonlattal is ritkán él. Szóvirágokkal, kábitó szózuhataggal nem terheli írásait, egyedül a jelzők tüzelnek benne, adnak életet puritán mondatainak.

Szerencsés eset, hogy ezeket a megállapításokat az író szávaival lehet megerősíteni. Tudatos művész, tisztázta a maga számára követendő elveket. Hosszu ideig a novella kizárólagos műfaja. A Harminc novella megjelenésekor írja:

"Szeretem a novellát. Ugy érzem, hogy a mai ember gondolkozásához, lelkéhez, izléséhez legjobban szólhat... A novella ezért sem dolgozhatik a régi irodalom eszközeivel. A regényt el kell felejtene, legfeljebb a drámától tanulhat. Széles elmélkedés, részletező leírás: unalmas, felesleges, terhes. Mint a fának és alkőnek meg van a stílusa, meg kell találni minden írói anyagnak a stílusát."

Az írónak csak mesélnie kell, nem bölcsekednie, a tanulságot bizza az olvasóra. A mértéktartás adja az írás artisztikumát. Az olaszok közül Boccaccio a mintája. A bőbeszédűség lerontja a hatást, a festőiség, lélekelemzés időt rabló pazarlás. A modern novellát és regényt felesleges bűvészkedések teszik nehezkesse.

"A novellista csak embereket és eseményeket írhat le. Minden egyébből csak annyit, amennyi az emberei jellemzésére és az eseményei megértésére szükséges."

A jó írónak nincs szüksége külső ékitményekre. Az írói nyelv eszköze az ábrázolásnak, alárendelt szerepéből - különösen a novellában - nem nőhet fő tényezővé, nem uralhatja az alkotást, nem szabhatja meg értékét. Bíró novellái ritkán közölnek pusztán hangulati tartalmat - az akcióra irányítja a figyelmet, ezért tartózkodik a nyelvbravurtól, mert eltereli az olvasó gondolatait,

"Szeretem a rafinált stilművészetet is, de a novella stílusát egyszerűnek, világosnak, puritánnak akarom."¹

A novella Bíró munkásságának legerősebb oldala. A regény és színműírás miatt sajátos típusnak indult, legadekvátabb műfaját nem fejleszti tovább.

1. B.N. 1906. máj. 13. 11.lap. Író a könyvről

Biró olyan értelemben a polgárság írója, ahogyan Móricz a parasztságé: a polgárság érdekeit tartja szem előtt még akkor is, ha bírálja. Művészetének reprezentatív műfajában, a lírizmustól mentes, de indulatokat sűrítő novellában a polgárság helyzetét olyan teljességgel mutatja, amilyenre korának egyetlen polgári írója sem képes. Regényei, szindarabjai, bár meglepő sikert aratnak, jóval kisebb értékűek.

3.

A Harminc novella és a Huszonegy novella nagy erkölcsi-kritikai elismerést hoznak számára. 1907-től azonban, a Budapesti Napló megszűnése után ilyen sikerekkel nem elégszik meg. Megkísérel kitörni egzisztenciális bizonytalanságából, ennek jegyében fordul 1908-tól a regény és a dráma felé.

A regény fóruma természetesen szintén a folyóirat, napilap. Több regénye az Új Időkben jelenik meg először, de folytatásokban közöl egy-kettőt a Pesti Hírlap és a Nyugat is. Az elsőt 1909-ben az utolsó magyar nyelvűt husz év múlva, 1929-ben írja. A husz év regénytermése 15 mű, meglehetősen sok. Számításba kell venni azonban azt, hogy csak a tőle megszületett tárcanovella méreteihez képest tekinthetők ezek a négynyolc ives művek regényeknek, tulajdonképpen egy részük novella, a többi kisregény.

A huszadik században az irodalmi műfajok zárt keretei felbomlanak. A század elején az átrághatatlan regénylavinák mellett kedveltté válik a kisregény. A régi műfajelmélet meg-

állapításai nem állják meg a helyüket. A terjedelem változása szerkezeti módosulást okoz, és talán ennek következménye, hogy a modern regény egyetlen szempont megvalósításával különféle típusokat hoz létre.

Az évenként megjelenő művek száma kihatetlenül megnőtt, minőségük nagy határok közt ingadozik. Az íróknak többnyire a közönségsiker a fontos, ki kell elégíteniök olvasóik igényeit.

Biró a terjedelem és minőség szempontjából alkalmazkodik a követelményekhez. A regényekkel pénzt akar keresni, bestseller ir. Tudatosan cselekszi, felméri versenytársait, ismeri a siker titkát. Irodalmi igényeit azonban fokonként adja föl, ezért érdemelnek figyelmet kisebb értékük ellenére.

A mai francia irodalom kistükrében Bajomi Lázár Endre így határozza meg a bestseller fogalmát.

"Ezek a népszerű, ponyván felüli, de igazi irodalmon aluli művek... általában a legelterjedtebb, legkiadósabb témát, a szerelmet dolgozzák fel." /Bp. 1962. Gondolat, 197./
Ez a szokványos téma színeződik legtöbbször Biró regényeiben is. Tipikusan egy novellára való anyagot bővit regénnyé, technikája is novellatechnika: a cselekmény lineáris és egyszálú, egy központi hős körül bonyolódik, mellékszereplője kevés.

Az első regény, A diadalmas asszony problémája indításában hasonlít Kaffka Állomások című regényéhez. A tétlen életből menekülni akaró urilány kezdődik, és első szakaszában a családi ellenkezés dacára létrejött házassággal zárul. Az expozícióban elmulasztja a szélesebb körű, regényméretű alapozást. Az önállósági törekvést a viharos szerelem elsöpri, és a rangon aluli házassággal már az új típusu, a felek egyenrangusá-

gon alapuló házastársi kapcsolat lehetőségét vizsgálja.

Tökéletes társadalmi izoláltságuvá, két embernek mindenki mástól független lélektani problémájává szűkül a regény a cselekmény kibontakozása során. Ádám Kornél, a magabiztos, kiméletlen ujságíró nem a méltóságos rokonsággal, nem a megvetett, lenézett társadalommal harcol, hanem feleségével.

Az expozíció néhány jól sikerült jelenetében, különösen a leánykérés leírásában alkalma van az írónak novellákon csiszolt művészetét bemutatni. Az azonos jellemű Foglár méltóságos és Ádám Kornél párharcában a régi típusu, gőgös, leereszkedő, megvető és indulatos ember alul marad a fölényes és közömbös ellenfelével szemben.

A cselekmény további alakulásában ennek a társadalmi összeköztetésnek nincsszerepe. A történet egyértelműen novellává szűkül, jellemzése, szerkesztése egyaránt erre mutat. Mindvégig Ádám Kornél áll a középpontban, jelenléte nélkül egyetlen mozzanat sem játszódik. Először tevékenysége, később tétlen tépelődése határozza meg a történetet. Nagyra törekvő szándékok fűtik, felfelé ívelő karrier előtt áll. Brutális erő kultusz, önzés, előnyök tudatos kikényszerítése a fegyvere, mert harcában senkire sem számíthat, ha érvényesülni akar.

"A gyenge embereknek nincs helyük apolitikában. És másutt sem. Ez a részvét oktalanság. Főlöszleges, rossz dolog.

Árt a többi embereknek. Csak az erős embereknek van joguk élni, az erőseknek, egészségeseknek, szépeknek."

A robosztus életszeretetet törik meg, fordul önmaga és környezete ellen, amikor a harc kezdetén derékba törik pályája: szemidegsorvadás következtében váratlanul megvakul. Ettől a pont-

tól kezdődik az önmagát sem kimélő önzés és a kimélő szeretet harca. Edit ragaszkodása, barátja emberszeretete menti meg az öngyilkosságtól. Legyőzi bizalmatlanságát, féltékenységet, közben erkölce átformálódik. A diadalmas asszony jelmondata talán ez lehetne: a jóság mindig használ.

A küzdelem azonban nem jelent akciót, Ádám Kornél nyolc hónapi magányos töprengése eredményeként lesz jó emberré. Kiütkeznek a novellaszerkesztés hátrányai. Edit alakja, annak ellenére, hogy az író neki tulajdonítja a sikert, nem válik plasztikussá, mert mindvégig csak férje györtődéseiről van tudomásunk. Edit fő erénye, hogy tűrni tud, az aktív rosszal szemben a passzív jó képviselője. A nemes, bár nem egészen meggyőző megoldásnak van egy-két buktatója. Edit bebizonyíthatja a maga jóságát, hűségét, emberségét, de nem ez volt kétséges Kornél előtt. Edittel csak a betegsége fordítja szembe, a társadalommal tapasztalatai. Betegsége idején csak saját problémáival törődve erről újabb tapasztalatokat nem szerez.

A regény, amellett, hogy pusztán lélektani problémát vizsgál, következtetéseiben is bizonytalan. Amennyire tiszta szándékból fakadó a humanista állásfoglalás, annyira veszélyes is. Ádám Kornélnek nem volt igaza, amikor azt állította, hogy a társadalomban mindenki ellensége egymásnak, de az író igazsága sem szilárdabb: arról akar meggyőzni, hogy minden ember jó. Elgondolkodtató, hogy a novellák leleplező hangját már az első regényben sem találjuk meg.

A második regény 1911-ben a Nyári zivatar. Ebben is szándékoltnan furcsa, izolált helyzetet teremt. Kádár Sándor a Heves megyei Sárga-pusztá összezárt magányában szerelmes lesz sógornőjébe. Beteg felezése gyógyhelyen van, ő közben elcsábít-

ja Magdát. A családi tanács felháborodik, de segíteni akar. A lány öngyilkossága megoldja a dilemmát, Sándor visszatér feleségéhez.

Meghökkenő, hogy Biró valamennyi szereplőt felmenti a felelősség alól. Vigyáz arra, hogy a csábítás alapos indoklást kapjon. A szerelmi háromszög szokványát azzal ujitja meg, hogy Sándor változatlanul szereti feleségét, az eset nem közönséges házasságtörés. Minden igyekezetét arra fordítja, hogy lélektanilag érthetővé tegye a helyzetet, úgy hogy minden szereplő megtartsa az olvasó rokonszenvét.

Bűnös egyedül Kádár lehetne, féltékenysége fedi fel az eltitkolt érzést, makacs sürgetése buktatja el Magdát. De elítélhető-e? Tíz éve vette feleségül Markó Ilonát. Megküzdött apósa maradi gazdasági elveivel, "szabadságharcot" kezdett a jó isten ellen; becsüli, tiszteli a parasztokat. Magdát kislány korától ő nevelgeti. Bántja felesége szenvedése, azt akarja, hogy meggyógyuljon. Küzd feltámadó szerelme ellen, később őszintén bevallja feleségének is, apósának is, hogy szereti a lányt.

Titokzatos, ösztönszerű erők játékaának áldozatai. A szerelem évek óta érlelődik benne, de a lázas munka levezette, elterelte gondolatait. Magda visszafojtott érzelme, a lány tartózkodása öntudatlanul növelték benne a vágyat. Ennek tudatlatti, gyengédségnek, gondoskodásnak látszó kivételése, hogy beteg feleségétől szabadulni akar: ezért sürgeti utazását. A Magda számára férjként számba jöhető orvos megjelenése, a szülők céllozgatása féltékennyé teszi és vallomásra kényszeríti. Magda meglepetten, ijedten fogadja közeledését, menekülni akar, szülei kényszerítik, hogy egyedül maradjon Sándorral.

Kádár és Magda szerelmét a Sárga-pusztai magány nevelte föl, a családtagok elutazásával ez még szorosabbá lesz. A nyár fülledt és szokatlanul forró, mintegy szinbolikusan jelzi a szerelem fázisait. A termékeny júniusi meleg egyre fényesebb, izzóbb, lángolóbb és pusztítóbb lesz.

"A hőség ... már fülledt, elmálló, értelmetlen és céltalan volt. A buzát learatták, a tömött kalásztenger helyén tuskés, sárga tarló maradt, amelyen szomorúan, tikkasztóan folyt szét a hőség, a rög mállott, az utakon porfelhők szálltak föl, a ház, a kert beporosodott."

Felelőtlen boldogságuk a nyárral véget ér, Sándor vivódása felesége visszatérése után újra kezdődik. Becsületes akar lenni. Lázadó gondolatai azonban terméketlenek és kissé céltalanok is: nem akarja őszintén a szakítást Ilonával, sem Magdával. Csak tépelődni tud.

"Két ember nem tud egymás nélkül élni... De ennek a szerelemnek útjába áll...a szeretet...a család...mindenféle megszokás, mindenféle szent bilincs... Bilincseket hordunk... Hogyan rázzuk le őket?"

Magda áldozza fel magát, és a férfi utólag elfogadja, hogy helyette más cselekedett, sőt felmentést keres. A tétlenség, a magány, a forró nyár a hibás: szerelmük "szent zivatar" volt, de a tragédia oka mégis nyomoruságos és hitvány.

A novella hatása legjobban a cselekmény felépítésében látszik. Kitűnően sűriti az eseményeket. Az expozíció és a bonyodalom az elutazásig tartó két nap, a tetőpont és a megoldás három nap történését foglalja magában. A közbeeső időt, az idill napjait, csak néhány mozzanattal jelzi. A cselekmény központja

Sándor, az ő elmélkedései, a többi szereplőhöz való kapcsolata dominálnak. Kádár ennek ellenére passzív hős, nem tragikus alak. Jellemében törés érezhető, hiszen korábban a felfokozott tevékenység, önállóság, energia embere volt.

A regény minden átgondoltsága, szerkesztettsége ellenére közepesen sikerült, egyes részletek hasonlósága megvan novelláival, az egész mégsem kelti a tőle megszokott benyomást. A tragikus alaphang ott nem oldódik fel, a happyendes megoldás a regényben is visszatetsző.

Hogyan engedett igényességéből? A novellairó hidegen vizsgálódva nézné a szereplők sorsát, nem vállalna közösséget velük. Kádár felelőtlenségét lélektani spekulációkkal mentegeti. Egyetlen bíráló szót sem szól. Az öreg Markó, a sokat ostromozott polgári álerkölcös megtestesítője, aki a történekekért a fiatalok "művelt babonáit" okolja és vejének a régi módszert ajánlja: csalja meg a feleségét, de a látszatra ügyeljen, kedves, dörögő, kicsit ósdi, de szeretetreméltó ember. Markóné azt tartja aljasságnak, hogy szerették egymást és nem hajlandók elfogadni anyai szeretetétől sugalt javaslatát: Magdát férjhez kell adni, mindegy kihez, és akkor tulajdonképpen nem is történt semmi. Azt akarja, hogy az olvasó csak érdekes lélektani rejtvényt lásson a nyári zivatarban. Nincs meg benne az általánosítás igénye, családi tragédia történt, másokra, idegenekre nem tartozik.

Bestseller voltában is többet ér a regény a megszokott érzelmes műveknél. Nem rózsaszín, romantikus történet. Bíró akkor is modern, ha konzervatív akar lenni. Öncélúan a szerelem lélektana érdekli, de azt nem hajlandó légies vonzalommá hamisí-

tani. A Katolikus Szemle szemérmes kritikusa nem tartja elegendőnek a közönség izlésének tett engedményeket, és az íróat "a komoly erkölcsi felfogás" megsértésével vádolja.

Más típusu, talán Nagyváradról hozott dzsentri történetet mond el, az 1913-ban megjelent a Szentlélek lovagja című regényében. A dzsentri pusztulása már novelláiban is foglalkoztatja, Monostory István, a dzsentri különleges példánya azonban a több mint egyetlen eset hőse, osztálya szimbolumává nő. Ugy látszik, ezuttal valóban regényt ír Biró. A szokásosnál szélesebb alapon indítja a cselekményt. Három erőteljes képben jeleníti meg az ötödik napja részegsége vágyó Monostory István mulatását. Hatalmaskodó, magányos, gőgös és dekadens. Hátborzongató kísérettel, csendes örültek, rongyos tömegek élén indul, hogy valami nagyszerűt csináljon, hogy a részegek közt mágyán, cigányzenével égesse el magát. Profán, pogány istentiszteletre készül: virágoltáron imádni és imádtatni rongyos kísérőivel egy véletlenül meglátott parasztlányt. A mulatásban már nem találja örömét, kijózanodva indul haza, mikor apja öngyilkosságának hírért veszi.

A színes, jól megírt jelenetek után mindvégig ingadozó az előadás színvonala. Monostory elválk feleségétől, kifizeti adóságaikat, és a megmaradt pár ezer forinttal Pestre megy, készül a halálra. Baráti segítséget nem fogad el, képviselőséget nem vállal, nem akar alamizsnát. Borozásai közben találkozik Országgal, a sikeres íróval, aki időnkint a művészet elárulása miatt magából kiábrándulva az italban keres menedéket.

Monostory végül is lemond az öngyilkosságról. Régen megtagadott barátjának kislánya, Jenéy Lili a kamaszlány szerel-

nével fordul felé. Makacs kísérletei eredményeként Monostory ismét az életre készül. Korrektor lesz, majd Jenő vállalatánál talál alkalmazást. Ugyanolyan vad elszántsággal akar első lenni, mint amilyennel az életből menekült. Nagytudásu szakemberré képezi magát, már nagyszerű karrier előtt áll, amikor új csalódás éri. Lili közben nagylány lett, meghűlt a rajongás, Monostory pedig most döbben rá vonzalmára. Annál inkább szenved, mert vetélytársa - jól ismeri - tehetségtelen és jellemtelen. A lélek szárnyai letörtek, zuhanása gyors és tragikus. Kis kocsmák félhomályában sorvad, süllyed el.

Monostory a regény egyenetlenül jellemzett szereplői közül mitikus nagyságban emelkedik ki. Képességeivel, sorsával a magyar fajiség képviselőjeként jelenik meg. Fajtája reprezentációjának tekinti magát, pusztulásában annak tudatosan vállalt fátuma teljeseedik; a dzsentri alkalmatlan az életre, nem lehet megmenteni, mert nem akarja megmenteni önmagát.

"... nekem semmiféle tehetségem nincs... én csak tehetség vagyok... Minden lehetőség, minden vágy, minden sóvárgás, minden szomjuság és irdatlan sok erő... Ur vagyok. Magyar vagyok. Elpocsékolom az életemet. Meg kell halnom."

Biró tragikusnak mutatja a bukást és rokonszenvesnek az elbukót. Azt akarja bizonyítani, hogy a dzsentriben kivételes értékek mennek veszendőbe, hogy nem egyéni probléma csupán: a faj sors-tragédiája.

A főhős mitikus ábrázolása azonban nem erény, hanem gyengeség. Nem tudjuk meg, hogyan lett "a szentlélek letörött, fáradt, halálba menő lovagja". Homályosan célon arra, hogy fiatalon harcot indított minden kisszerű ellen, szent indulatok fü-

tötték, több akart lenni mindenkinél. Most is lenézi a kis ügyeskedőket. A képviselők

"Erkölcsei sansculotte-ok! - kimeredt szemmel és éhesen lesik, ki ígér legtöbbet törvényhozói hatalmukért, - az aranybullát négyszögletes kockákra vágva adnák el, ha titokban el lehetne adni."

Ugyanílyan megvetéssel tekint másokra is. Jeney estélyén undorodik az ott összegyűlt társaságtól, bankároktól, ügyvédektől, gyárosoktól. Az osztályából kiszakadt és máshol otthonra nem lelő ember tragikuma az övé? - ahogyan Schöpflin gondolja.

/Huszedik Század, 1914. 663./

A mást akarás elválasztja a dzsentritől, ez a mozzanat azonban háttérbe szorul, mert ugyanakkor osztálya képviselője is. Így kap szerepet sorsa magyarázatában a misztika, /"A lélek olyan erő, amely el is pusztulhat. Meg van benne a lehetőség, hogy tökéletesedjék és halhatatlanná legyen. De tönkre is mehet."/ ködös lelki motívumok hangsúlyozódnak: "az alkalmazkodó érzék", "a lelki koncentrálttság" hiánya.

Jeney, az asszimiláló dzsentri példája nem hangsúlyozza Monostory alakját, nem a másféle sors, másféle lehetőség megtestesítője, mert Biró tragikusnak akarja láttatni a dzsentri-világ pusztulását.

Ebben a regényben már megkísérel társadalomrajzot is adni. A főszereplővel kapcsolatba kerülő sokféle embert csak novelisztikus vázlatossággal mutatja be. Kisvárosi mulató cimboráiról, a hozzá szegődő éhenkórászokról később semmit sem mond. Feleségéről alig tudunk valamit, erőtlen és vértelen alak. Valamivel részletesebben ismerjük meg pesti környezetét, itt sem

megy túl a nagypolgári társaság rajzán. A hosszas novellairói gyakorlat gátolja talán abban, hogy minden szereplőjére gondot tudjon fordítani. Sajnálatos, hogy Hollódi Artur, a legplastikusabb epizódalak nem válik egyenrangú ellenfelévé.

A regény részben új problematikája kidolgozatlanságában is sok mindent akar egyszerre megoldani. A dzsentrí menekülésének kritikus bemutatását akadályozza, hogy még pusztulásában is fájó nosztalgiával tekint rá, még hibáit is megszépítve eredményekké varázsolja. A zsidó-bankár társaságot sokkal elfogulatlanabbul szemléli, sőt ők - a parvenük - fontoskodásukkal, vagyonimádatukkal, izléstelenségükkel egy alacsonyabb rendű fajiságot képviselnek. A bírálatra Monostory személyét használja fel, és ő ha objektíve igazat is mond a magyar nagypolgárságról, csak egy értékeesebb faj nevében beszél.

Az emigráció előtt írt többi regényében a társadalomábrázolás igénye fel sem vetődik, vagy egészen másodrendű szerepet játszik. A Serpolette /1914/ teljes egészében mutatja a későbbi Biró regények sémáját, amely a bestseller alapképletén alig módosít. A Serpolette egy rangjáról lemondott főherceg és egy színésznő szerelmét beszéli el. Semmivel sem emeli a regény értékét, hogy a történet hiteles forrásokra támaszkodik, amennyiben János Szalvátor főherceg még ekkoriban is sokakat foglalkoztató házassága és rejtélyes eltűnése adja az ötletet.

A regény nem illuziókat rombol le, hanem illuziókat épít. Minden eszközzel igyekszik rokonszenvessé tenni hőst, furcsán egyesítve arisztokratikus vonásait a szociális reformer megnyerő szándékaival. Szabad, világos, acélos ember, eltelve em-

berszeretettel, igazságossággal, részvétellel. Az élet, a boldogság alapjának a munkát tekinti.

"Dolgozni akarok, mert boldogtalan lennék munka nélkül, és dolgoznom kell, mert munka nélkül nem szabad az ember... én példát akarok adni az emberiségnek arra, hogy valakiből, aki otthagya az Önök világát, igenis lehet szabad, munkás, elégedett és hasznos ember... ez a próbatétel az egész emberiség ügye; és az hogyha én most győzök, örökre elveszi az értelmét annak, hogy királyok és hercegek vannak a világon."

A harcot azonban elveszíti: részvényesekké tett matrózai fel lázadnak ellene, felesége méltatlan hozzá, - közönséges módon megcsalja - a "szocialista matróz" követelései kiábrándítják az emberiségből.

"Mintha patkányok szaladgálnának körülöttem. Százezer patkány. Egymillió patkány. És rágnak és rágnak... és egyszerre darabokra törik az összerágcsált hajó."

A kétségbeesett és csalódott reformer, aki ablakokat és ajtókat akart zuzni, hogy beáradjon a levegő és a napfény a hivatalokba, a parasztházakba, a kaszárnyákba és a királyi palotákba, elpusztítja a boldogság hajóját és önmagát. Jelképesen azt mondja ki ezzel, hogy az emberiség méltatlan a megváltásra, hogy lenniök kell királyoknak és hercegeknek.

A szociális mondanivaló torz és retrográd. A regény jól tükrözi azt a folyamatot, hogyan mond le Biró - először a regényben - a magasabb irodalmiság igényéről. Legjobb írói tulajdonságai mennek veszendőbe, csak a kalandos cselekmény minél jobb előadására gondol, jellemzése felszínes és egyre

gyakoribb a happy endes megoldás. Néhány részlet kivételével ez jellemző a Bon Juan három éjszakája /1917/ című regényére is.

A főszereplőt ismét körülveszi bizonyos rejtélyesség. Nem rangjáról lemondott főherceg, hanem szolgabíróból lett világ-hírű énekes. Művész és ur, aki elfogadja a hozzá csapódó asszonyok kínálkozását. Altorjay és aradi Altorjay János egyszer furcsa játékot kezd. Cavallar Ninette tizenhat évesen kerül eléje, és meghatja gyerekes bizalma, dacból táplálkozó hősiessége: nevelője lesz, nem a szeretője. Aztán férjhez adja, és még mindig jogot formál rá. Hiuságból akarja meghódítani az asszonyt, de tulságosan erősnek, tisztának nevelte. Szerető, férj helyett a nagypapa szerepét vállalja.

A műfaj törvényeivel most sem sokat törődik. Ninette jellege meglepően nagy ugrásokat mutat. A történet nem fejlődés-rajz, hanem a konstans jellemű Aradi néhány kalandjának elmondása. A cselekmény időpontját, környezetét néhány mellékmondatral jelzi, a háboru nem érinti közelről a szereplőket. Csaknem művészetnek tekinthető, ahogyan hőseit a legnépesebb fürdőhelyeken, egy világváros közepén is hermetikus magányban tudja tartani. A háborus Budapestből egyetlen színházi estet mutat, a "második éjszakán" Aradi nagy bukását.

Ne kifogásoljuk azonban azt, aminek megírása nyilván nem is volt szándékában. Most a tiszta szerelemről akar írni, eszményeket rajzolni, az emberi szenvedélyek alakulása érdekli. Hogyan oldja meg ezt a feladatot? Két igazán ^{jól} megírt részletet lehetne kiemelni. A bukott színész nagy vivódását, amelyben lebegő egyensúlyt tar a ripacskodás felé hajló tombolás és A-

radi önkontrolja közt. A másik sikerült jelenet a csalódott, a visszautasított Don Juan, a könnyű hódításokhoz hozzászokott híres ember sértett férfihiúságának kitörése.

Hamisan akar-e szólni Biró, amikor hamis hangokat hallat? E művek gyengéje az, hogy nem merül el eléggé mélyen a problémába, hogy a bírálatához szoktatott olvasójának most azt hirdeti, ami szerinte sem általános. Ezért jár állandóan a nem-irodalom határán. A következő lépés, hogy detektív regényt ír.

A Molitor ház-ban /1918/ csak a gyilkosság és a nyomozás expozíciójaként foglalkozik a háborúval. Molitor Géza intellektuális vívódása jól mutatja a magyar értelmiség végzetes akarategyengeségét, kétségbeejtő idealizmusát. A háboru utolsó évében még mindig metafizikai problémákról vitatkoznak, és filozófiával akarják gyógyítani a társadalom betegségeit, ahelyett hogy cselekednének. Néhány humanista jótékonyági akció telik ki tőlük. A regény mégis feleletet próbál adni sürgető kérdésekre, bár a nemzedékek szembenállásának hibásan, nagy jelentőséget tulajdonít.

Géza indulatos beszéde azonban beleilleszkedik a következő detektívtörténetbe: ezt használja fel Molitor Zoltán a gyilkosság végrehajtásához, mivel a gyanu Gézára terelődik. A regény ritkán emelkedik a szokványos fordulatok fölé, a második gyilkosság motiválásában homályos erők /tudathasadás, hipnózis, lélekelemzés/szerepe uralkodik el. A megnyugtató befejezés bosszantó világossággal következik. Itt kanyarodik vissza ismét a társadalmi problematikához. Géza világmegváltó terveit megvalósítani nem lehet, maga is lemond róla és a szerelemben vigasztalódik. Biró már nem ír le olyat, ami meglepő lenne, az

izgalmat akarja felkelteni, ezért folyamodik az olvasó érdeklődésének megnyeréséhez külső eszközökhöz.

Az emigráció első éveiben írt regényében, A bazini zsidókban még egyszer visszatalál régebbi hangjára. A regény a történelmi diszletek ellenére a huszas évek Magyarországanak, az ellenforradalmi rendszernek a talaján gyökerezik. A fehér-terror zsidóüldözése, az antiszemitizmus huszadik században még példátlan "prosperitás" irányítják a figyelmét a zsidóság és az antiszemitizmus történetére. Az 1529-es bazini per felidézése "többé-kevésbé vádirat a huszadik század Magyarországa ellen is" - írja finoman Pintér Jenő.

Történetiségéhez - különösen lélektani tekintetben - kétség fér, de a modernizálás ellenére legjobban megírt munkái közé tartozik. A tizenkét bazini zsidó, ha epizódszerűen ismétlődik is rájuk a figyelem, jól egyénített. Igyekszik regény-méretűvé kiterjeszteni a történetet. A bazini zsidók közt kirobbanó ellentétekben a magyar zsidóság összeütközéseit sűríti. A szegények kissé korlátozott gyűlölködését, a gazdag zsidók óvatosságát, az elzárkózást és a rajongó messiásvárást egyaránt felvillantja a bazini hitközség izgatott tanácskozásán. A későbbiekben sem szürkülnek el alakjai.

A zsidóság legjobb tulajdonságai összességükben megvannak a főszereplőben, Dávidban. Aktivitása, szellemi tehetsége, egyéniségének sokszínűsége teszi reprezentánssá. Az ellenreformáció légkörét, vallási elfogódottságait, a magyarság belső ellentéteit kevésbé árnyaltan rajzolja meg. Tamás gróf fanatikus aszkézise és lángoló vallásossága, Ferenc gróf életerejét elpazarló, kételyekkel vivódó nyers figurája, a győri

püspök arisztokratikus és gyáva elzárkózottsága a Mohács utáni Magyarország uralkodó osztálya hazaszeretetének beszűkülését, önzését életesen állítja elénk. Erősen csonkitja azonban a történetiséget, hogy a jobbágyság sorsa teljesen kiesik látóköréből.

Szerkezete bármelyik más regényénél gondosabban felépített. Az expozícióban mozog a cselekmény a legtágabb körben, és fokozatosan szűkül Bazinra, később a börtönre és eseményeiben a vallatásra és a vallatás közötti szünetekre. Egyetlen gyenge pontja, a vérvád alapjának patológikus lélektani motivumokra épített megteremtése. A szerkezet adta lehetőségek a problematikát szükségszerűen a lélektan területére korlátozzák.

Szándékosan visszafogott eszközökkel dolgozik, így sikerül a börtön pszichológikus hatásának ábrázolása.

"Az asszonyok és a gyerekek sirtak; a férfiak eleinte elhallgatottak egyet-egyet; de az egyik zokogás mindig újra felgyújtotta a másikat; a zokogások sikoltozásokká váltak, és a kétségbeesés tébolya, mint egy forró forgószél söpört végig az egész homályos és piszkos börtönön. Az ajkak értetlenül szavakat dadogtak, akik összetartoztak, nem ismerték meg egymást; senki sem értette, mit akar a másik, és senki sem hallgatott másra, csak a saját örvényezésének a szavára; voltak, akik megtépték ruhájukat; voltak, akik levetették magukat a földre és a földön fetrengtek; voltak, akik a pántos ajtót ütötték, míg véres lett a kezük a saját ütéseiktől; és voltak, akik céltalan átkokat és türelmetlen könyörgéseket küldtek fel a rácsos ablakon át..."

A történetiség leszűkítésének eredménye, hogy mondanivalója nem tud a befejezés lehangoló következtetésén túlmutatni. A megírás történelmi körülményei is közrejátszanak abban, hogy sorsszerű ismétlődést lássán a maguk fellobanásában, és az emberi haladás lehetőségét is tagadja.

"Tudod, mi ez? Az örök boszorkányper, csak mindig más a neve. Tudod, milyenek a boszorkányperek? A vádlott mindent állíthat és mindent bizonyíthat, csak egyetlen egy dolgot nem: hogy boszorkányok nincsenek. ... Az emberi nem tör-

ténete: boszorkányperek sorozata. És ha az egyik boszorkányhit elmúlt, csinál az ember magának másikat."

Az emigrációban írt többi regényben a mondanivaló sekélyes, döntővé válik a kaland, elhallgat a szociális lelkiismeret. Legtöbbször már nem is regényt ír, hanem filmszöveggönyt, ezt adja ki regény formában is. A szerelem iskolája, az Amor és Psyche, A szerelem születése, A kacérság iskolája, az irodalom perifériáján mozognak. A szerelem ábrázolása erősen az erotika irányába hajlik. A bestseller technika tökéletesen csiszolt ezekben a művekben.

A sok között bizonyos színvonalat képvisel Álarcok című szindarabjának regényváltozata a Házasság. Az ősi Fabricius család menthetetlenül felbomlik egy rossz házasság és váratlan betegség következtében. A jellegzetesen Biró téma most új világításban jelenik meg, a bíráló hang megtörik, és helyet ad a nosztalgiának.

Három típus áll szemben egymással. A régi polgári biztonságot, életelveket, erkölcsöt és uralkodó akaratot Rudolf és az özvegy Fabriciusné képviseli. A lázadást Harriet és Ferenc, de egymástól eltérő formában. A két csoport között áll a tehetetlen, jóindulatu, de kiábrándult Tamás és Henrik. Biró írói és emberi elfáradását mutatja, hogy az utóbbiak oldalán áll.

Ferenc igazságait semmissé teszi az, hogy ő a regény legnegatívabb figurája, vele szemben a letűnő élet - minden hazugsága ellenére - erkölcsösebb és tisztább. Harrietnek pusztán létezése, szépsége, érzelmi racionalizmusa jelent lázadást. A régit nem megsemmisíteni akarja, hanem csak kivonul belőle. Hasonlóan emigráció Tamás és Henrik belenyugvása is. A megol-

dás - a család összebékülése, Ferenc erkölcsi megsemmisülése - a megalkuvást igazolja.

A Toinette vagy Dubarry grófné a huszadik században olyan bestseller, amely a kapitalizmus nyílt apologiájára vállalkozik.

"... minden pénz piszkos; és tiszta csak az a szándék lehet, amellyel felhasználja az ember." - mondja a hősnő.

Toinette karrierje a pénz hatalmára épül, számos szeretői Európába új uralkodói, a hatalmas részvénytársaságok vezetői. A tőlük kapott pénz teszi egyre befolyásosabbá a legnagyobb kurtizánt. E pénzemberek értékét kizárólag emberségük szerint ítéli meg. Corbett Cornélius a maga nemében eszményi milliomos, politikai tevékenységét, pénzügyi tranzakcióit a szerelem irányítja - forradalmat szervez Asturiában, hogy Toinettet megtarthassa. Kiegett, magányos, boldogtalan.

Gróf Roussilon előkelő közömbösséggel, cél nélkül él. Arisztokratikus fáradtsággal szereti a lányt, és hideg önuralommal viseli el a nyomort. Toinette karrierje - mindössze ennyiben reális a regény - csúcsát abban éri el, hogy csak egy egyszerű trónfosztott uralkodó veszi feleségül. A huszadik században már nem élnek napkirályok, Aymon Antoinett talán a hercegi cím és birtok helyett kapja Sándor király kezét.

A társadalomnak ez a *Oberchez la femme* - szemlélete tipikusan bestseller vonás. A főrangú világ rokonszenves ábrázolása nem bírja el a realizmust; az író szempontjából annak bizonyítéka, hogy már a nagypolgári liberalizmus eszmekörében mozog. Bíró a későbbi években beleilleszkedik a nyugati polgári irodalomba, és új nevet viv ki magának a sikeres írók között.

Első regényei tematikájukban és hangvételükben rokonságot mutatnak Móricz ugyanekkor keletkezett műveivel. Lélekábrázolásuk kezdettől különbözik a felületes, középosztálynak szánt átlagtól, bár a társadalom fontos kérdéseit inkább csak futólag érintik. A Harmatos rózsa és A diadalmas asszony ugyanazon a szinten vannak. Míg Móricznál ez a régi irodalom neheze-n le- küzdött vonzásának tulajdonítható, Birónál már részben tudatos lemondás eredménye.

A finomkodás idegen tőle ebben a műfajban is, nem költői akar lenni, és a részletekben a novellák nyersebb modorát folytatja. Móricz és Bíró közös tulajdonságaként említhetjük, hogy mindketten a naturalizmus befolyásának is engednek regényeikben, valamint, hogy a társadalom ábrázolása helyett megelégszenek egy szűkebb vagy szélesebb körű társaság rajzával.

Írói magatartásuk azonban különbözik: Móricz minden művében meggarcolja a művészi színvonalat, Bíró alkuszik a hitelesség rovására és megalkuszik. Az értékesebb kétségtelen Móriczé.

A háború idején már Móricz fölénye bontakozik ki. Bíró a publicisztikában áll a legmagasabb szinten, novellában regényben Móriczé a vezető szerep. A fáklya megírása nagyobb eredmény, bár csak az író fejlődésének első szakaszát zárja le és utat nem nyit számára, mint Bíró legjobb teljesítménye a regény műfajában.

4.

Írói működésének harmadik területe talán a legproblematikusabb értékű munkásságában. A színművek zajos és tartós sikere azt mutatja, hogy meglévő igényt elégítenek ki. A novellák a kritika elismerését szerzik meg, ezek meghozzák anyagi tekintetben. A huszas évek magyar színpadán alig van népszerűbb szerző, talán csak Molnár Ferenc. Jó néhány darabja száz-százötven előadást ér meg, és biztos kasszasikert jelent a színház számára. Budapest valamennyi színpadán játsszák darabjait, a Nemzeti Színházban és a Magyar Színházban, az Új Színpadon, a Vigaszínházban és a kabarékban. Megtörténik, hogy a Magyar Színház egy napon délután és este Biró darabot ad. Növeli a hazai népszerűséget^a külföldi, főleg német színpadokon elért siker: Bécsben a Deutsches Volkstheaterben, a berlini Residenz-Theaterben, a Róbert Jenő igazgatása alatt álló müncheni Lustspielhausban stb.

A századelő jó drámaíró tehetségeit éppen ezek a sikerek teszik tönkre: a profitra ügyelő tőkés színház sekélyesíti el őket, és az, hogy a színházak előkelő közönsége leszoktatja az írókat a tartalmi igényességről. A magyar irodalom szomorú dicsőségére így válik uralkodóvá az üzletképes színpadi mű, a kommersz.

Első drámaírói kísérlete még Nagyváradhoz fűződik. A Lányokat a Szigligeti Színház mutatja be 1902. szeptember 27-én Ady és Dénes Sándor egyfelvonásosaival közös műsorban. Mindössze helyi szenzáció, annyiban érdekes, hogy megmutatja: a szindarabok - tematikájukban - a novellákban gyökereznek. A kapcsos-

lat később is megmarad, több esetben novellát, kisregényt ír színpadra.

A közönség meghódítása lassan megy, amikor komolyan elhatározza, hogy az új műfajjal próbálkozik. Budapesten bemutatott első darabja, a Férfiak, megbukik. /Ezt A bátorság útja c. novellából írta, megjelent B.N. 1906. szept. 23./ Már megjelenik benne az Übermensch-típusú hős a továbbiakban számos változatban életrekelített alakja. Forgács Sándor nyers, brutális jellemét szalonképesse és a kritikát mérsékeltebbé kell tenni. A sikeres író ezt csak óvatosan adagolhatja. Naturalista izű például - tudnillik a bírálat szempontjából - a posztógyár részvénytársaság vezetőinek beszélgetése.

"Kenéz: Mindenekelőtt Kaplony Gáborral kell rendet csinálni.

Forgács: Melyikkel? A képviselővel?

Kenéz: Igen, azzal.

Forgács: Hát mi van vele?

Kenéz: Folyton támad bennünket. A szubvenció miatt. A szállítások miatt.

Forgács: Természetes hangon/ Hát fizesd meg.

Pajzs: En is azt mondtam.

Kenéz: Nem mertem... A saját felelősségemre...

Forgács: Eh! Pár ezer forinttal betömöd a száját. Tedd meg társulati ügyésznek. Tudom is én. Vedd meg.

Kenéz: Még egy pár képviselő is támad bennünket.

Forgács: Vedd meg őket."

Általában szükség van könnyedebb hangvételre. A Férfiak nem elsősorban kritikai szándékkal íródott, de a megtalálható néhány radikális vonás miatt nem pusztán meghökkentő erkölcsi helyzet és a csalás etikájának fejtegetése. A társadalmi problematika alárendelt az erkölcsinek, és a tőkés-munkás kapcsolat bemutatása terén pl. erőteljesen mellé-fog idillikus hamisítással.

Az 1910-es években politikai magatartásában - publicisz-

tikája tanúsága szerint - tartós visszaesés tapasztalható. Nem véletlenül esik egybe ez a folyamat a művészi színvonal hanyatlásával és a hamarosan bekövetkező szinpadai sikerekkel. A Sárga liliom /1910/, A rablólovag /1912/, a Hotel Imperial /1918/ - legkiemelkedőbb darabjai - annyira meghódítják a közönséget, hogy ez biztosítja a többi legalább közepes fogadtatását.

A Sárga liliom témáját Nagyváradról hozza magával, legjobb kisregényéből, a Szolgák országából írja szinpadra. Nyomon követhetjük alkotói módszerét, ahogyan az élményből irodalom lesz, és ahogyan a szinpadon átalakul. A braganzai herceg Nagyvárad kalandjai és hirtelen áthelyezése szolgáltat alapot az epikus változatban felháborító visszaélések nagy hevületű teleplezésére, a színmű egy reménybeli mesaliansz békítő tudatával zárul.

A Szolgák országa kissé anarchikus, de tisztletreméltó bombavetés. Csupa akció, nyers indulat, a történet önmagáért beszél. Sándor főherceg megcsömörlik a hajnalig tartó vad mulatások program szerinti élvezetétől. Unalmában időtöltésként Császy Margit után veti magát. A gyors karrierre vágyó bajtársak segítenek neki a lány megszerzésében. Margit bátyja agyonlövi az erőszakoskodó főherceget. A fiatal orvos sehol sem talál védelmet titkos üldözések elől. Apja barátja, Torday éppúgy elárulja, mint Károlyi Dezső, gyerekkori pajtása: a hallgatásért kapott pénzen vásárolja meg szerelmét. Császy megszökik az elmeógyógyintézetbe vezető uton őreitől. Külföldön értesül róla, hogy huga utcalány lett. Anarchista lesz, és a Torday minisztérium bemutatkozásakor merényletet követ el. A becsület és tisztesség alul marad a meghunyászkodással szemben.

Az igazságnak nem törvényre, bosszura van szüksége.

A Sárga liliumot már a megalkuvás jegyében írja. Az első változatból csak az expozíciót tartja meg és bővíti színművé. A lázadás dohogássá csendesül, a szenvedélyes igazmondás cinizmustá enyhül, Peredy nem anarchista lesz, hanem filiszter.

A Peredy testvérek sorsa realisabb háttérrel kap azzal, hogy beleilleszkedik Marosvár és a megye politikai küzdelmeibe. Az első felvonás pártalakító viriliseinek vásári hangoskodása és nagy elnémulásuk a főherceg megjelenésekor, mutatja a városban uralkodó lakájszellemet. A következő jelenetekben a tisztek dühödt mulatásának mozgalmas tablójában megismerteti a főszereplőket.

A második felvonásban két szálon folytatódik a cselekmény. A főherceg sikertelen kísérleteket tesz Judit megszerzésére, ezzel párhuzamosan Peredy elszigetelődik. A belügyminiszter nem pártfogolja, az urak összefognak ellene, párthiveit megvásárolják, állását is elveszitheti. Peredy lövése most nem ejt halálos sebet, ellenségeinek azonban alkalmat nyújt arra, hogy megtörjék.

A főherceg fölgyógyul. Peredy makacssága akadályozza csak a megbékítő befejezést. Judit közben beleszeret csábítójába, arra is hajlandó, hogy szeretője legyen Sándor főhercegnek. Peredy ellenkezése értelmetlen. Végül beletörődik a helyzetbe, és lemond politikai ambícióiról.

Mit mutat a darab? A magyar politikai harcok szármalmas kiesinyességét, a magyar politikusok hasznos gerinctelenségét. A dzsentri uralmát, amelyet a klikk szellem biztosít, a vármegye, a kormány, a hivatal támogat, a handabandázó ellen-

zék nem veszélyezteteti komolyan hatalmukat.

A felhasznált valóságanyag gazdag lehetőségeit nem értékesíti az író, minden igazsága viszonylagossá válik. A változtatás nemcsak lehetetlen, szükségtelen is. A meglévő helyett jobb nem következne, legfeljebb a szépen züllő, sok vonásában rokonszenves, kedves dzsentri helyét a zsiros és közönséges, de hasonlóan züllött polgárság venné át. Az "alsóvárosiak" mit sem nyernének vele; a politikai vezérek igen: bérletet, koncessziót, királyi tanácsosságot. Ezért veszi semmibe az uralkodó osztály hangoskodásukat, ezért kell megalkudnia mindenkinek, aki támogatásukra számít. Bíró a maga elfáradását, a maga megalkuvását is igyekszik igazolni ezzel.

Az ő igazságait hirdeti rendithetetlen cinizmussal a szocializmussal szimpatizáló Thurzó főhadnagy. Kezdetből fogva össze akarja békíteni a szemben álló feleket, Peredy meghátbalása is kiábrándító filozófiáját igazolja.

"Mi az igazság! Amit sok buta ember annak tart. És itt most sok buta embert jóllakatnak, - a te Alsóvárosodat is - és ők azt tartják igazságnak, hogy jóllaknak... Nem tudod te azt, hogy Magyarországon nincsenek tragédiák? Itt nincsenek vallási rajongók és nincsenek tragikus hősök. Itt az emberek elmennek a szuronyig, de amikor a szurony hegye a mellükön van, akkor visszafordulnak... Itt nics vér, ölés, a golyódnak is volt annyi esze, hogy nem gyilkolt; itt a levegőben a léhaság bacilusai uszkálnak; az utolsó percben mindenki enged... Azt hiszed, lehet másképpen csinálni? Azt hiszed, nem ezt csinálja Magyarország mindenki? Ha nem ezt teszed, kirabolnak, eltaposnak, átmennek fölötted..."

A Jókai Színház az 1957-es felújításon megváltoztatta a befejezést, pedig nem is az idillbe váltó tragédia a megalkuvás. Peredy elbukása a darabból következik. A szerző részéről a meghátrálás inkább az, hogy nem-csak tudomásul veszi, hanem er-

kölcsileg igazolni akarja. Az uri lápvilág elnyeli Peredyt, és Biró tehetetlenül nézi. Elpusztítja a régi eszményeket, de helyettük új értékeket nem talál. A közönség is megnyugtathatja lelkiismeretét, és jó érzéssel távozhatik az előadás után, hiszen a legjobbak is meghátrálni kényszerülnek; ha nem lehet változtatni, legalább felül legyen az ember; ur, ha már vannak szolgák.

A Sárga liliom viszonylagos értéke letagadhatatlan. A Vojnits-díjra előterjesztett darab egyik bírálója, Heinrich Gusztáv "szenvedélyes haza és nemzetgyűlöletén" háborodik fel.

"Külföldön, például Bécsben, bizonyára kitörő örömmel fogják fogadni Magyarországnak ezt a lelkes és meggyőző leleplezését." /Akadémiai Értesítő, 1911. 1. szám/

A bemutató fagyos hangulata után kirobbanó sikerét Pintér Jenő is azzal magyarázza, hogy társadalmi-politikai merészsége - s a magyar színpadon magyar darabban ekkor valóban szokatlanul éles hangja - nyeri meg nézőit.

"A főváros közönsége tombolva ünnepelte a szerzőt, annyira tetszett irányzatos támadása a magyar uri osztály ellen."

A darab bírálatában nem megy túl a közönség által elfogadható mértéken. A politikus Biró megtorpanása is benne van, a polgári író tanácstalansága is tükröződik a belenyugvás filozófiájának hirdetésében. A tőkés színház korlátai is megkötik a kezét, hiszen Móricz nagy formátumu tehetségét is - szindarabjai bizonyítják - földön járni kényszeríti.

Következetlenségei és kompromisszumai ellenére Biró legjobb, legszélesebb társadalmi problematikát átfogó darabja. Konfliktusa nem pusztán erkölcsi jellegű, nem szűken lélekt-

ni feladatot old meg. A marosvári polgárság gerinctelen, de a magyar polgárság egésze az. A dzsentrí nemcsak Marosváron uralkodik korlátlanul. Az ellentét elsimul, de Kopjáss sem tud szabadulni husz évvel később az uri klikk szövevényéből.

Biró - irodalmi körökben bevallja - tudatosan tesz concessziókat, nem tartja "irodalmi cselekedetnek" a Sárga lilíomot. Az irodalmiság igényét azonban nem adja fel teljesen. Sajnos, következő műveiben nem talál folytatást a leleplező hang, tehetsége - a regényhez hasonlóan - a drámában is elvetődik.

Számos elbeszélése, regénye és drámája témáját nagyváradi esemény adja, de különösen az utóbbiakban szabad invencióval használja fel, más környezetbe transzponálja. A rablólovag ötletét Halász Lajos újságíró kollegájuk, későbbi országgyűlési képviselő egyik furcsa kalandjából meríti. Rimanóczy Kálmán építész meglehetősen koros már, amikor feleségül vesz egy szegény nagyváradi lányt. A család Halászt béreli fel jó pénzen, hogy kompromittálja a fiatalasszonyt, és így kényszeríthessék válásra.¹

Ferenc gróf családja hasonló módszerrel akarja meggátolni, hogy Anna a családba kerüljön. Régi szerelmesét, Kürtöt megvásárolják, hogy tervüket segítse. A darab azonban több ennél: a régi rablólovagok egészségtelen, gyáva utódai csatát vesztenek a modern kor dinasztia alapító hősével szemben. A darab merészsége, hogy Kürt erkölce tudatosan ellentmond a régi morálnak - legalább is egy ponton: fölényes őszinteségében. Az új

1. A jó Pekár Gyula felfedezi, hogy Biró az ő ötletét írta meg a darabban. Ady rögtön Biró védelmére kel /Világ, 1912. febr. 20./, és a plágium-ügy tárgyalásával megbízott négytagú bizottság kölcsönös jóhiszeműséget állapít meg.

tipusu arisztokrácia ugyanolyan kétes eszközökkel szerzi meg a vagyon első töredékeit, mint a régi. Határozottan felszámol minden erkölcsi gátlást.

"A tisztességes ember az... az a cugos cipős ember. Az a foszló nadrágu, fényes kabátu ember. Az a szegény ember, az a derék, jó, rosszul borotvált ember, az a szégyenkezve hurcolkodó ember, az a borravalókban csaló szegény, derék, jó ember."

Kürt ettől a sorstól akar szabadulni, ettől fél, és ez a félelem adja erejét. Fölötte áll a habozó és örökségért reszkető arisztokratáknak, a hazardjátékos merészségével állít a régi hazugságok helyébe újakat.

A rablólovag jellegzetesen polgári alkotás, látszólagos morális bátorsága ellenére, Kürt diadala az egyén kiemelkedésének lehetőségét, sőt szükségességét igazolja: új arisztokráciának kell létrejönnie. Alakjában összegeződik az eddigi hódító regény és drámahősök sora. Az ujkori karrierista tipusa kissé "a nap lovagjának", Asztalos Aurélnak is örököse és a Nietzsche-i embereszménynek a polgárság igényeihez alakított változata. Konfliktusa csak periferikusan társadalmi jellegű - vigjátéki mértékkel.

A vagyonért megalázkodó utódok még csak nem is polgárok, pedig köztük is bőven találhatna ilyeneket, vereségük mindössze annyi, hogy gazdagságukból lecsippentettek egy kicsit: gőgösek, fagyos arisztokraták maradnak - egy kellemetlen osztzkodótól viszont sikeresen megszabadultak. Kürt ellenfelük volt eddig, az Anna-villa tulajdonosánál azonban nincs elszántabb védelmezője az erkölcsnek, a családnak, a magántulajdonnak. Figaró vigan használ ki másokat, de nem szereti, ha megcsalják.

Harcot a vagyonért? Nem: érdekfeszítő játékot játszik. Elmés társalgás közben puhatolják ki egymás gyengéit, titkos célzásokkal tartják rettegésben. Ha jól csattant egy poén, azt mérlegelik, mit nyertem ezzel.

A darab szerkezetét a titkos birkózás izgalomkeltő ritmusa határozza meg. Szemfényvesztő ügyességgel válik a vereségre állóból esélyes - az író akarata szerint. A játszma közepén új mezzanak szorítja háttérbe Kürt nyereségvágyát. A régi szerelem újra-éled, vissza akarja hódítani Galambos Annát. Neki megmutatja jellemének másik oldalát. A cinikus, rideg, számító, lelkiismeretlen ember Annával őszintén, póz - de nem minden érzelgősség - nélkül beszél: a hős rablólovag belül kispolgár.

Sokasodnak az írói megalkuvás jelei. A legkonzekvensőbb arisztokratát, Ferenc grófot, aki megelégszik a gróf ur megszólítással, ha már minden gabonaügynök méltóságos lehet, a régi töretlen arisztokrácia rokonszenves képviselőjének mutatja. Működni kezd a happy endhez vezető költői igazságszolgáltatás. Anna eredendő, romlatlan jósága megváltoztatja Kürtöt, megtéríti a rablólovagot. Nincs veszedelmesebb dolog Biró hőseire, mintha győznek. A legfanatikusabb lázadó is békés polgár-emberre vedlik.

Az irodalom formabontó törekvései nem csábítják Birót. Novellában, regényben és drámában is ragaszkodik a műfaji hagyományokhoz. Nem újító tehetség, inkább nagyszerű befogadó. A regény esetében hozzájárul az is, hogy a bestseller biztosabban dolgozik a bevált eszközökkel.

A huszadik századi drámairodalomból leginkább a modern európai színmű sajátos értékű változata, a tézisdráma hat rá.

Legnépszerűbb képviselőjének, Henri Bernsteinnek több darabját fordítja magyarra az 1910 utáni években. Kortárs-bírálati a Bernstein-i dráma technikai hatását emlegetik nála. Legerőteljesebben a Hotel Imperial problémakezelésére van befolyással. A háborúval ezt megelőzően két színművében foglalkozik.

1909 tavaszán Berlinben írja A háborút, a Bosznia-Hercegovina annexiójával fenyegető puszkaporos helyzetben. Személyes kérdés is számára, hiszen ugyanazok a problémái, mint drámája hőséinek. A háború nem társadalmi jelenségként, hanem gyakorlati vonatkozásában érdekli: mit csináljon a becsületes ember, ha családját is, hazáját is szereti, melyik az erősebb kötelesség?

A háborút elméletben elutasítja. Az első felvonás minden szava, minden gesztusa ezt az ítéletet erősíti meg első fokon: gazság, becstelenség, merénylet a társadalom ellen, a barbárság győzelme a kultúra felett.

A mozgósítás híre szétzuzza a Pogány család boldogságát, tervezgetéseit. Az asszony csak férjére gondol, rábírja, hogy költözzenek Berlinbe. A következő felvonás eseményeiből kiviláglik, hogy helytelenül döntöttek. Pogány elveszti önbecsülését és barátai megbecsülését. Magatartása a háboruellenességet fejezi ki, a kötelességteljesítés megtagadása, de a gyávák is ugyanezt teszik, hogy bőrüket mentse. A dilemma hazatérésükkel oldódik meg.

Az előadásra nem került mű két szempontból érdekes: előre vetíti Birónak a világháború első éveiben tanúsított, publicisztikájában kifejtett magatartását; mutatja a polgári radikális író jellegzetes problémalátását: evidens társadalmi jelen-

séget az egyén erkölcsi konfliktusaként vizsgál.

A Balkán-háborúk hangulatából születik 1913 nyarán a második háborús témájú színmű az 1913. Ismét az egyéni relációkra szűkíti érdeklődését. Kettős forrásból táplálkozik a drámai feszültség. Az egyik kérdés: sikerül-e megelőzni a háború kitörését, a másik - a fontosabbik - eladja-e Törő mérnök Hungaryt nevű találmányát az oroszoknak. Az árulás etikájának erősen faji szempontú vizsgálata fokozza a darab eszmei gyöngességét. Paula, a darab orosz szocialista emigráns szereplője az író szerint a lelkiismeret nélküli hazaárulást képviseli. Magyar ember ilyenre nem képes.

"Nekünk nem esik jól az árulás. Vagy visszafordulunk vagy megbüntetjük magunkat... /Paulára:/ de közülük a legdekabak lesznek árulókká, és az árulás adja meg lelkük nyugalma... Mi, ha jól érezzük magunkat, nem sokat törődünk a hűséggel, de mikor baj van, fölfedezzük magunkban a hűséget és a hazaszeretetet is."

Jellemző következetlenség a két szereplő egészen más motivumokból származó magatartásának azonos szempontú elbirálása. Paula elvileg tisztázott cél érdekében, Törő egyéni sértettségéből, daczból cselekszik.

A drámai kompozíció is kissé elhibázott. A második felvonásban Törő ismételt szökése eldönti, hogy nem lesz háború és azt is, hogy visszariad az árulástól. A harmadik felvonás csak a happy endes lezárást és az erkölcsi tanulság megfogalmazását szolgálja. Az eseményekben igen nagy szerepet kap a kémromantika. A cselekmény tulajdonképpen irányítója Almásy hirszerzőkapitány, akinek kivételes jellemén kívül a véletlen is segítségére siet. Ő képviseli a naiv, pattogóan katonás, de régi típusu és korlátoltan jószívű Westerland altábornaggyal szemben

azt a katonát, aki egész meggyőződésével, egész lelkével hivatásának él és a hadsereg irányítását át fogja venni.

Biró az egyén magatartását még mindig nem a háboru céljától teszi függővé, illetve a cselekvés erkölcsi minőségét ettől elszigetelten vizsgálja. Egyáltalán nem kételkedik abban, hogy Magyarország csak igazságos háborút viselhet. Kevés módosulással ugyanarra a következtetésre jut, mint A háboruban: "Az áru-
lót mindenütt megfizetik, és mindenütt megvetik."

A háborunál és az 1913-nál sokoldalubb tárgyalja ugyanazt a gondolkört a Hotel Imperial. Ez még a Sárga liliomnál is nagyobb sikert arat. Előző két művénél lélektanilag is, szerkezetileg is egységesebb hatásu, már nemcsak egy lehetséges, hanem egy valóságos háboru élményei formálják. Annál meglepőbb, hogy a konfliktus elvontsága alig változik az előzőkhöz képest.

A Hotel Imperial gondolatával 1915-től kezd foglalkozni, de félbehagyja, mert nem meri színrehozni. Először kisregényt - A mélység lakói - ír belőle, ez 1916 tavaszától Az Érdekes Ujságban jelenik meg folytatásokban, majd könyvalakban is számos kiadást ér meg. A regény sikereinek láttán fejezi be a szindarabot 1916 decemberében.

A Magyar Színház fogadja el előadásra, de sorra változik a bemutató dátuma. A női főszerepet először Gombaszögi Fridának szánják, azután Simonyi Mária kapja, az előadáson végül Fedák Sári játssza. A késéshez hozzájárulhat az is, hogy bécsi színrehozását a cenzura nem engedélyezi/Pesti Napló, 1917. 210. szám/. Október elején már folynak a kosztümös próbák, de a premierre 1918. január 25-én kerül sor. Talán ez a darab mutatja leginkább Biró példátlan népszerűségét. A főpróbától kezdve

telt ház előtt adják, május 7-én már a századik előadást tartják. Még ebben az évben a berlini Residenz-Theater is műsorára tűzi. Tíz év múlva is kedvelt darabja a színházaknak /a Magyar Színházban Tőkés Anna a női főszereplő/. Biró így nyilatkozik: "ez az első darabom, amelyről szeretettel tudnék beszélni." /A Színház és Divat 1918. 5. száma 26 oldalon foglalkozik a darabbal./

Robbanó sikerét aktualitása magyarázza. Biró a színpadon is a háboru ellen szól, ez a legdöntőbb változás. Sokkal tompítottabb hangon ír ugyan, mint vezércikkeiben, de kényszerűségeként sem fogadja el a háborút. A történet nem a fronton, hanem az orosz főhadiszálláson játszódik. Almásy kapitány hátra marad a kiürített városban, így kerül az orosz vezérkar közelébe. Megakadályozhatja, hogy az ellenség fontos értesülések birtokába jusszon: meg kell ölnie hirszerzőjüket. Katonatiszt, kötelessége megtenni.

Biró már kitűnően tud feszültséget teremteni, drámát szerkeszteni. Ha felfedezik Almásyt, életével fizet. Anna, a segítő-társa hasonló kockázatot vállal, és meg kell őriznie magát a vezérkari tisztektől. A kapitány kívárja a tett végrehajtásához legmegfelelőbb pillanatot, addig vigyáznia kell, hogy a gyanakvó kém semmit ne sejtсен, sőt bizalmába férkőzik. Mindezek a másodrendű érdekkeltés eszközei, de szigorú egymásraépülésük fokozódó izgalmat biztosít. A tetőponton még egy mozzanat bekapcsolódása a végletekig csigázza a nézők érdeklődését: Almásy habozni kezd a gyilkosság pillanatában.

Pintér Jenő a Hotel Imperial problémáját így fogalmazza meg: "van-e különbség az emberölés fajtái között?" Valóban így

fogható fel legáltalánosabban, de igen lényegesek a felelet minősége szempontjából a konkrét körülmények, sőt a tettet végrehajtó személy is. Nem a Raszkolnyikov-probléma valamely változatával van dolgunk: nem a felsőbbrendű erkölcsiség kifejezése a gyilkosság, nem is parancsra végrehajtott, mint a fronton harcoló katonáé, hanem hazafias kötelesség.

Az eddigi daraboktól eltérően a Hotel Imperiálban viszonylag sok szereplőt mozgat a szerző. Vajon csak a látványosság fokozása érdekében történik-e? A vezérkari tisztek természetesen a háboru céljáról beszélgetnek, közben kiderül az orosz hadsereg morális felbomlása. Nem meggyőződésből harcolnak, hanem kötelességből, sőt már a kötelesség erkölcsi indokoltságában is kételkednek. A darab szerkesztettségét éppen az mutatja, hogy szigorúan logikai eszközökkel ki kell derülnie a háboru értelmetlenségének. Nemcsak mesterséges izgalomkeltést szolgál Almásy habozása, beleilleszkedik a bizonyítás logikai rendjébe.

Schöpfung Aladár sokkal pontosabb Pintérnél a probléma felfedésében. Nem egyszerűen a gyilkosság etikáját vizsgálja, célja megmutatni, hogy "a hivatalosan dicsőített gyilkolás" - bűn. Jelentősnek látja a bizonyítás következetességét. A cselekmény során kiderül, hogy az orosz muzsik katona elveszítette meggyőződését, hogy az orosz tiszt undorodik a háborutól és a magyar tiszt összeroppan a kötelességteljesítés közben - ez adja a Hotel Imperiál pacifizmusát. /Nyugat, 1918. 439. 1./

A háboru értelmetlenségét, bűnösségét a szemben álló felek kiábrándulásával mutatja, jellegzetesen intellektuális módszert alkalmaz. Nem a háboru célját vizsgálja, hanem morális nézőpontból ítélkezik. Teljes feleletet így nem adhat, bár a szándék

értékes. A Hotel Imperiál is igazolja azt a megállapítást, hogy az író véleménymondása elmosódottabb, mint a publicistáé. A vezércikkek jóval tulmennek 1918 tavaszán az erkölcsi fejtegetéseken.

Számításba kell vennünk azonban a színház hangtompító befolyását és azt is, hogy a divatos tézisdráma hatása sincs előnyére a mondanivaló megfogalmazásának élessége tekintetében. Érdekes, hogy a századeleji Magyarország legmodernebb drámaíróinak egyike Biró Lajos, a magyar dráma fejlődésével egyezőleg nem a legmodernebb Európai színpadi irányzatokat követi, hanem a múlt századba nyúl. A tézisdráma nála többé-kevésbé megtartja eredeti célkitűzését: erkölcsi irányzatosságát, és nem laposodik egyszerűen primitív tételek drámai illusztrálójává. A Hotel Imperiált sem valamiféle "a gyilkosság bűn" tézis igazolására használja fel; a probléma konkrétsága és aktualitása menti meg ettől. Különbözik a tételdrámától abban is, hogy nem statikus lélekelemzésre, hanem az erkölcsi probléma drámai akcióban való megoldására törekszik. A dialógusoknak a társalgás hangjára emlékeztető felépítését attól tanulja, de meghökentető megállapításai a leleplezés célját szolgálják, ha csak erkölcsi vonatkozásban is. Szerkesztése tudatosabbá válik, a legtöbb gondot a "megcsinálásra" fordítja, hatásosságra törekszik. Ezek a tulajdonságai teszik alkalmassá arra, hogy külföldön sikerrel szerepeljen. Az igazi drámát a huszadik század sem teremti meg a magyar irodalomban. A meglévő szintet legjobb műveiben Biró is eléri.

Kedvvel műveli az egyfelvonásos népszerű műfaját. Egy-egy ötlet hangulatos, ügyes megformálásában remekel, de általában

a kabaré színpadokig jutnak el. Témái többnyire novelláival azonosak. Kísérletezik praszttárgyu történetekkel, de megmarad a falusi élet felszínének ábrázolásánál, a néperkölcst kuriozumnaként látó, népszínműre emlékeztető szemléletnél.

5.

A Huszonegy novella megjelenése óta számontartják irodalmi körökben Bíró Lajost. Minden új kötete többnyire alkalom a hivatalos irodalom kritikusi számára a modern magyar irodalom leszólására. Ezeket a kirohanásokat nem veszi tudomásul. Az irodalomról, céljairól ritkán nyilatkozik azóta, hogy fiatalon keményen szólt Nagyvárad irodalmi pápája, Rádl Ödön ellen. Az irodalmi harcokban nem vesz részt, különösen a politikai jellegűekben nem. Az író sokkal tartózkodóbb, elvonultabb, mint az újságíró.

A nála fiatalabbaktól is távoltage magát, nem irodalmi vezér, de rangja van előttük. A Nyugat körébe számítják, sőt reprezentánsai közé. Tóth Árpád egyik Oláh Gáborhoz írott levelében /1912. júl. 4./ a Nyugatról írva említi, hogy "afféle komoly irodalmi lap lett" - Bíró, Bródy, Ambrus, Móricz a tekintélyei. 1914 elején, amikor néhányan egy zártkörű új irodalmi akadémia létrehozását tervezik, az ő részvételére is gondolkodóznak. Ugyancsak Tóth Árpád írja róla ekkor, /1914 januári levele Gellért Oszkárhoz/ hogy nem nagy reményeket fűznek csat-

lakozásához. Juhász Gyula nagyra tartja, "nyugalmos és előző-
keny forradalmár"-nak nevezi, ujszerűségét, energiáját csodál-
ja. /Nagyváradai Napló 1911. márc. 12./ Kosztolányi örömmel uj-
ságolja Babitsnak, milyen elismerően nyilatkozott verseiről:
"elragadtatással olvassa minden sorodat" - írja neki. /Babits-
Juhász-Kosztolányi levelezése Bp. 1959. 188. 1./

Mi az oka visszahuzódásának? Az irodalom elméleti kérdé-
seiben inkább a Nyugat esztétikus szárnyához áll közel: az i-
rodalmat nem tartja politikai kérdésnek, pedig öntudatlanul ez
a polgári radikalizmus irodalmi kivetülése nála. Nemcsak téma-
körének leszűkülésében, látásmódjában nyilatkozik meg, nemcsak
állásfoglalásának demokratizmusát, szociális lelkiismeretét te-
szi érzékenyebbé, hanem az irodalmi mozgalmak jelentőségének -
passzivitásban kifejezésre jutó - lebecsülése is ennek eredmé-
nye, művészi elveiben pedig a pártossággal szemben az írói ob-
jektivitás hangsúlyozása.

Az írói alkotást - lényeges mozzanataiban - függetlennek
tekinti kortól, környezettől, politikától. Egyetlen kritériuma
a tehetség, a tehetség jele a kidolgozás minősége.

"Az irodalom kivüle, felette, mellette vagy alatta, ne-
kem mindegy - kivüle van a pártnak, politikának" -
írja Plechanov Ibsen tanulmányát ismertetve. /Nyugat, 1908. 1.
köt. 7/8.lap/ Azonban az esztétika mesterséges törvényei sem
korlátozhatják a művészt, aki alkotásában új szabályokat te-
remthet.

Tudatosan új író, és helyet kér az új művészetnek; a ré-
git félre kell tolni, az szívja el a fiatalok erejét. "A puha
fészekben ülő öregek" veszélyeztetik az irodalmi megújodást.

Ezért kényszerülnek sokan avult nézetek elfogadására, és "a fiatalok közül hány iparkodik öreg lenni, mielőtt fiatal lett volna."

Lenézi a finomkodó szalonlocsogást, és elégedetlen az "anektotázó irodalmi nagyságokkal". Mikszáth művészetének nagy korlátját is ebben látja: "ha nem tették volna meg őt... Nagy magyar humoristának... akkor csodákat láttunk volna." Igen magasra értékeli, hogy "a magyar társadalmat tisztán látta kis és nagy züllöttségeivel együtt".

Az objektivitást sajátosan értelmezi. Nem közömbös szemérlődést ért ezen, hanem "gyilkos és kegyetlen" ábrázolásmódot. Polgári író, de a munkásságra úgy tekint egy időben mint az általa is képviselt új kultúra közönségére.

"Itt, a munkásságban van az irodalom igazi jövője. Itt van a vetései számára egy óriási, buja termékenységgű mező. Itt vannak a virágzásának igazi feltételei. Író és művész számára itt alakul ki egy olyan közönség, amelyhez fogható eddig a világon nem volt." /Nyugat, 1908. 778./

Sokszor állítja, hogy számára a mese a cél, de meséjének mindig van célja. Nem is lehet másként: rendkívül kiszámítottan dolgozik. Nem akarja, hogy alakjaival, történeteinek moráljával azonosítsák, de előkészíti - szerkesztéssel, írói technikával - a hatást. A technika legjobb műveiben, főként novelláiban, nem nő a gondolat fölé.

Novelláival is sikert akar, de fokozottan ennek érdekében írja színműveit. A magyar színházakban előadott darabokat - sajátjait sem - tekinti igazi irodalomnak. Önmagával szemben is objektív. Talán valami furcsa gőg önmaga lenézése azért, mert engedményeket tett.

Ugy látszik, a színvonal csökkentése viszont a hivatalos irodalom elismerését is meghozza. 1911-ben még megtagadják a Vojnits-díj kiadását a Sárga liliomnak, 1910. egyik legsikeresebb színpadi alkotásának. Négyesy László, Ferenczi Zoltán és Heinrich Gusztáv nem találja "abszolút irodalmi értékűnek" Molnár Ferenc, Szomory Emil, Kóbor Tamás darabjait sem. Az érintett írók, akik nem kérték ezt a kitüntetést, nyilatkoznak Az Ujságban 1911. február elsején. Biró jól látja a határozat indokát, a Sárga liliom értékét. Két nappal később így ír:

"Az Akadémia konzervatív testület; nem várható tőle, hogy az elismerésével olyan munkák mellé álljon, amelyek bizonyos radikalizmust képviselnek, ha ez a radikalizmus csak morális kérdésekre vonatkozik is."

Valóban a "morális radikalizmus" jellemzi egész irodalmi működését.

Egy kevésbé konzervatív testület, a Petőfi Társaság 1917. december 15-én tagjává választja Babitscsal és Kosztolányival együtt. Több hivatalos elismerésben nincs része.

Kritikai méltatást is csak az új irodalom hívei írnak róla. Schöplín Aladár novelláinak "tisztá, elfogulatlan, tradícióktól és illuzióktól meg nem zavart látását" emeli ki, formai tudását értékeli nagyra, az író objektív magatartása fogja meg. Lukács Györgyre drámaisága, indulatainak széles skálája hat. Karinthy Frigyes jó érzéssel ismeri fel legnagyobb, még novelláiban is feltűnő hiányosságát, nagyszerűen kérdez, de a felelettel adós marad. Ez azonban már nem csak egyéni tulajdonsága /Bródy is kérdez, de nem felel/. A polgári művész nem is adhat kielégítő megoldást. Biró pedig polgári író.

Legmerészebben a kispolgári-keresztény szexualerkölcsöt bírálja, néha eltolódik az ösztönéletnek a freudi pszichoanalitika elemeivel rokon ábrázolása felé.

A század első két évtizedének új nagy prózairó tehetsége: Móricz és Biró. Kezdetben messze Móricz előtt jár: politikailag sokkal tudatosabb nála. A radikalizmus azonban korlátozza is. Móricz egyre keményebb lesz, ösztönösebben, de szabadabban fejlődik. Birót a radikalizmus nemcsak felszabadítja, hanem hatására be is tokosodik. Maximálisan megvalósítja, amit potenciális előnyként tartalmaz az író számára, továbbfejlődése ugyan volna lehetséges, ha elszakadna tőle. Az emigráció politikai visszaesése még jobban bevágja utját.

Biró írói arcképének ellentmondásai az ellentmondásos korból következnek. Már nem tartozik a régi Magyarországhoz, benne él az újban. Figurái is korának emberei, mint író az új Magyarország leleplezője. Hősei azonban, akiknek kicsinyességét, szellemtelenségét, bezsirosodott, alacsony gondolkodásmódját műveiben bírálja, egyben politikai szövetségesei. Az elavult eszményeket lerombolja, de nem tud helyükbe ^{állítani} csak ködös, humanisztikus ideákat. Követendő példaként, mivel a polgárságban ilyet nem talál, megalkotja a reakciós Übermensch polgáriasított változatát.

Ami ígéret volt benne, legteljesebben novelláiban valósítja meg. Ujdonságában nem összefoglaló, és nem tud új fejlődések forrása lenni. Munkássága részleteiben merész és jelentős. Egészében, mert nem fejti ki bennük legjobb tehetségét és befejezetlen marad, torzó. Ugy lesz a századeleji Magyarország polgárságának reprezentatív írója, hogy kissé hozzáidomul izléséhez, igényeihez.

BIBLIOGRÁFIA

ELBESZÉLÉS KÖTETEK:

Bálványrombolók. Nagyvárad, 1901. Laszky nyomda
2. kiadás 1902. uo.

Ism.: 1901. nov. 5. Nagyváradai Napló
/Ady: Egy cinikus ember meséi/
okt. 27. Szegedi Napló
nov. 25. Pesti Napló

1902. máj. 18. Szabadság
/Említi még a Nagyváradban Sas Ede Birá-
latát, a Budapesti Hírlapot, a Magyar Hír-
lapot a dátum megjelölése nélkül./
szept. 21. Szabadság 1.g.

1930. Pesti Napló 294. szám

1901. Nagyváradai Színházi Ujság 21. szám

Harminc novella. Bp. 1906. Athenaeum
2. kiadás 1922. uo.

Ism.: 1906. Szerda 284. lap Fenyő Miksa
Uránia 419. lap -ly-

A Hét 21. szám

Vasárnapi Ujság 24. szám Schöpflin Aladár

Az Őr 12. szám

A Munka Szemléje 11. szám

máj. 20. Budapesti Napló, Neményi Erzsébet

1907. Pester Lloyd 24. szám

Huszonegy novella. Bp. 1908. Deutsch és Tsa
2. kiadás 1913. uo.

Ism.: 1908. A Hét 22. szám

Nyugat 717. lap Schöpflin Aladár

Uj Idők 24. szám F. P.

Pester Lloyd 286. szám 131. lap

Vasárnapi Ujság 22. szám

1909. Katolikus Szemle 83. lap

Az Ujság, 139. szám Szilágyi Géza

Egyetértés 136. szám

Huszedik Század 18. szám Lukács György

Magyar Hírlap 136. szám

Népszava 151. szám

Neues Pester Journal 165. szám

A primadonna. Bp. /1909/ Mozcó Könyvtár XXIX. szám

Elbeszélések. Bp. /1909/ Magyar Könyvtár 549. szám
2. kiadás 1928. uo. 1180. szám

Marie és más asszonyok. Bp. 1910. Singer és Wolfner
2. kiadás 1918. uo.

Ism.: 1910. Nyugat 633. lap Fenyő Miksa
Renaissance 1. szám Karinthy Frigyes
Pester Lloyd 91. szám
Budapesti Szle 145. kötet 478. lap Papp Ferenc

Kis drámák. Bp. 1910. Modern Könyvtár 13. szám
2. kiadás 1910. uo.

Ism.: 1911. Élet 1. szám
Nyugat 1. köt. 221. l. Bálint Aladár

A fekete ostor és más novellák. Bp. 1911. Singer és Wolfner

Ism.: 1911. A Hét 43. szám
Élet 44. szám
Nyugat 2. köt. 775. lap Várady István
Vasárnapi Ujság 42. szám
1912. Kultura 46. lap Mors eques

Glória és más novellák. Bp. 1911. Athenaeum Könyvtár

A császár és más férfiak. Bp. 1911. Modern Könyvtár 70. szám
Ism.: 1911. Kultura 631. lap Kárpáthy Endre

Vizözön és egyéb elbeszélések. Bp. 1911.

2. kiadás 1918.

3. kiadás 1925.

Ism.: 1911. Kultura 473. lap
Pesti Napló 149. szám

Kunszállási emberek. Bp. 1912. Singer és Wolfner

Ism.: 1912. Vasárnapi Ujság 25. szám

A ciklámen és más novellák. Bp. 1914. Singer és Wolfner

Ism.: 1914. A Hét 13. szám
Nyugat 1. köt. 651. lap Nagy Lajos
Új Idők 1. köt. 333. lap
Neues Pester Journal 198. szám L.L.

Lilla Bp. 1917. Singer és Wolfner

Ism.: 1917. Budapesti Szle 174. köt. 308-311. lap

A Gálszécsy család. Bp. 1917. Legjobb Könyvek 3. szám

Budapestiek. Bp. 1917. Athenaeum

2. kiadás Bp. 1918.

Ism.: 1917. Pester Lloyd 39. /reggeli/ szám Mohácsi J.
A Hét 2. szám K.E.

Sárgarigó - A fehér terraszok és más elbeszélések

Bp. 1918. Légrády

Ism.: 1918. Jelenkor 5. szám László István

Az élet arénája. Bp. 1926. Pantheon /A regény mesterei/
Ism.: 1926. Literatura 9. szám

Vihar előtt. Bp. 1956. Szépirodalmi /szerk. Geréb László/
/Az antológiában négy elbeszélése./

Szolgák országa. Bp. 1957. Szépirodalmi
Válogatás és utószó Lengyel Géza

REGÉNYEK:

A diadalmas asszony. Budapest 1910. /1909./
2. kiadás Bp. 1916. Singer és Wolfner
3. kiadás Bp. 1916. Milliók Könyve 21. sz.
4. kiadás Bp. é.n.

Ism.: 1909. Magyar Hírlap 286. szám
Nagyvárad 283. szám
Neues Pester Journal 284. szám
Pesti Napló 305. szám

1910. Az Ujság 137. szám
Katolikus Szemle 1095. szám
Vasárnapi Ujság 3. szám

/1910-ben németül is megjelent a Münchener Neueste Nachricht
és a Vorsiche Zeitungban. Kötetben: Siegerin Weib Wien é.n./

Nyári zivatar. Bp. 1911.

2. kiadás /1922./ Koronás Regények 36. sz.
3. kiadás Bp. /1922./ Singer és Wolfner

Ism.: 1911. Egyetemi Közlöny 36. szám
Kultúra 362 lap

1912. Katolikus Szemle 210. lap

Szolgák országa. Bp. 1911. Magyar Könyvtár 756. szám

A szentlélek lovagja. Bp. 1914. Singer és Wolfner

Ism.: 1914. Huszadik Század 30. szám 663. 1. Schöpflin
Neues Pester Journal 198. szám L.L.
Uj Nemzedék 15. szám
Vasárnapi Ujság 17. szám

A Serpolette. Bp. 1914.

2. kiadás Bp. 1918. jan. 22.
Olcsó Regények 6. szám

Ism.: 1914. Huszadik Század 30. sz. 663. 1. Schöpflin
Magyar Kultúra 563. lap
Modern Szemle 95. lap

Budapesti Szle 162. köt. 477-480. lap

/Németül: Die Serpolette Pester Lloyd 1914. 2-38. szám,
Berlin, 1921.

Svéd fordítás: Stockholm, 1916. ford. Hugo Gerber/

Don Juan három éjszakája. Bp. 1917. Singer és Wolfner

2. kiadás Bp. 1917.

3. kiadás Bp. 1920.

Ism.: 1917. A Gél 246. lap

Pester Lloyd 102. /reggeli/ szám Góth

/Németül: Don Juans Tod Pester Lloyd 1916. 349./1917. 130. sz.

Horvátul: Tri noci Don Juanova Zagreb, 1918./

A mályság lakói. Bp. 1917.

2. kiadás Bp. 1918. Legjobb Könyvek

3. kiadás Bp. 1920.

6. kiadás Bp./1927./

Ism.: 1917. Pester Lloyd 102. /reggeli/ sz. Góth Ede.

A Molitor-ház. Bp. 1918.

2. kiadás Bp. /1930.?

3. kiadás Bp. 1931. Singer és Wolfner

Ism.: 1918. Irodalomtörténet 81. ??

A bazini zsidók. Wien 1921. Pegazus

Ism.: 1925. Nyugat 2. köt. 166-170. Schöpflin A.

/Németül: Berlin, é.n. Die Juden von Bazin/

A szerelem iskolája. Wien 1922. Pegazus Kis Magyar Könyvek

6. füzet

Amor és Psyche. Bp. /1924/ Kultúra Könyvkiadó

Ism.: 1924. Új Nemzedék 165. szám

/Németül: Berlin 1924./

Toinette vagy Dubary grófnő a huszedik században. Bp. 1925.

Ism.: 1925. Nyugat 2. köt. 596. lap Komlós Aladár

Világ 288. szám

1926. Literatura 1. szám

Magyar Kultúra 165. szám Kovács Géza

Szocializmus 339. lap Gró Lajos

Új Nemzedék 48. szám

/Németül: Eine Dubary von heute. Berlin, 1928./

Házasság. Bp. 1926. Pantheon /A regény mesterei/

Ism.: 1926. Literatura 4. szám

Pester Lloyd 59. szám

Szocializmus 339. szám Gró Lajos

Világ 64. szám

A szerelem születése. Bp. /1927/ Pantheon

Ism.: 1927. Pester Lloyd 297. szám

1928. Literatura Február

A kacérság iskolája. Bp. /1928./ A regény mesterei Pantheon

Ism.: 1928. Literatura 421. lap

Magyar Hírlap 274. sz. Lukács István

1929. Új Nemzedék 54. szám

SZINMŰVEK:

Lányok. Dráma két felvonásban

Bemutató: Nagyvárad, Szigligeti Színház

1902. szept. 27.

Ism.: Szabadság, 1902. szept. 28. 1./engyel/g./éza/

Férfiak. Bp. 1909. /Főv. Szính. Műs. 234., 235. szám/

Bemutató: Nemzeti Színház 1909. máj. 21.

Ism.: 1909. Egyetemi Lapok 14. szám/?/

Vasárnapi Ujság máj. 30. Palágyi Lajos

Az Ujság máj. 22. Szilágyi Géza

Varázsital. /Egyfelvonásos/

Bemutató: Andrásy uti kabaré 1909. szept. 13.

/Vö. Az Ujság 1910. jan. 1. /Színházi rovat/

A családi tűzhely. 3 egyfelvonásos, Bp. 1910. Nyugat Kiadó

Bemutató: Magyar Színház 1910. jan. 15.

Ism.: 1910. Nyugat 203. lap Fenyő Miksa

Népszava jan. 16. k.zs. /Kunfi Zsigmond/

Az Ujság jan. 16. Szomory Emil

/A trilógia A nagymama című részét a boroszlói Laube-Theater
1908. máj. 11., az egészet a bécsi Lustspiel-Theater 1910.

jan. 11. játszotta./

Gyógyulás. Dráma 1 felv.

Bemutató: Debreceni Színház 1910. nov.

Ism.: 1910. Pesti Hírlap nov. 6.

Sárga liliom. Vidéki történet 3 felv. Bp. 1913. Singer és W.

Bemutató: Magyar Színház 1910. nov. 30.

Ism.: 1910. Nyugat 1910. lap Bán Ferenc

Renaissance 626. lap Garvay-Bölonyi-Relle

1914. Egyházi Közlemények 14. szám

1926. Nyugat 2. köt. 882. lap Komlós Aladár

/1919. szept. 25? Neue Wiener Bühne/

A rablólovag. Színmű 3 felv. Bp. 1912. Singer és Wolfner

Bemutató: Magyar Színház 1912. jan. 27.

Ism.: 1912. Nyugat 287. lap és 371. lap Peterdi ill. Bródy

Az Ujság jan. 26., jan. 28. Szomory Emil

1914. Egyházi Közlemények 14. szám

/Németül: Der Raubritter 1912.

Bemutatta a bécsi Volkstheater 1913. márc. 22./

A cárnő. Színmű 3 felv. Társszerző Lengyel Menyhért

Bemutató: Nemzeti Színház 1912. febr. 23.

Ism.: 1912. Nyugat 467. lap. Fekete Miklós és Boross L.

Az Ujság febr. 23. Szomory

febr. 24. Keszler J.

1923. Bécsi Magyar Ujság márc. 31. 6. lap

/Vö. még Pesti Tükör márc. 19. és Színház és Divat 1916. 11.sz/

Szent házasság. Vigjáték 1 felv.

/Először megjelent Nyugat 1909./

Bemutató: Új Szinpad 1912. okt. 1.

A háboru. Drámavázlat, Bp. /1913/ Modern Könyvtár 222-224. sz.

Tavaszi ünnep. Dráma 3 felv. Bp. 1913.

Bemutató: Magyar Színház 1913. febr. 28.

Ism.: 1913. Nyugat 500. lap Hegedüs Gyula

Az Újság febr. 28. és márc. 1. Szomoró

Az utolsó csók. Egy szegény ifjú tört. 3 felv. Bp. 1914. S és W

Bemutató: Vígsház 1913. nov. 29.

Ism.: 1913. Nyugat 957. lap Bródy Miksa

1914. Egyházi Közlemények 25. szám

1913 Történelmi színmű 3 felv. Bp. 1914.

2. kiadás Bp. /1918/ Milliók Könyve

Bemutató: Magyar Színház 1914. jan. 20.

Ism.: 1914. Nyugat 72. lap Havas Géza

Az éjjeliőr. Egyfelvon. bohózat

Bemutató: Magyar Színház 1915. június

/Vö. Világ, 1915. máj. 30. Színház/

Lilla. Egyfelv.

Bemutató: Modern Szinpad 1917.

/Vö. Színház és Divat 1917. 4., 7., 8., sz./

Sárgarigó. Vigjáték egyfelv.

Bemutató: Modern Szinpad 1917. dec. 18.

Ism.: 1918. Színház és Divat 2. szám

Hotel Imperial. Színmű 4 felv. Bp. /1918/

Bemutató: Magyar Színház 1918. jan. 25. /100-szor máj. 7/

Ism.: 1918. Nyugat 439. lap Schöpflin A.

Népszava jan. 26. Pogány József

Színház és Divat 3., 4., 5., 8., 12. sz.

A menyasszony. Egyfelv.

Bemutató: Intim Kabaré 1918. márc. 18.

/Vö. Világ, 1918. márc. 19. Színház/

Gábor és Brigitta. Parasztkomédia 1 felv.

Bemutató: Apollo-Kabaré 1918. ápr. 20.

Ism.: 1918. Színház és Divat 17., 18., 25. szám

Francia négyes. Komédia 2 felv. Bp. /1919/

Bemutató: Belvárosi Színház 1919. márc. 6.

Ism.: Színház és Divat 1919. 9. sz.

Politikusok. Dráma 3 felv.

/Lawrence B. Pierson álnéven/

Bemutató: Belvárosi Színház 1920. aug. 27.

Álarcok. Színjáték 4 felv. Wien, 1922. Pegazus
Bemutató: Kolozsvári Nemzeti Színház 1922. febr.
/Vö. Bécsi Magyar Ujság, 1922. febr. 18./

Mariska vagy a házasságtörés iskolája. Színjáték 3 felv.
Bemutató: Belvárosi Színház 1925. ápr. 17.
Ism.: 1925. Nyugat 1. köt. 507. lap Szerb Antal Kristóf

Boszorkánytánc. Színjáték 3 felv.
Bemutató: Belvárosi Színház 1929. márc. 15.
Ism.: 1929. Nyugat 1. köt. 499. lap Ignótus Pál
Magyar Kultura 322-322. lap Gáspár Jenő
Napkelet 1. köt. 551-552. lap Rhédey Tivadar

Fölszállott a páva... Színmű
Bemutató: Vígyszínház 1946.
Ism.: 1946. Magyarok 128-129. lap Kürti Pál
Új Idők 95. lap Fodor József

Patricia's seven houses. School for slavery London, 1943.
Faber et Faber
/Előadták 1941-ben a School for slavery-t
a londoni Q Theatre- ben és 1942-ben a
Westminster Theatre-ben./

Gods and kings /Six plays/ London, /1946/ George Allen et Unwin Ltd
/Vö. Új Magyarország 1946. 5. szám/

/Biró Lajosné említi a Komédia Tarnavégen és az Our Katie-t,
amelyeket szintén a Vígyszínház játszott./

EGYÉB MUNKAI:

A jövő országutján. Bp. /1912/ Modern Könyvtár 183. szám

A sajtó lélektana. Bp. 1908. A Huszadik Század Ktára 31. sz.
Ism.: 1908. Nyugat 631. lap Lengyel Géza

A haldokló ország. Bp. 1918. Légrády

A kezdet és a vég. Bp. 1918. Világ kiadás
/Vezércikkek 1914-18./

A zsidók utja. Wien 1921. Pegazus

FORDÍTÁSOK:

Herman Heermans: Szabadulás. Dráma 1 felvonásban.

Bemutató: Kolozsvári Nemzeti Színház 1909. jan.
/Vö. Pesti Hírlap jan. 21./

Arthur Snitzler: Anatol. Bp. 1911. Modern Könyvtár 47-48. sz.

Bemutató: Nemzeti Színház 1911. febr. 25.
/Fordította Gömöri Jenővel/

Henri Bernstein: Utánam. Színmű 3 felvonásban.

Bp. 1911. Modern Könyvtár 56-57. szám
Bemutató: Vigszínház 1911. ápr. 8.

Henri Bernstein: Ostrom. Színmű 3 felv. Bp. /1912/ 1913.

Bemutató: Vigszínház 1912. okt. 26.

Dosztojevszkij : A félkegyelmű. Dráma 1 felvonásban.

Bemutató: Magyar Színház 1913. dec. 20.
/Színpadra átdolgozta Hjalmar Mädel/

Arcybasev : A féltékenység

Bemutató: Vigszínház 1917. szept. 19.

Henri Kistenmackers: Miénk az éjszaka. Színmű 3 felv.

Bemutató: Magyar Színház 1925. dec. 23.

Thomas Mann : Királyi fenség. Bp. 1912. Egyetemes Rtár
2. kiadás Bp. /1926/

KÉZJEGYEI, ÁLNEVEI:

B., /B/, B.L., Lictor, b.l., L.B., r., x., /*/,

Pór Tamás és Pierson Lawrence B.

/Vö. Szabadság, 1903. nov. 27. 7. lap ; Budapesti Napló,
1907..ápr. 13. 14. lap; Az Újság, 1910. márc. 1. és 1912.
szept. 29. 46. lap. A jelzett helyeken a Szerkesztői üze-
netekben./

